

कोशी प्रदेश तहको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक
समावेशीकरणको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) अध्ययन

प्रतिवेदन



मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय
कोशी प्रदेश, विराटनगर



आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र
(CEDA)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

असार २०८१

कोशी प्रदेश तहको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक
समावेशीकरणको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) अध्ययन

प्रतिवेदन

सर्वेक्षण टोली

प्रा. डा. अर्जुन कुमार बराल
डा. लक्ष्मीकान्त शर्मा

डा. रश्मी राजकर्णिकार
डा. मुकुन्द पौडेल



मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय
कोशी प्रदेश, विराटनगर



आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र
(CEDA)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

असार २०८१

कोशी प्रदेश तहको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक
समावेशीकरणको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) अध्ययन

प्रतिवेदन

विश्लेषण तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने

डा. रश्मी राजकर्णिकार
लैससास विज्ञ
सम्पर्क नं. ९८४०११७१९
ई-मेल: rashmee.rajkarnikar@gmail.com



मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय
कोशी प्रदेश, विराटनगर



आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र
(CEDA)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

असार २०८१

धन्यवाद ज्ञापन

नेपालको संविधान, २०७२ को मनसाय अनुसार लैससासलाई मूल प्रवाहमा ल्याई समावेशी विकास लागि कोशी प्रादेशिक सरकारले लैससास स्थिति (Baseline) अध्ययन गराईएको हो । कोशी प्रदेश सरकारले आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्रलाई (CEDA) यस लैससास स्थिति (Baseline) अध्ययन गर्ने जिम्मेवारी दिनु भएकोमा विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस क्रममा यस कार्यमा महत्वपूर्ण सुझावहरू तथा निर्देशनहरू दिनुहुने कोशी प्रदेशका मंत्रालयका सचिवज्यूहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

यस प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा विविध महत्वपूर्ण जानकारी तथा तथ्यांक उपलब्ध गराइदिने कोशी प्रदेश समाजिक विकास मंत्रालय का कर्मचारीहरू प्रति उच्च मूल्यांकन गर्न चाहन्छु ।

विभिन्न विषयगत प्रदेशस्तरका मन्त्रालयहरू, निकायहरू, विभिन्न स्थानीय सरकारहरूबाट प्राप्त सहयोग र सुझावहरूका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस क्रममा यस कार्यमा महत्वपूर्ण सुझावहरू तथा निर्देशनहरू दिनु हुने PLGSP/PPIU का टोली नेता लगायत कर्मचारीहरू प्रति विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अध्ययन प्रतिवेदनलाई तथ्य सहित वस्तुपरक विश्लेषण गर्न सुझाव दिनु हुने र सहयोग गर्नु हुने कोशी प्रदेशका प्राध्यापकहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस अध्ययन प्रतिवेदन लेखनमा विशेष मेहनत गर्नुहुने र आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गर्नुहुने अध्ययन टोलीका साथीहरूको कार्यको उच्च मूल्यांकन गर्दै विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रा. डा. अर्जुन कुमार वराल

निर्देशक

आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र (CEDA)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

कृतज्ञता

विषय सूची

	<u>पृष्ठ नं.</u>
धन्यवाद ज्ञापन	iv
कृतज्ञता	v
विषय सूची	
कार्यकारी सारांश	vii
परिच्छेद - १ परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमी	१
१.२ अध्ययनको औचित्य	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४ अध्ययनका सिमाहरु	७
१.५ अध्ययनको प्रतिवेदनको प्रस्तुतीकरण ढाँचा	७
परिच्छेद - २ अध्ययन विधि	८
२.१ अध्ययनको लागि Conceptual Frame	८
२.२ अध्ययनको विधि	९
२.२.१ सन्दर्भ सामग्रीहरुको अध्ययन तथा विश्लेषण	९
२.२.२ लैससास क्रियाकलापहरुको मापक सूचकहरुको निर्माण	११
कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थितिको अध्ययन	
२.२.३ विधि	१७
परिच्छेद - ३ लैससासको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) विश्लेषण	१९
३.१ कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थिति सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क तथा विश्लेषण	१९
३.२ कोशी प्रदेशको लैससासको क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति (Baseline Data)	२३
परिच्छेद - ४ लैससासको अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीचको फरक (Gap)	४२
४.१ लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनमा अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीचको फरक (Gap)	४२
परिच्छेद - ५ लैससास मुलप्रवाहिकरणमा देखिएका समस्या र चुनौतीहरु	६३
५.१ समस्याहरु	६३
५.२ चुनौतीहरु	६६

		<u>पृष्ठ नं.</u>
परिच्छेद - ६	लैससासको अवस्थामा सुधारको लागि सुभावहरु तथा उपसंहार	६७
६.१	लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनमा देखिएका Gap सुधारको लागि सुभावहरु	६७
६.२	उपसंहार	७९
अनुसूची		
अनुसूची १	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी आधार वर्ष (Baseline Year) को लागि सूचकहरु	८१
अनुसूची २	सहभागीहरुको विवरण	१०१
अनुसूची ३	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वर्तमान (माघ २९ देखि फागुन ४, २०८० सम्म) अवस्था (कोशी प्रदेश)	१०६
	सन्दर्भ सामग्री	१२६

कार्यकारी सारांश

दिगो विकासका लागि समाजका सबै सदस्य, समुदाय, र वर्गको सहभागिता आवश्यक पछि । लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण विकसित समाजको ऐना हो । नेपालको संविधान, २०७२ ले प्रस्तावनामा नै लैङ्गिक विभेद अन्तगरी समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प लिएको छ । संविधानको विभिन्न धाराहरूमा समावेशीकरण र मूलप्रवाहीकरण सम्बन्धमा पर्याप्त प्रावधानहरू राखेको देखिन्छ । विगत केही वर्षहरूमा कोशी प्रदेशमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पनि तर्जुमा भइरहेका देखिन्छ ।

वर्तमान नेपालको संघीय स्वरूपमा संघीय सरकारको अतिरिक्त सात प्रदेश र ७५३ स्थानीय सरकारहरूको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको दर्शनलाई प्रदेश सरकारले विकासको सिद्धान्त, नीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रमहरू माफत कार्यान्वयन गरी विकासको मूलप्रवाहमा समाहित गर्न संघीय सरकार, प्रादेशिक सरकार, स्थानीय सरकार, गैरसरकारी संस्था तथा विकास साभेदारहरूले यस क्षेत्रमा प्रयासरत देखिन्छ । तर लैससास मूलप्रवाहीकरणमा रूपान्तरण गर्न गरेको प्रयासहरूलाई समष्टिगत समीक्षा गर्नु पर्दा संघीयतहमा लागू गरिएका बाध्यकारी सवैधानिक व्यवस्थाका विषय बाहेक अन्य संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारी तहहरूले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (लैससास) को विषयमा गरेको प्रयासको परिणाम स्पष्ट नभएको पाइन्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने सामाजिक समावेशीकरणको प्रयासमा संघीय भन्दा प्रादेशिक वा स्थानीय सरकारको भूमिका बढी महत्वपूर्ण हुन्छ ।

तसर्थ, कोशी प्रदेशले लैससास मूलप्रवाहीकरणमा रूपान्तरण गर्ने पहिलो कदमको रूपमा विगतमा भएका लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको विश्लेषण गरी प्रदेशमा लैससासको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) पहिचान गर्न यो अध्ययनको पहल गरेको देखिन्छ । यस अध्ययनको परिणामले कोशी प्रदेशमा हाल सम्म लैससासको विकास प्रयास तथा क्रियाकलापले महिला तथा सामाजिकरणमा पछाडि परेका तथा पारिएका वर्गलाई मूलप्रवाहीकरणमा ल्याउन के कस्तो योगदान दिन सक्थो, तथा लैससासको वर्तमान अवस्थाको आधारमा आगामी दिनमा कोशी प्रदेश सरकारलाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा मूलप्रवाहमा ल्याउन मार्गदर्शन हुने विश्वास लिईएको छ । तसर्थ, यस अध्ययनले लैससास सम्बन्धी प्रादेशिक स्थिति पत्र (GESI Baseline

Document) तयार गर्ने, जसमा लैससास सम्बन्धी प्रयासहरूको वर्तमान स्थितिको पहिचान हुने; लैससास सम्बन्धी कानून, नीति, तथा कार्य निर्देशिकाहरूले राखेको अपेक्षा र वर्तमान स्थिति बीचका अन्तर पहिलिने; र अन्तर (Gap) लाई सुधार (विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रूपान्तरण) गर्न सुभाव समेत प्राप्त हुने उद्देश्य राखिएको छ ।

कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरू, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले प्रदेशको लैससासको क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थितिबारे गरेको स्व-मूल्याङ्कन गर्न २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरू तथा प्रत्येक क्षेत्रगत सूचकहरूको कम्तीमा पाँचवटा सहायक सूचकहरूको पहिचान गरी, प्रत्येक सहायक सूचकहरूमा अपेक्षित स्थिति सहितको लैससास सम्बन्धी चार चारवटा स्थिति सहितको 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' लाई अध्ययनको लागि औजारको रूपमा प्रयोग गरिएको थियो ।

कोशी प्रदेशका सरोकारवालाहरूले लैससासको क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थितिबारे गरेको स्व-मूल्याङ्कनको परिणामले लैससास सम्बन्धी संघीय, प्रदेशिक, तथा स्थानीयहरूले जारी गरेको नीतिगत तथा कानूनी प्रावधानहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्थाको ३६.८ प्रतिशत मात्र लैससास योजना, कार्यक्रम, तथा क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन भएको अवस्था रहेको देखाउँछ । विभिन्न २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरू मध्ये लैससासको क्रियाकलापहरू कार्यान्वयनको दृष्टिकोणबाट तुलनात्मक रूपमा "लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था; अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था; स्वास्थ्य सेवामा पहुँच; विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता" जस्ता सूचकहरू सबल रहेको देखिन्छ । तथापी, यी सूचकहरूमा अपेक्षा गरिएको प्रावधानको ४४.६ प्रतिशत मात्र क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन भएको अवस्था छ । त्यस्तै प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको हिसाबमा तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहेका क्षेत्रगत सूचकहरूमा "कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत); आय आर्जन तथा रोजगारी; वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता; र 'खानेपानी तथा सरसफाई" रहेका छन् । यी क्षेत्रगत सूचकहरूले औसतमा अपेक्षा गरिएको प्रावधानको २६.६ प्रतिशत मात्र क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गएको अवस्था छ । अध्ययन प्रतिवेदनमा पहिचान गरिएको लैससासको वर्तमान स्थिति र लैससास सम्बन्धी कानून, नीति, तथा कार्य निर्देशिकाहरूले राखेको अपेक्षा बीचका

अन्तर (Gap) विश्लेषण भई लैससासलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण सुभाब समेत पहिल्याईएको छ ।

लैससासलाई मूल प्रवाहमा ल्याई समावेशी विकास लागि सबै प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारहरुले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र/विषयमा संयुक्त रुपमा पहल गर्न आवश्यक हुन्छ । रुपान्तरण गर्ने पहिलो पूर्वशर्त यसको कानूनी संरचना तयार भई लैससास सबै सरोकारवालाहरुको बाध्यकारी कार्य बनाइनु; तत् पश्चात, लैससास कार्यान्वयको लागि संस्थागत व्यवस्था,- लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरी सोको प्राप्तिको लागि जिम्मेवार सहित उन्मुख हुनु । लैससास उत्तरदायी बजेट; बाध्यकारी योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनमा सबै सरोकारवालाहरुको समन्वय तथा सहकार्य आवश्यकता पर्दछ ।

Executive Summary

To implement social inclusion in its policies, the Government of Nepal has prioritized gender equality, social inclusion, and inclusivity. Since 2015, the government has mandated that gender equality, social inclusion, and inclusivity be incorporated into all plans and policies. The primary goal is to ensure that all plans and policies include a gender perspective and address issues of social exclusion and inclusivity. Various forms of discrimination and exclusion are taken into account in this approach.

In recent years, the government has formulated gender equality and social inclusion (GESI) policies across its local structures, making it an essential part of governance and planning. Gender equality and social inclusion aim to promote equitable development and address barriers to equal participation and access to resources for all genders and social groups.

In this context, a baseline study (GESI Baseline) has been conducted to assess the status of gender equality and social inclusion within different sectors. The study's findings are meant to guide future plans and policies to improve inclusivity and reduce social exclusion. The GESI Baseline Document provides a comprehensive overview of the current situation and highlights areas that need improvement.

The local units have actively engaged in implementing gender equality and social inclusion policies and programs, striving to create an inclusive environment. As part of this effort, workshops, seminars, and awareness campaigns have been conducted to educate and sensitize officials and the public about gender and social inclusion.

Furthermore, the GESI Baseline study identifies specific challenges and opportunities in implementing these policies. It emphasizes the importance of continuous monitoring, evaluation, and adaptation of strategies to ensure effective inclusion and gender equality. The findings suggest that there is still significant work to be done to achieve the desired level of inclusivity and gender balance in various sectors.

Overall, the Government of Nepal's commitment to gender equality and social inclusion is evident through its policies, programs, and ongoing efforts to create a more inclusive society. The baseline study and subsequent actions are crucial steps towards achieving these goals and ensuring that no one is left behind.

परिच्छेद - १ परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

दिगो विकासका लागि समाजका सबै सदस्य, समुदाय, र वर्गको सहभागिता आवश्यक पर्दछ। लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (Gender Equality and Social Inclusion) विकसित समाजको ऐना हो। हाल नेपालको जनसंख्यामा ५० प्रतिशत भन्दा बढी महिलाहरूको अंश रहेको छ। कोशी प्रदेशमा कूल जनसंख्यामा महिलाको अंश ५२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी सामाजिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क ०.४८ र आर्थिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क ०.४३ रहेको छ। महिलालाई मूलप्रवाहीकरण नगरीकन गरिएका विकास प्रयासहरू दिगो हुन सक्दैन। विकास जनताका लागि जनताद्वारा गरिने भएकोले सबै प्रकारका जनताहरू विकास प्रक्रियामा समावेश हुनु सर्वमान्य सिद्धान्त हो।

नेपालमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको इतिहास लामो छैन। योजनावद्ध विकासको प्रयासमा नेपालमा छैटौँ योजना (२०३७-४२) देखि महिला विकासलाई योजनाको दस्तावेजमा समावेश गर्न शुरु गरिएको देखिन्छ। त्यस पछिका योजनाहरूमा महिला विकास र शसक्तीकरणका विषयहरूको उठान भएको देखिन्छ। नवौँ योजना (२०५४-५९) मा लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरणद्वारा महिलालाई विकासको मूल प्रवाहमा समावेश गर्ने नीति तर्जुमा गरी कार्यक्रमहरूको शुरुवात गरेको देखिन्छ। दशौँ योजना (२०५९-६४) देखि राष्ट्रिय विकासका सबै क्षेत्रहरूमा लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण गरी लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणको आधारमा समतामूलक समाजको सिर्जना गर्न लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली लागू गरिएको देखिन्छ। नेपालमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (लैससास) को विकासक्रममा 'विकासमा महिला (Women in Development-WID)'; 'विकास र महिला (Women and Development-WAD)'; र 'लैङ्गिक समावेशीकरण र विकास (Gender and Development- GAD)' अनुसार क्रमिक विकास हुदै आएको पाइन्छ।

विगतमा तर्जुमा भएका केही ऐनहरू स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र यसको नियमावली, २०५६ मा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण सम्बन्धी प्रावधानहरू राखिएता पनि कार्यन्वयन प्रभावकारी हुन सकेको देखिदैन। अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरणलाई विशेषरूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। त्यसैगरी संघीय तहमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६६ र

लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशी परीक्षण, २०६८ तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको स्थानीयकरण रणनीति जस्ता दस्तावेजहरू तयार भएका देखिन्छन् । फलस्वरूप सीमित मात्रामा भएपनि सामाजिक समावेशिताका लागि सकारात्मक विभेद र आरक्षणका कार्यक्रमहरू क्रमशः लागू भईरहेको पाइन्छ ।

नेपालको संविधान, २०७२ ले प्रस्तावनामा नै लैङ्गिक विभेद अन्तगरी समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प लिएको छ । विभिन्न धाराहरूमा समावेशीकरण र मूलप्रवाहीकरण सम्बन्धमा पर्याप्त प्रावधानहरू राखेको छ । जस्तो संविधानको धारा १८ मा समानताको हक उल्लेख भएको छ, जसमा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपांगता, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र वा अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन भनी उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी संविधानको धारा ३८ ले महिलालाई समान बंशीय अधिकार, सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरेमा दण्डनीय हुने, राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा सहभागी हुने अधिकार र शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी सामाजिक न्यायको हकले राज्यको हरेक तहमा समावेशी र समानुपातिक प्रतिनिधित्व सिद्धान्तको आधारमा जनताको सहभागिताको अधिकार स्थापना गरेको छ। यस प्रकार संविधानमा नै सामाजिक वा साँस्कृतिक दृष्टिले पिछ्छडिएका महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम समुदाय, पीछ्छडिएका वर्ग, सीमान्तकृत अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछ्छडिएका क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिकरूपले विपन्न खस, आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासको लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने गरी समावेशीकरणको अवधारणालाई आत्मसात गरेको छ । सामाजिक न्यायका हकले राज्यका हरेक तहमा समावेशी र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तका आधारमा सहभागिताको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । यसरी नेपालको संविधानले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वृहतखाका (broader framework) तयार पारेको छ । समानता र विभेदरहितताको सिद्धान्त (principle of equality and non-discrimination) यसको परिकल्पना हो भने विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको व्यवस्था पनि गरेको छ । यसले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग,

मुस्लिम आयोग, मधेशी आयोग, समावेशी आयोग, आदिवासी जनजाती आयोग जस्ता संवैधानिक संयन्त्रहरूको पनि व्यवस्था गेसिएका छन् ।

नेपालको संघीय निजामती सेवा ऐन र नियमावलीले पनि लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । समावेशी सहभागिताको सुनिश्चितताको लागि लोक सेवा आयोगले संचालन गर्ने उमेदवार छनौटको परीक्षामा प्रणालीमा नै ४५ प्रतिशतको आरक्षणको व्यवस्था गरेकोछ । यो ४५ प्रतिशतलाई १०० प्रतिशत मानी महिलाको लागि ३३ प्रतिशत, आदिवासी जनजातीको लागि २७ प्रतिशत, मधेशीको लागि २२ प्रतिशत, दलितको लागि ९ प्रतिशत, अपाङ्गको लागि ५ प्रतिशत र अन्य वहिष्कृत समुहको लागि ४ प्रतिशतको आरक्षणको व्यवस्था गरेकोछ । समावेशी अभियानमा यो अत्यन्तै महत्वपूर्ण कदम हो । हालै अपाङ्ग व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ पनि जारी गरिएको छ । संघीय सरकारको वार्षिक बजेट तथा नीति तथा कार्यक्रमहरूमा पनि लैससासका कार्यक्रमहरूको सूत्रपात हुने गरेकोछ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको निर्माण यसको उदाहरण हो । सरकारी क्षेत्रका साथसाथै गैह्र सरकारी तथा विकास साभेदारी संस्थाहरू माफत पनि लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणमा कार्यहरू भइरहेका छन् । यस प्रकार संघीय तहमा संविधान, ऐन, कानून, नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू माफत लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका विषयहरू समावेश गरिएका छन् ।

नेपालले अनेकन समावेशी सहभागिताका अन्तराष्ट्रिय सन्धी, संभौता तथा अधिसन्धीहरूमा हस्ताक्षर गरी आफ्नो प्रतिवद्धता जाहेर गरेकोछ । कसैलाई पनि पछाडि नछोड्ने (leaving no one behind) भन्ने मूलमन्त्र भएको दीगो विकासको लक्ष्यको एजेन्डा २०३० नेपालले लागू गरिसकेको छ । दीगो विकासको लक्ष्य १६ मा समावेशीताको विषय समावेश भएको छ भने पाँच नंबरको लक्ष्य लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरण (achieving gender equality and women empowerment) यससगँ प्रत्यक्षरूपमा सम्बन्धित रहेकोछ । लक्ष्य दश पनि यससँग सम्बन्धित रहेको छ । मानव विकास सूचकका महिलाको स्थिति सुधारने कार्य पनि जोडतोडले गरिएको छ भने लैङ्गिक विकास सूचकांक (GDI)मा पनि सुधार गर्ने प्रयास भएको छ ।

अन्य अन्तराष्ट्रिय सन्धी, संभौता, अधिसन्धी तथा उच्च स्तरीय बैठकहरूमा नेपालको प्रतिवद्धता प्रशंसनीय छ । विश्वव्यापी मानव अधिकारको धोषणा, १९४८ देखि लिएर अन्य अन्तराष्ट्रिय

संभौताहरुमा नेपालको भूमिका सराहनीय छ । महिला विरुद्धको विभेद अन्त्य गर्ने अधिसन्धी (Convention on all Forms of Discrimination Against Women– CEDAW); वेइजिङ्ग प्लाटफर्म (The Beijing Platform for Action– BPfA); अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका अधिकारहरु सम्बन्धी अभिसन्धी (The Convention on the rights of persons with disabilities – CRPD); सबै प्रकारका रंगभेद वा जातीय विभेदको उन्मुलनगर्ने अन्तराष्ट्रिय अभिसन्धी (The International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination– ICERD); रैथाने जनजातीहरुको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको धोषणापत्र (The UN Declaration on the Rights of Indigenous People –UNDRIP); देखि लिएर The ILO Convention 169 on Indigenous and Tribal people, The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR); The Convention of the Political Rights of Women, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) जस्ता विश्वव्यापी मन्चहरुमा नेपालको भूमिका उल्लेखनीय छ ।

वर्तमान नेपालको संघीय स्वरूपमा संघीय सरकारको अतिरिक्त सात प्रदेश र ७५३ स्थानीयतहहरु छन्। सामाजिक समावेशीकरणमा संघीय भन्दा प्रादेशिक वा स्थानीय सरकारको भूमिका बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । तर संघीयतहमा लागू गरिएका बाध्यकारी संवैधानिक व्यवस्थाका विषय बाहेक अन्य संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारी तहहरुले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (लैससास) का क्षेत्रमा के कस्तो गरेका छन् भन्ने स्पष्ट छैन । समानता र समावेशीकरणमा योगदान दिने नीति कार्यक्रम तथा योजनाहरु कसरी प्रादुर्भाव गरिएका छन् सो स्पष्ट छैन । लैससासको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गरी प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरुले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (लैससास) को माध्यमबाट नागरिकलाई आधारभूत सेवाहरु प्रदान गर्न समावेशी संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्न आवश्यक हुन्छ । तसर्थ, कोशी प्रदेशको लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको विश्लेषण गरी लैससास वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) पहिचान गरी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

१.२. अध्ययनको औचित्य

कोशी प्रदेशको मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयले लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ र सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ जारी गरेको र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण मस्यौदा कार्यविधि, २०८० तयार गरी लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी कार्यको थालनी गरेको छ । महिला तथा पछाडि परेका वर्गको क्षेत्रमा सहकार्य गर्ने उद्देश्य राखी प्रदेशमा

मन्त्रालय तथा निकायहरू अन्तरगत विभिन्न आयोग, महाशाखा तथा शाखाहरू गठन भएका छन् । यस बाहेक प्रदेशमा कार्यरत गैरसरकारी निकाय, विकास साभेदारी संस्थाहरू र सरकारी निकायहरूले पनि महिला तथा पछाडि परेका वर्गको विकासको अवधारणमा धेरै कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेको अवस्था छ । प्रदेश सरकारले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको व्यवस्था पनि गरेको छ । वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरूमा पनि समावेशीकरणका विषयहरू उल्लेख भएको पनि पाइन्छ ।

विगत केही वर्षहरूमा कोशी प्रदेशमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पनि तर्जुमा भइरहेको छ । जस अनुसार विगत केही आर्थिक वर्षहरूमा निम्नानुसारको बजेट विनियोजन गरिएको पाइन्छ (तालिका नं १.) ।

तालिका नं १: लैंगिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन (प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्ष	प्रत्यक्ष उत्तरदायी बजेट	अप्रत्यक्ष उत्तरदायी बजेट	तठस्थ बजेट
२०८०/८१	३३.०६	५९.८३	७.११
२०७९/८०	४०.६४	४५.५६	१३.०८
२०७८/७९	२९.४२	४७.५३	२२.८५
२०७७/७८	१४.३२	६१.१८	२४.५०

स्रोत: कोशी प्रदेश वार्षिक बजेटहरू ।

तर बजेट विनियोजन गरिएर संचालन भएका वा गरिएका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूले लैससासको क्षेत्रमा के कस्तो प्रभाव परेका छन् र पहिलाको अवस्थामा के परिवर्तन ल्याएको छ सोको लेखाजोखा भने जानकारी भएको अवस्था छैन । लैससासलाई विकासको मूलप्रवाहमा ल्याउन पहिलो कदमको रूपमा यस क्षेत्रमा संचालित कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूले पहिलेको अवस्थामा कस्तो परिवर्तन ल्याए र हाल कुन अवस्थामा छन् तथा अब कस्तो नीति रणनीति अपनाउदा मूलप्रवाहीकरण प्रभावकारी हुन्छ भन्ने जानकारी आवश्यक छ । यसको लागि ठोस खालका (specific) सूचकहरू हुनु पर्छ । कोशी प्रदेशले कार्यान्वयन गरेको लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको स्थिति मापनको लागि क्षेत्र र सोको सूचकहरूको पहिचान गरी, लैससासको वर्तमान स्थिति (Baseline) अवस्था निक्यौल गर्न गरिएको यो अध्ययन औचित्यपूर्ण छ । यस अध्ययनको परिणामले कोशी प्रदेशमा हाल सम्म लैससासको विकास प्रयास तथा क्रियाकलापले महिला तथा सामाजीकरणमा पछाडि परेका तथा पारिएका वर्गलाई मुलप्रवाहीकरणमा ल्याउन के कस्तो योगदान दिन सक्थो, तथा लैससासको वर्तमान अवस्थाको

आधारमा आगामी दिनमा कोशी प्रदेश सरकारलाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा मूलप्रवाहमा ल्याउन मार्गदर्शन हुने विश्वास लिईएको छ ।

१.३. अध्ययनको उद्देश्य

कोशी प्रदेश तहको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई रुपान्तरण गरी विकासको मूलप्रवाहमा समाहित गर्न नेपाल सरकार, प्रादेशिक सरकार, स्थानीय सरकारहरु तथा गैरसरकारी विकास साभेदारी संस्थाहरुले यस क्षेत्रमा गरेको प्रयासहरुको परिणामको रूपमा हालको अवस्थामा के कस्तो परिवर्तन भएको छ सोको अध्ययन विश्लेषण गरी लैससास सम्बन्धी प्रादेशिक स्थिति पत्र (GESI Baseline Document) तयार गर्ने यस अध्ययनको समस्तिगत उद्देश्य हो । यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यकर निम्न अनुसार रहेका छन्:

- क) कोशी प्रदेशमा महिला तथा समावेशीकरणमा पछाडी परेका समुह/समुदायलाई विकास क्रियाकलापले मूलप्रवाहिकरणमा लान गरिएका लैससास सम्बन्धी प्रयासहरुको वर्तमान स्थितिको पहिचान गर्ने;
- ख) कोशी प्रदेशमा लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनको अपेक्षित अवस्था (लैससास सम्बन्धी कानून, नीति, तथा कार्य निर्देशिकाहरुका प्रावधान/हालसम्म हुनु पर्ने अवस्था) र लैससास वर्तमान स्थिति बीचको अन्तर (Gap) विश्लेषण गर्ने; र
- ग) कोशी प्रदेशमा लैससास क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति र अपेक्षित अवस्था बीचको अन्तर (Gap) लाई सुधार (विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण) गर्न सुझाव दिने ।

१.४ अध्ययनका सीमाहरु

लैससास सम्बन्धी संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय नीति, तथा कार्य निर्देशिकाहरुको बाध्यात्मक प्रावधानहरुले अपेक्षा गरेको अवस्थाको सूचनालाई यस अध्ययनमा सूचनाको द्वितीय (secondary) श्रोत, तथा कोशी प्रदेशको विभिन्न मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, स्थानीय सरकारहरु तथा लैससास मुलप्रवाहिकरणमा र रुपान्तरणमा संलग्न गैरसरकारी संस्थाहरु र मुख्य सरोकारवालाहरुले लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनबारे गरेको स्व-मूल्याङ्कन बाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सूचनालाई यस अध्ययनको लागि प्राथमिक श्रोतको रुपमा लिईएको छ ।

१.५ अध्ययन प्रतिवेदनको प्रस्तुतीकरण ढाँचा

यस अध्ययन प्रतिवेदन ६ वटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा अध्ययनको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तरगत अध्ययनको औचित्य, उद्देश्य तथा अध्ययनका सीमाहरु र प्रतिवेदनको प्रस्तुतीकरण ढाँचा प्रस्तुत गरिएका छन् । दोस्रो परिच्छेदमा अध्ययन विधि प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तरगत अध्ययनको Conceptual Framework, र अध्ययनको ढाँचा बारे प्रस्तुत गरिएको छ । यसैगरी परिच्छेद तीनमा कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थिति सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क तथा विश्लेषण तथा लैससासको क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति (Baseline Data) प्रस्तुत गरिएको छ भने परिच्छेद चारमा कोशी प्रदेशमा लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनमा अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीचको फरक (Gap), परिच्छेद पाँचमा **लैससास मुलप्रवाहिकरणमा देखिएका समस्या र चुनौतिहरु** तथा परिच्छेद ६ मा सुझावहरु र उपसंहारलाई प्रस्तुत गरिएको छ । प्रतिवेदनको अन्तिम खण्डमा अनुसुचीहरु तथा सन्दर्भ सामग्रीहरु राखिएका छन् ।

परिच्छेद – २ अध्ययन विधि

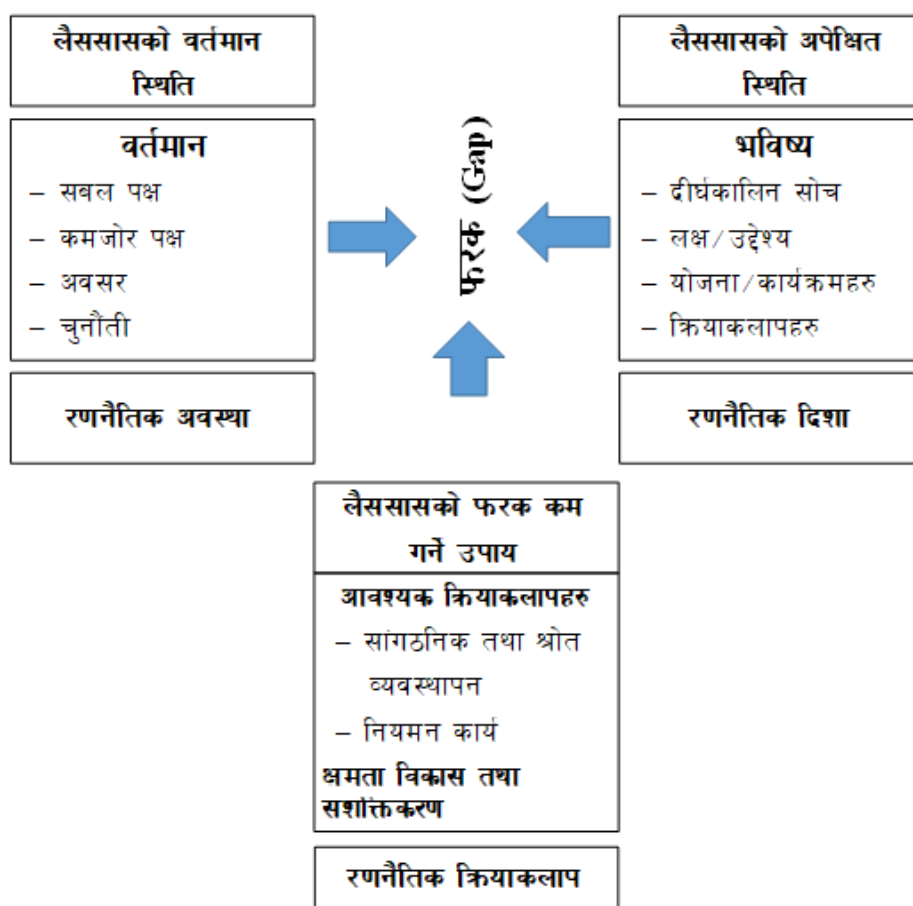
२.१ अध्ययनको लागि Conceptual Frame

यस कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी अध्ययन विश्लेषणको लागि रणनीतिक व्यवस्थापनको अवधारण अनुसारको Startagic Framework प्रयोग गरिएको थियो । यसमा प्राथमिक तथ्याङ्क तथा सूचनाका श्रोतहरू (विभिन्न प्रादेशिक मन्त्रालय तथा अन्तरगतका निकायहरू, स्थानीय सरकार, गैरसरकारी संस्थाहरू र मुख्य सरोकारवालाहरू) बाट निम्न प्रश्नहरूको उत्तरको पहिचान गरिएको थियो ।

- क) लैससासको वर्तमान अवस्थामा हामी अहिले कहाँछौं ?
- ख) प्रदेशको नीति योजना तथा तथा कार्यक्रमबाट लैससास (मुलप्रवाहिकरण र रुपान्तरण) को कस्तो अवस्थामा हामी पुग्न चाहन्छौं ?
- ग) लैससासको वर्तमान अवस्था र हामीले चाहेको अवस्था बीच फरक (Gap) के कस्तो छ ?
- घ) दुई अवस्था बीचको फरक फरक (Gap) लाई कम गर्न अब के गर्नु पर्ला ?

लैससासको अध्ययनको उपरोक्त Framework तलको चित्रबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ (चित्र नं.१) ।

चित्र नं. १ – लैससासको अध्ययनको लागि प्रयोग गरिएको Startagic Framework



२.२ अध्ययनको विधि

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको अवस्था अध्ययन विश्लेषणको लागि निम्न विधिहरू अवलम्बन गरिएको थियो ।

२.२.१ सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको प्रारम्भिक जानकारी हासिल गर्न र सो सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको जानकारीको लागि क्षेत्र र सूचकहरूको विकासको लागि स्थानीय तहमा तथा राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय तहमा प्रकाशित दस्तावेज/प्रतिवेदन/सन्दर्भ सामग्रीहरूको संकलन, अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु पहिलो क्रियाकलापको रूपमा रहेको थियो । लैससास सम्बन्धी अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरूको साथसाथै विशेष गरी कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले जारी गरेको जारी गरेको 'लैङ्गिक समानता नीति, २०७९' र 'सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९' को अध्ययन

विश्लेषण गरिएको थियो । यस बाहेक सामाजिक विकास मन्त्रालयले जारी गरेको लैङ्गिक विकास सम्बन्धी निम्न कानूनी दस्तावेजहरूको पनि गहन अध्ययन विश्लेषण गरिएको थियो ।

- कोशी प्रदेशको बाल-विवाह विरुद्धको प्रादेशिक रणनीति, २०७९/८०-२०८३/८४;
- प्रदेश घरेलु हिंसा सम्बन्धी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७६; र
- किशोरी सशक्तिकरण कार्यक्रम (संचालन) निर्देशिका, २०७९

यस बाहेक लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणसँग सम्बन्धित स्थानीय, राष्ट्रिय, तथा अन्तरराष्ट्रिय तहमा प्रकाशित निम्न दस्तावेज/प्रतिवेदन/सन्दर्भ सामग्रीहरूको समेत गहन अध्ययन विश्लेषण गरिएको थियो ।

- प्रथम आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ -२०८०/८१), कोशी प्रदेश सरकार, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं. १, विराटनगर
- पन्ध्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ -२०८०/८१, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग
- नेपालको संविधान, २०७२
- Gender Equality and Social Inclusion Operational Guidelines 2017, Government of Nepal Ministry of Physical Infrastructure and Transport Singha, Durbar;
- Gender Equality and Social Inclusion Operational Guidelines 2013, Government of Nepal Ministry of Urban Planning, Singha Durbar;
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यसंचालन मार्गदर्शन, २०७३, नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सिंहदरवार;
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६६, नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार;
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसुर र सजायको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०६८;
- निजामति सेवा ऐन, २०४९;
- Overview of Gender Equality and Social Inclusion in Nepal, 2010, Asian Development Bank;
- Country Gender Equality Profile, Nepal, 2023, UN Women;
- Gender Relevant SDG Indicators (80 indicators), Updated on 14 March 2018;
- 2023 Gender Social Norms Index, UNDP;

- Gender and Inclusion Policy, 2013 and Gender and Inclusion Strategy, 2015-2020, Election Commission Nepal;
- Gender Equality and Social Inclusion (GESI), Annual Briefing Paper 2023, World Vision Policy;
- राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७, नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सिंहदरवार;
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७८, कर्णाली प्रदेश, सामाजिक विकास मन्त्रालय, वीरेन्द्रनगर;
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण सूचकहरू, २०७८, प्रदेश सरकार, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, कर्णाली प्रदेश, वीरेन्द्रनगर;
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार;
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा निर्देशिका, २०६५, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार;
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति, २०७२, नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार; र
- Report on Gender Assessment and Gender Budget Audit of the Ministry of Local Development (MLD), 2003, UNDP

उल्लेखित सामग्रीहरू अध्ययन, पुनरावलोकन तथा विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य कोशी प्रदेशले लैससास सम्बन्धी सम्पादन गरेको क्रियाकलापहरूको वर्तमान अवस्थाको पहिचान/मापन गर्न सूचकहरूको निर्धारणको लागि आवश्यक input प्राप्त गर्ने र उपरोक्त कानूनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरूले लैससास मूलप्रतिकरणको सन्दर्भमा अपेक्षा गरेको अवस्थाहरूको पहिचान गर्नु रहेको थियो ।

२.२.२ लैससास क्रियाकलापहरूको मापक सूचकहरूको निर्माण

लैससासको सन्दर्भमा क्रियाकलापहरूको मापन गर्ने सूचकहरूको निर्माण गर्दा निम्न सिद्धान्तहरूको अधिनमा रहेर पहिचान गरिएको थियो ।

- सूचकहरू लैससासको समस्याको चुरो पहिल्याउने र सर्वमान्य व्याख्या हुने सकिने सूचकहरू पहिचान गरिएको थियो ।
- सूचकहरूको पहिचान लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको सम्पादन सम्बन्धी तथ्याङ्कले पुष्टि गर्न सकिने खालको रहेको ।

- राष्ट्रिय र अन्तरराष्ट्रिय तहमा परिभाषित गरिएका सूचकहरू पहिचान गरिएको ।
- सूचकहरूले परिवर्तनको दिशा बताउन सक्ने र समय सान्दर्भिक रूपमा परिमार्जन गर्न सकिने खालको रहेको । र
- सूचकहरू विद्यमान अवस्थामा उपलब्ध हुने सूचनाहरूको प्रयोग गरेर लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूका वर्तमान स्थिति पहिल्याउन सकिने खालको रहेको ।

लैससास सम्बन्धी सामग्रीहरूको अध्ययन तथा विश्लेषणको आधारमा तथा लैससासका विषय विज्ञहरूसँग समेतको परामर्शमा र उल्लेखित सिद्धान्तहरू आधारमा कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थितिको अध्ययनको लागि आवश्यक क्षेत्र सहितको सूचकहरूको पहिचान गरिएको थियो । यसको लागि लैससास सम्बन्धी समष्टिगत क्षेत्रलाई समेतन एकिकृत सांगठनिक मोडेलको अवधारणालाई अपनाईएको थियो । यस मोडेल अन्तरगत लैससासलाई एउटा system को रूपमा अंगिकार गरी system को सम्पूर्ण component हरुलाई समष्टिगत (holistic) रूपमा विश्लेषण गरी अध्ययनको लागि आवश्यक सूचकहरू निर्धारण गरिएको थियो ।

कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान अवस्थाको अध्ययनको लागि लैससास सूचकहरूलाई क्षेत्रगत रूपमा निम्न २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरूमा वर्गिकरण गरिएको थियो । प्रत्येक क्षेत्रगत सूचकहरूको कम्तीमा पाँचवटा सहायक सूचकहरू (Sub-indicators) को पहिचान गरिएको थियो (तालिका २) ।

तालिका नं. २

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वर्तमान अवस्था अध्ययनको लागि पहिचान गरिएका क्षेत्रगत सूचकहरू र त्यसका सहायक सूचकहरू

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरू र त्यसका सहायक सूचकहरू
क्षेत्रगत सूचक १	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था
सहायक सूचकहरू	
१.१	प्रादेशिक तथा स्थानीयस्तरमा लैससासको मुलप्रवाहिकरणको लागि उपयुक्त नीति तथा कानून निर्माण
१.२	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन
१.३	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारी तथा सरोकारवालाको क्षमता
१.४	सम्बन्धित कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरूको लागि लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व बारे अभिमुखिकरण
१.५	सबै क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश
क्षेत्रगत सूचक २	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था
सहायक सूचकहरू	
२.१	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूको लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरु
२.२	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरु लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखाको स्थापना
२.३	शाखाले लैससास सम्बन्धी सम्पादन गर्ने/गर्नु पर्ने कार्यहरुको किटानी
२.४	जनशक्ति पदस्थापन र लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास
२.५	लैससास सम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने संयन्त्रको स्थापना र क्रियाशिलता
क्षेत्रगत सूचक ३	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण
सहायक सूचकहरु	
३.१	लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितिकरण एवं समावेशीकरणका धारणाहरुको परिभाषा
३.२	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरुको पहिचान, यसको क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन प्रारूप (Design) तयारी
३.३	श्रोत साधनको पहिचान
३.४	खण्डीकृत तथ्याङ्कको तयारी
३.५	लैससासको लागि व्यवस्थापकीय संरचना तथा अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रहरुको स्थापना
क्षेत्रगत सूचक ४	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम
सहायक सूचकहरु	
४.१	आवश्यकता पहिचान तथा विश्लेषण
४.२	लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी
४.३	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को पूर्वमूल्याङ्कन
४.४	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को कार्यान्वयन
४.५	लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
क्षेत्रगत सूचक ५	लैससास मुलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली
सहायक सूचकहरु	
५.१	बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागिता
५.२	बजेट सीमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको अवस्था (खण्डीकृत तथ्याङ्क) को विश्लेषण
५.३	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको लागि लैससास नीतिका प्रावधान अनुसार बजेट विनियोजन
५.४	वार्षिक बजेट कार्यान्वयनमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
५.५	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमनमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिताको सुनिश्चितता
क्षेत्रगत सूचक ६	मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
सहायक सूचकहरु	
६.१	राजनैतिक प्रतिनिधिको रुपमा प्रदेश सरकारमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
६.२	राजनैतिक प्रतिनिधिको रुपमा स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
६.३	प्रदेश सरकारी कार्यालयको निर्णायक तहमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
६.४	स्थानीय सरकारी कार्यालयको निर्णायक तहमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता
६.५	श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातजाति, वर्ग लिङ्ग, र समुदायको प्रतिनिधित्व
क्षेत्रगत सूचक ७	मानव संसाधन तथा क्षमता विकास
सहायक सूचकहरु	
७.१	लैङ्गिक तथा समावेशी विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरु
७.२	कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण
७.३	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून बारे अभिमुखिकरण
७.४	संचालित क्षमता विकास कार्यक्रम र कानूनी शिक्षावाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लाभान्वित
७.५	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट कार्यक्रमहरु र सो अनुसारको पर्याप्त बजेट विनियोजन
क्षेत्रगत सूचक ८	लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग
सहायक सूचकहरु	
८.१	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
८.२	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धताका लागि जिम्मेवारीको व्यवस्था
८.३	लैससासको तथ्याङ्क तथा सूचनाको खण्डीकृत अभिलेख
८.४	खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी प्रोफाइल तयारी
८.५	खण्डीकृत तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा सेवा प्रवाहको रणनीति तथा योजना तर्जुमामा प्रयोग
क्षेत्रगत सूचक ९	कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)
सहायक सूचकहरु	
९.१	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको (लाभान्वित महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको) सुनिश्चितता
९.२	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक अन्तर (gaps) महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकता र अवरोधहरुको पहिचान र सोको सम्बोधन
९.३	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिकमैत्री कार्यान्वयन संयन्त्र तथा वातावरण
९.४	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि बजेटको सुनिश्चितता
९.५	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन
क्षेत्रगत सूचक १०	सुशासन तथा उत्तरदायित्व
सहायक सूचकहरु	
१०.१	पूर्वाधार तथा अन्य संरचना बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशीलता
१०.२	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था
१०.३	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता
१०.४	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयासको सूचना प्रवाह र जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था
१०.५	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था
क्षेत्रगत सूचक ११	आय आर्जन तथा रोजगारी
सहायक सूचकहरु	
११.१	बजेटद्वारा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको हस्तको लागि रोजगारीको अवसरको उपलब्धता
११.२	आय आर्जनका वैकल्पिक अवसर वा वृत्ति विकासका अवसर सृजना
११.३	उपलब्ध रोजगारीमा महिला र पुरुषको लागि समान ज्याला हुने
११.४	कार्य सम्पादनमा सहजता र समयको बचत
११.५	परम्परागत भूमिका परिवर्तनका लागि दीर्घकालीन परिणाममुखी प्रयास
क्षेत्रगत सूचक १२	सेवा प्रवाहमा समावेशिकरण
सहायक सूचकहरु	
१२.१	सेवा प्रवाहको लागि महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहको लैससास मैत्री प्रावधानको व्यवस्था
१२.२	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाह गर्न मापदण्ड तय

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरु
१२.३	सेवा प्रवाहमा भाषाको प्रयोग
१२.४	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिको प्रयोग
१२.५	एकिकृत घुम्ती सेवा प्रवाहको व्यवस्था
क्षेत्रगत सूचक १३	वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता
सहायक सूचकहरु	
१३.१	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था
१३.२	आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको सशक्तिकरणको लागि बजेटको व्यवस्था
१३.३	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरुमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा / लैङ्गिक डेस्कको स्थापनाको लागि बजेट व्यवस्था
१३.४	अति गरिव तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई सेवा प्रदान गर्ने कोषको व्यवस्था
१३.५	लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न बजेट व्यवस्थापन तथा सूचना प्रवाह
क्षेत्रगत सूचक १४	अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था
सहायक सूचकहरु	
१४.१	लैससास नीति तथा कानूनमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको प्रवधान
१४.२	महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मूल गर्ने कार्यक्रमहरु र सोको लागि बजेट विनियोजन
१४.३	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा तथा महिला हिंसा सहिष्णुता अपनाएको अभिलेख
१४.४	महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन तथा अभियान संचालन
१४.५	समाजमा रहेको विभिन्न कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन कार्यक्रमहरु संचालन
क्षेत्रगत सूचक १५	विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता
सहायक सूचकहरु	
१५.१	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी विभिन्न योजना, मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गरेको
१५.२	विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आपतकालिन राहत कार्य संचालन
१५.३	प्रदेशमा विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा आपतकालिन श्रोत परिचालन
१५.४	वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको अवस्थामा खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था
१५.५	महिला, पिछडिएको वर्ग, वञ्चितकरमा परेको समुदाय तथा विपदको जोखिम परेका परिवारलाई विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण व्यवस्था
क्षेत्रगत सूचक १६	शिक्षामा पहुँच
सहायक सूचकहरु	
१६.१	प्रदेशमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध र समन्वय
१६.२	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बालिकाहरुको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था
१६.३	बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लागि शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम
१६.४	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था
१६.५	यौन शिक्षा तथा सहजिकरण कार्यक्रम संचालन
क्षेत्रगत सूचक १७	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच
सहायक सूचकहरु	
१७.१	गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने नीति तथा कार्यक्रम तय र कार्यान्वयन
१७.२	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थलहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरु
१७.३	जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम
१७.४	महिलाहरुको स्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम
१७.५	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको व्यवस्था
क्षेत्रगत सूचक १८	खानेपानी तथा सरसफाई
सहायक सूचकहरु	
१८.१	खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी आवश्यकता पहिचान तथा योजना तर्जुमा
१८.२	खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रमको व्यवस्था र कार्यान्वयन
१८.३	स्थानीय सफाईमा महिलाहरुको सक्रिय सहभागिताको व्यवस्था
१८.४	फोहर व्यवस्थापनमा सहभागिता तथा चेतनामुलक कार्यक्रमको व्यवस्था
१८.५	खानेपानी तथा सरसफाईमा समावेशिकरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालनको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको व्यवस्था
क्षेत्रगत सूचक १९	लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन
सहायक सूचकहरु	
१९.१	लैङ्गिक उत्तरदायी सूचनाको अभिलेखन
१९.२	प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता सम्बन्धी विवरण
१९.३	अघिल्लो वर्षको सिकाइको आधारमा योजना तर्जुमा
१९.४	सञ्चालित कार्यक्रमको लैङ्गिक प्रभाव मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था
१९.५	लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्न विनियोजित बजेट सोही काममा खर्च भए नभएको लेखाजोखा
क्षेत्रगत सूचक २०	समन्वय र सम्बन्ध विस्तार
सहायक सूचकहरु	
२०.१	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहकार्य, समन्वय र सहजीकरण
२०.२	लैससास प्रवर्द्धनको कार्यगत संयन्त्रको स्थापना
२०.३	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला निकायहरु बीच सहकार्य
२०.४	कार्यालयहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको व्यवस्था र क्षमता विकास
२०.५	लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदान

तत् पश्चात प्रत्येक क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरुको वर्तमान स्थिति पहिचान गर्न लैससास कानून, नीति, तथा योजनाहरुमा प्रावधान गरिएका लैससासका बाध्यात्मक क्रियाकलापहरुको आधारमा लैससासको क्षेत्रगत सूचकहरु र त्यसका सहायक सूचकहरुको अपेक्षित स्थिति सहितको 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' अध्ययनको लागि औजार (instrument) को रूपमा तयार गरिएको थियो । तयार गरिएको 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' अनुसूची १ मा दिईएको छ ।

उपरोक्त instrument मा प्रत्येक सहायक सूचकहरुको अपेक्षित अवस्थाको रूपमा लैससास सम्बन्धी कानूनी संरचनाले प्रावधान गरेको बाध्यात्मक क्रियाकलापहरुका विवरण उल्लेख गरिएका छन् । त्यसै गरी, अनपेक्षित अवस्था, औषत अवस्था र औषत भन्दा माथिको अवस्थाको विवरणहरु अपेक्षित अवस्थाको आधारमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

२.२.३ कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थितिको अध्ययन विधि

लैससासको वर्तमान स्थितिको अध्ययनको लागि परामर्शक समूहले कोशी प्रदेशको मिति २०८० माघ २९ गते देखि फागुन ४ गते सम्म स्थलगत भ्रमण गरेको थियो । यस स्थलगत भ्रमणको उद्देश्य कोशी प्रदेश सरकारको मन्त्रालय, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूसँग कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरण र रुपान्तरण सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको वर्तमान अवस्थाको पहिचान गर्ने रहेको थियो । 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' प्रयोग गरी क्षेत्रगत तथा सहायक सूचकहरुको आधारमा छलफल, अध्ययन, तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन गरिएको थियो । छलफल, अध्ययन, तथ्याङ्क तथा सूचना संकलनको लागि निम्न विधिहरु अवलम्बन गरिएको थियो ।

क) समूहगत छलफल कार्यक्रम संचालन

लैससासको वर्तमान स्थितिको तथ्याङ्क तथा सूचना संकलनको लागि समूहगत छलफललाई अन्तरक्रियाको माध्यमको रुपमा प्रयोग गरिएको थियो । मन्त्रालयगत समूह (कोशी प्रदेशको मन्त्रालय तथा अन्तरगतका निकायहरु), स्थानीय सरकार समूह, गैर सरकारी विकास साभेदार संस्थाहरु, तथा सरोकारवालाहरुको संस्थासँग छुट्टै छलफल कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । छलफल कार्यक्रमका सहभागीहरुको विवरण **अनुसूची २** मा दिईएको छ । उक्त छलफल कार्यक्रमको लक्षहरु निम्न अनुसार रहेको थियो: १) लैससासको क्षेत्रगत तथा सहायक सूचकहरुको वर्तमान स्थिति पहिचान गर्ने; २) लैससासलाई विकास मुलप्रवाहिकरण र रुपान्तरण गर्ने कार्यमा देखिएका व्यवधान तथा चुनौतीहरुको पहिचान गर्ने; र ३) लैससासको वर्तमान स्थिति र समस्या र चुनौती बारे निकायगत रुपमा साभ्ना धारणाको विकास गर्ने ।

ख) छलफल कार्यक्रममा मन्त्रालय तथा अन्तरगतका निकायहरु, स्थानीय सरकार, गैर सरकारी विकास साभेदार संस्थाहरु, तथा सरोकारवालाहरुको संस्थाहरुको जिम्मेवार (अधिकृत वा सो भन्दा माथिल्ला स्तरका) व्यक्तिहरु सहभागिता रहेको थियो (सहभागीहरुको विवरणको लागि अनुसूची २ हेर्नुहोला) ।

ग) छलफल कार्यक्रममा अनुसूची १ मा उल्लेखित 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' को प्रयोग गरिएको थियो । सहभागीहरु समूहमा विभाजन गरी आपसमा छलफल गरी लैससासको वर्तमान अवस्था पहिचान गरिएको थियो । विभिन्न तह (कोशी प्रदेश सरकारको मन्त्रालय, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्था) हरूसँग भएको छलफल कार्यक्रमबाट जम्मा

४८ वटा समूहले 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' मा लैससासको वर्तमान स्थितिको रूपमा आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरिएको थियो । छलफल कार्यक्रमका सहभागीहरूले स्व-मूल्याङ्कन गरेको लैससासको वर्तमान अवस्थालाई प्रारम्भिक Baseline Data को रूपमा लिइएको छ । उक्त Baseline Data लाई विषय विज्ञहरूसँग छलफल तथा अन्तरकृया गरी लैससासको आधार वर्षिय तथ्याङ्कको रूपमा विकास गरिएको छ । छलफल कार्यक्रमका सहभागीद्वारा पहिचान गरेको लैससासको वर्तमान अवस्था र अपेक्षित अवस्था बीचको फरकलाई लैससासको स्थितिका अन्तर Gap को रूपमा लिइएको छ र उक्त दुई अवस्था बीचका फरक (Gap) लाई कम गर्ने/सुधार गर्न आवश्यक नीति, योजना, कार्यक्रमहरू मन्त्रालय तथा अन्तरगतका निकायहरूको लागि रणनीतिक पृष्ठपोषणको रूपमा तयार गरिएको छ ।

- घ) छलफल कार्यक्रमबाट पहिचान गरिएका लैससासको वर्तमान अवस्था, र अपेक्षित अवस्था बीचका फरक (Gap) लाई कम गर्ने/सुधार गर्ने उपायहरू, पहिचान भएका समस्या र चुनौतीहरू बारेको आधिकारिकता विश्लेषणको लागि आवश्यकता अनुसार Key Informant Interview (KII) समेत सम्पादन गरिएको थियो ।

परिच्छेद – ३ लैससासको वर्तमान स्थिति (GESI Baseline) विश्लेषण

३.१ कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थिति सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क तथा विश्लेषण

कोशी प्रदेशका मन्त्रालय, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाका छलफल कार्यक्रममा सहभागी गरेका प्रतिनिधिहरुले 'लैससासको स्थिति विश्लेषण मेट्रिक्स' को आधारमा लैससासको वर्तमान स्थितिको स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो। मेट्रिक्समा उल्लेखित लैससास सम्बन्धी २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरु तथा प्रत्येक क्षेत्रगत सूचकहरुका पाँच पाँच वटा उप-सूचकहरुमा दिईएको ४ वटा लैससास सम्बन्धी स्थिति (अनुसूची नं.१) बारे समूहगत रूपमा स्थिति पहिचान गरेको थियो। ४ वटा लैससास सम्बन्धी स्थितिहरु: अनपेक्षित अवस्थालाई '०' स्कोर, औषत अवस्थालाई '१' स्कोर, औषत भन्दा माथिको अवस्थालाई '२' स्कोर, र अपेक्षित अवस्थालाई '३' स्कोर, दिईएको थियो। यस लैससासको वर्तमान स्थिति सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषणमा स्कोरको व्यवस्था लैससासको वर्तमान स्थितिलाई सहज रूपमा interpretation गर्न सकोस भनी मात्र गरिएको हो।

४८ वटा सहभागी समूहबाट मिति २०८० माघ २९ गते देखि फागुन ४ गते सम्म गरेको प्रदेशको लैससासको स्थिति बारेको स्व-मूल्याङ्कनमा ४८ वटा सहभागी समूहबाट समूहगत रूपमा लैससासको वर्तमान स्थितिको रूपमा आ-आफ्नो धारणा प्राप्त भएको थियो। समूहगत रूपमा प्राप्त लैससासको वर्तमान स्थितिको विश्लेषण गर्दा प्रत्येक क्षेत्रगत सूचकको जम्मा स्कोर '०' देखि '१५' सम्म प्राप्त हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो। कोशी प्रदेशको लैससासको स्थिति बारे सहभागीहरुले गरेको स्व-मूल्याङ्कनको विश्लेषणको नतिजा (स्कोरको रूपमा कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थिति) निम्न अनुसार पहिचान भएको छ (तालिका नं. ३)।

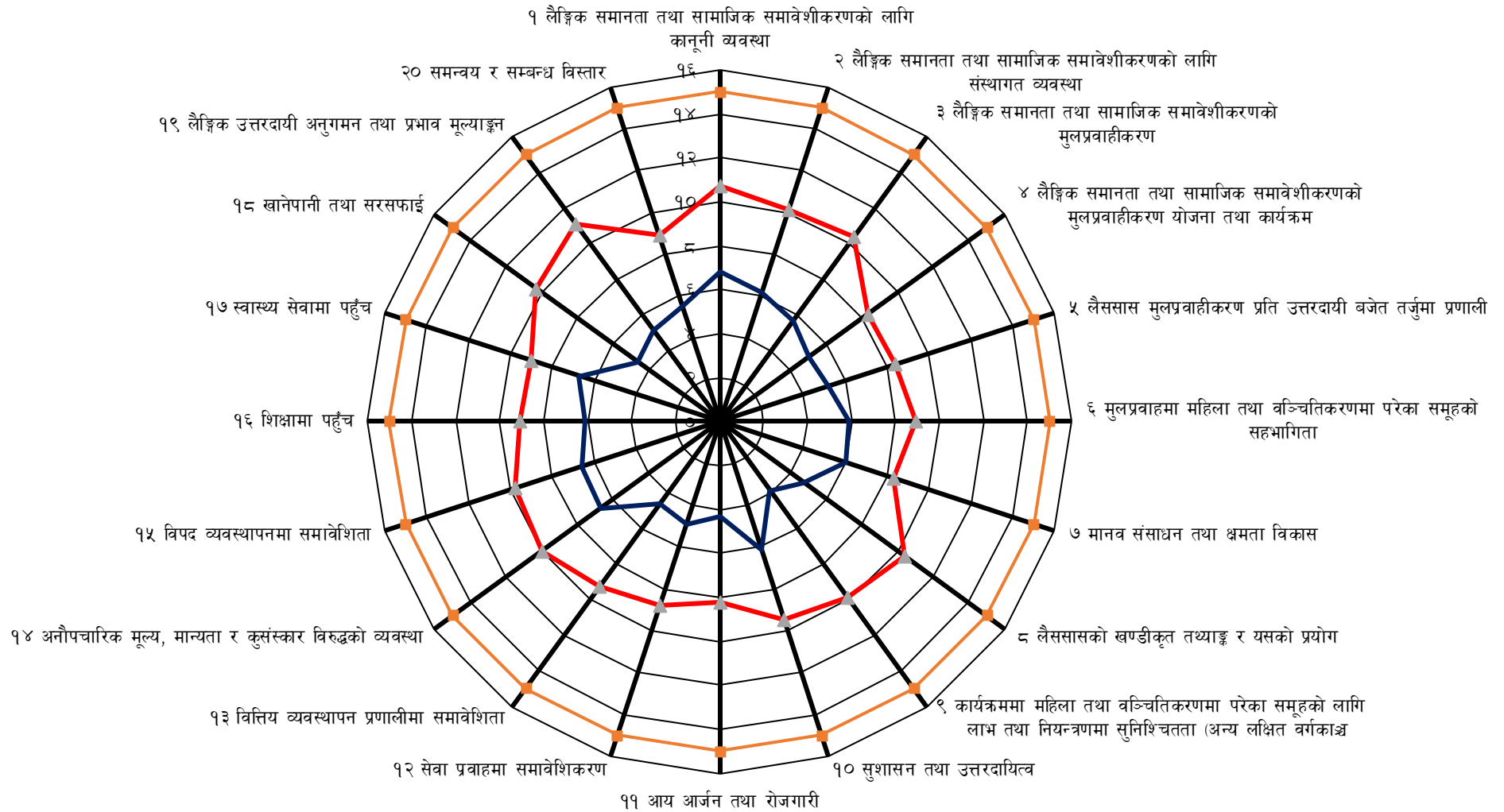
तालिका नं. ३
कोशी प्रदेशको लैससासको क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	स्कोरको विवरण		
		जम्मा स्कोर	प्राप्त स्कोर	लैससास स्थितिमा फरक
१.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था	१५	६.८	-८.२
२.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था	१५	६.२	-८.८
३.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण	१५	५.७	-९.३
४.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम	१५	५.०	-१०.०
५.	लैससास मुलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली	१५	५.२	-९.८
६.	मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	१५	५.९	-९.१
७.	मानव संसाधन तथा क्षमता विकास	१५	६.०	-९.०
८.	लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग	१५	४.७	-१०.३
९.	कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)	१५	३.९	-११.१
१०.	सुशासन तथा उत्तरदायित्व	१५	६.१	-८.९
११.	आय आर्जन तथा रोजगारी	१५	४.३	-१०.७
१२.	सेवा प्रवाहमा समावेशीकरण	१५	४.९	-१०.१
१३.	वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता	१५	४.६	-१०.४
१४.	अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था	१५	६.७	-८.३
१५.	विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता	१५	६.६	-८.४
१६.	शिक्षामा पहुँच	१५	६.१	-८.९
१७.	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	१५	६.७	-८.३
१८.	खानेपानी तथा सरसफाई	१५	४.६	-१०.४
१९.	लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन	१५	५.१	-९.९
२०.	समन्वय र सम्बन्ध विस्तार	१५	५.५	-९.५
	जम्मा	३००	११०.५	-१८९.५
	प्रतिशत		३६.८%	

कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरु, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले प्रदेशको लैससासको क्रियाकलापहरुको

कार्यान्वयनको वर्तमान स्थितिबारे गरेको स्व-मूल्याङ्कनको परिणामले क्षेत्रगत हिसाबमा मूल्याङ्कन गरिएको २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरूमा लैससास सम्बन्धी संघीय, प्रदेशिक, तथा स्थानीयहरूले जारी गरेको नीतिगत तथा कानूनी प्रावधानहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्थाको ३६.८ प्रतिशत मात्र लैससास योजना, कार्यक्रम, तथा क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन भएको अवस्था रहेको देखाउँछ। उक्त २० वटा क्षेत्रगत सूचकहरू मध्ये लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था; अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था; स्वास्थ्य सेवामा पहुँच; विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता जस्ता सूचकहरूमा अन्य क्षेत्रगत सूचकहरू भन्दा तुलनात्मक रूपमा लैससास क्रियाकलापहरू कार्यान्वयनको अवस्था राम्रो देखिन्छ। यी सूचकहरूमा अपेक्षा गरिएको प्रावधानको ४४.६ प्रतिशत क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन भएको अवस्था छ। त्यस्तै, प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको हिसाबमा तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहेका क्षेत्रगत सूचकहरूमा 'कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)'; 'आय आर्जन तथा रोजगारी'; 'वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता'; र 'खानेपानी तथा सरसफाई' रहेका छन्। यी क्षेत्रगत सूचकहरूले औसतमा अपेक्षा गरिएको प्रावधानको २६.६ प्रतिशत मात्र क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गएको अवस्था छ। लैससास सम्बन्धी क्षेत्रगत रूपमा मूलप्रवाहिकरणको लागि २० क्षेत्रहरू मध्ये निम्न क्षेत्रहरूमा कोशी प्रदेशले ध्यान दिनु पर्ने लैससासको वर्तमान स्थितिको Spider Net चित्र नं. २ मा पनि देखाईएको छ। स्व-मूल्याङ्कनको आधारमा माघ २९ गते देखि फागुन ४, २०८० मा कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूल्याङ्कन गरिएका क्षेत्रगत सूचकहरू र त्यसका उप-सूचकहरूको वर्तमान अवस्था (Baseline Data) र पहिचान गरेको लैससासको वर्तमान अवस्था र अपेक्षित अवस्था बीच फरक (Gap) **अनुसूची ३** मा दिईएको छ। कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको क्षेत्रगत रूपमा माघ २९ गते देखि फागुन ४, २०८० को Baseline Data र लैससास स्थितिमा देखिएको फरकको विवरण तल क्रमश प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र नं. २ लैससासको सूचकहरुको आधारमा
 माकुरे जालोमा कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वर्तमान अवस्था
 (माघ २९ देखि ४ फागुन २०८० सम्मको स्थिति)



संकेतः

- जम्मा स्कोर
- प्राप्त स्कोर
- लैससास स्थितिमा फरक

३.२ कोशी प्रदेशको लैससासको क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति (Baseline Data)

नेपालको संविधान, २०७२ ले प्रस्तावनामा नै मुलुकमा लैङ्गिक विभेद अन्त गरी समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प लिएको देखिन्छ। तसर्थ, संविधानका विभिन्न धाराहरूमा समावेशीकरण र मूलप्रवाहीकरण सम्बन्धमा पर्याप्त प्रावधानहरू राखेको देखिन्छ। संविधानको धारा १८ मा समानताको हक, धारा ३८ ले महिलाको हकको रूपमा वंशीय अधिकार प्रदान गरेको छ। त्यस बाहेक यस धाराले सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक; महिलाको धार्मिक, समाजिक, भौतिक तथा मानसिक स्वतन्त्रताको हक; सामाजिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा सहभागिताको हक; समाजिक न्यायको हक; आदिको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

नेपालको वर्तमान संघीय स्वरूपमा संघीय सरकारको अतिरिक्त सात प्रदेश र ७५३ स्थानीय सरकारहरू विद्यमान रहेको अवस्थामा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रूपान्तरण गर्न कार्यमा संघीय सरकारको भन्दा प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। तर संविधानले व्यवस्था गरेको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी बाध्यकारी विषय बाहेक अन्य लैससासको क्षेत्रमा अवस्था के कस्तो छ भन्ने स्पष्ट नभएको अवस्था छ। लैससासको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गरी यसको माध्यमबाट नागरिकलाई आधारभूत सेवाहरू प्रदान गर्न समावेशी संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्न आवश्यक हुन्छ। तसर्थ, कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान अवस्थाको स्व-मूल्याङ्कन विश्लेषण गरी आधारभूत तथ्याङ्क पहिचान गरिएको छ। लैससासका क्षेत्रगत सूचक तथा सोको उप-सूचकहरूको वर्तमान स्थिति (Baseline Data) को विवरण तल प्रस्तुत गरिएका छन्।

३.२.१ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधान, २०७२ को सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्पलाई टेवा दिन सबै प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकारहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। महिला, बालबालिका, पछाडि परेका वर्गहरूलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याई समावेशी विकास गर्न संघीय लगायत सबै प्रादेशिक सरकारका मन्त्रालयहरू तथा स्थानीय सरकारहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र/विषयमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रूपान्तरण गर्न नीति र रणनीति बनाई कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दा क्रियाकलापमा एकरूपता आउने तथा दातृ निकायहरूको कार्यक्रमहरूमा समेत दोहोरोपना हट्ने हुँदा प्रादेशिक मन्त्रालयगत र स्थानीय

सरकारगत लैससास नीति तथा कानूनको आवश्यक रहन्छ । लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणको लागि लैङ्गिक समानताको नीति सबै प्रादेशिक मन्त्रालयहरूको आफ्नै क्षेत्रगत नीतिको हिस्सा बनाउन आवश्यक हुन्छ । यस बाहेक राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति २०७७ ले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा लैङ्गिक उत्तरदायी नीति, योजना तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । यस सिलसिलामा, कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरू, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले प्रदेशको लैससासको लागि कानूनी व्यवस्थाको वर्तमान स्थिति (Baseline Data) बारे गरेको स्व-मूल्याङ्कनले निम्न अनुसारको Baseline अवस्था पहिचान गरेको छ ।

कोशी प्रदेशका विभिन्न मन्त्रालयहरू मध्ये सामाजिक विकास मन्त्रालयले मात्र कोशी प्रदेश लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ र कोशी प्रदेश सामाजिक समावेशीकरण नीति २०७९ छुट्टाछुट्टै तयार गरेको र कोशी प्रदेश सरकारले मिति २०७९/०८/२६ गते स्वीकृति प्रदान गरेको अवस्था छ । साथै लैससास नीतिको प्रावधान गरिएका लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक विषयहरूमा मन्त्रालयका केही पदाधिकारी, कर्मचारीहरू, तथा सरोकारवालाहरूलाई अनुशिक्षण समेत गरेको अवस्था छ । त्यस्तै, सामाजिक विकास मन्त्रालयले तयार गरेको बाल विवाह विरुद्धको प्रादेशिक रणनीति, २०७९/८० – २०८३/८४ लाई कोशी प्रदेश सरकारले मिति २०७९/०९/१८ गते स्वीकृति प्रदान गरेको । सामाजिक विकास मन्त्रालयले नै प्रदेश घरेलु हिंसा सम्बन्धी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७६ र किशोरी सशक्तिकरण कार्यक्रम (संचालन) निर्देशिका, २०७९ (कोशी प्रदेश सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेको मिति २०७९/०९/१६ गते) बनाएको अवस्था छ । सामाजिक विकास मन्त्रालयले लैससास नीतिको प्रावधान अनुरूप वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी सो अनुसार बजेट विनियोजन गरेको अवस्था छ । अन्य मन्त्रालयहरूले लैससास नीति नै नबनाए पनि केही मन्त्रालयहरूको आफ्नो क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरिएको अवस्था छ ।

३.२.२ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था

लैससास उत्तरदायी कानूनी पूर्वाधारको निर्माण पश्चात कुनै पनि कार्यालयले लैङ्गिक समानता सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नको लागि लैससास मैत्री संस्थागत व्यवस्था पूर्व शर्तको रूपमा रहेको हुन्छ । लैससास मुलप्रवाहिकरणको लक्ष किटानी, लक्ष प्राप्तीको लागि प्रत्यक्ष

जिम्मेवार व्यवस्थापकीय संरचनाहरूको स्थापना, कार्य जिम्मेवारीको किटानी, जनशक्तिको उपलब्धता, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूमा जनशक्तिको सीप तथा क्षमता विकास, लैससास उत्तरदायी पद्धति अवलम्बन तथा अनुगमनको सुनिश्चितता, स्रोत साधनहरूको पहिचान तथा उपलब्धता आदि । कोशी प्रदेशको लैससासको वर्तमान स्थिति (Baseline) को अध्ययनको क्रममा प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले प्रदेशमा लैससास सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था बारे पनि स्व-मूल्याङ्कन गरेका थिए । उक्त स्व-मूल्याङ्कनले संस्थागत व्यवस्था सम्बन्धी निम्न अनुसारको Baseline अवस्था पहिचान गरेको छ ।

कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले मात्र आफ्नो लैङ्गिक समानता नीतिमा लैङ्गिक समानताको परिकल्पना र सामाजिक समावेशीकरण नीतिमा दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरेको र लैङ्गिक समानता सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन हेर्ने शाखाको स्थापना गरेका छ । प्रदेशका केही निकायहरूमा लैससास सम्पर्क व्यक्ति तोक्यो कार्य जिम्मेवारी प्रदान गरेको अवस्था छ । त्यस्तै, सामाजिक विकास मन्त्रालय मात्र लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरी अधिकृत स्तरको कर्मचारीलाई जिम्मेवारी दिईएको र निजको लैससास सम्बन्धी कार्य क्षमता विकास गर्न केही तालिम पनि दिएको अवस्था छ । साथै मन्त्रालयले महिलालाई प्रत्यक्ष फाइदा हुने लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरेको र कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरी श्रोत समेत विनियोजन गरेको अवस्था छ ।

३.२.३ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण

महिला र विपन्न तथा वञ्चितीमा परेका मानिसहरूलाई विकासको मुलप्रवाहमा रुपान्तरण गर्नु भन्नाले लैससास सम्बन्धी उपयुक्त नीति तयार हुनु, नीति कार्यान्वयनको लागि संस्थागत प्रणालीको स्थापना हुनु, कार्य वातावरण र संस्कृति, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा, सेवा प्रवाह, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, र अनुसन्धान जस्ता पूर्वाधार विकासका सबै कार्यात्मक क्षेत्रहरूमा अवरोध तथा मुद्दाहरूको पहिचान र सम्बोधन गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन हुनु, आदिलाई जनाउदछ । यस कार्यको लागि सर्व प्रथम यस कार्यमा प्रयोग गरिने अवधारणाहरू जस्तै: लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितीकरण एवम् समावेशीकरण जस्ता शब्दहरूलाई सरल एवं बुझ्ने भाषामा स्पष्टसँग परिभाषित गरिएको हुनु । लैससासका मुद्दा/सवालहरूको पहिचान हुनु, सम्बोधन हुनु र सोको लागि प्राविधिक

तथा विश्लेषणात्मक सीपको विकास हुनु, क्रियाकलाप कार्यान्वयनका लागि व्यवस्थापकीय तहहरूको प्रारूप तयारी हुनु, स्रोत साधनहरूको पहिचान र उपलब्ध हुनु आदि । महिला, विपन्न र वञ्चितीमा परेकाहरूप्रति उत्तरदायी अनुगमन एवम् मूल्याङ्कनका विधिहरू अपनाइनु मूलप्रवाहीकरणका पूर्व शर्तहरू हुन । लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहमा रुपान्तरण प्रयासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको लागि प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले गरेको स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेश सरकार र कोशी प्रदेशका स्थानीय सरकारहरूले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरू सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरेको छ । महिला विपन्न एवं वञ्चित समूहहरूको लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरूको पहिचान र संबोधन गर्न खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा प्रमाणहरू सङ्कलन, सो कार्यको लागि श्रोत साधनको पहिचान, तथा लैससासको कार्यक्रमहरू संचालनको अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन लागि अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना गर्ने पहल गरिएका छन् ।

३.२.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम

वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेटले लैससासलाई मूलप्रवाहीकरणमा रुपान्तरण गर्न योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा प्रक्रियाले महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेकाहरूको प्राथमिकता र आवश्यकताहरू बारे आवाज उठाउन सक्षम गराउने, योजना तर्जुमाको लागि विद्यमान अवस्थाको खण्डीकृत तथ्यहरूको प्रयोग गर्ने र योजना आफैमा महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेकाहरूले फाइदा लिन सक्ने खालको हुन आवश्यक हुन्छ । लक्षित वर्गलाई लाभ पुग्ने योग्य वातावरण बनाउन पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्नु आवश्यक हुन्छ । लैससासको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा लैससासको लक्ष तथा उद्देश्य हारिल गर्न निम्न प्रक्रीयाहरू अपनाउनु आवश्यक हुन्छ । महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेका समूह तथा व्यक्तिहरूको सहभागितामा आवश्यकता पहिचान, पहिचान गरिएको आवश्यकताको आधारमा योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, लक्षित वर्गको सहभागितामा योजना तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन र लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन आदि । महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेका समूहलाई लाभान्वित हुने खालको योजना तथा कार्यक्रमहरूको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको लागि प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी

निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । सो को परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेशमा लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषहरूको आवश्यकता पहिचान गर्ने पहल गरिएको । लक्षित वर्गको प्रतिनिधिको सहभागितामा कोशी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी वार्षिक रूपमा योजना तथा कार्यक्रम तयार गरी श्रोत समेत पहिचान गर्ने गरेको अवस्था छ । यस्ता योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र स्थापना भएको र लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र स्थापना गर्ने पहल भएको अवस्था रहेको ।

३.२.५ लैससास मूलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली

नेपाल सरकारको सम्पूर्ण बजेटलाई प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी, अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी र लैङ्गिक दृष्टिकोणले तटस्थ गरी तीन समूहमा वर्गीकरण गरी तर्जुमा गर्ने गरेको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट महिलाको क्षमता अभिवृद्धि, महिलाको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहभागिता, लाभको बाँडफाँडमा महिलाको हिस्सा, महिलाको रोजगारी/आय अभिवृद्धिमा सहयोग एवं महिलाको समयको प्रयोगमा गुणात्मक सुधार र कार्यबोझमा कमी हुने गरी जम्मा ५ वटा गुणात्मक सूचकहरू परिपूर्ति गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । विकासका विभिन्न साभेदारहरूको लगानीलाई लैङ्गिक समानताको परिणामतर्फ दोर्खाउन पनि यो उपयोगी हुन्छ । यसले लैङ्गिक समानताको नीति एवं समष्टिगत आर्थिक नीतिका बीच सम्बन्ध स्थापित गर्दछ भने बजेट प्रक्रिया र बजेटले महिला र पुरुषमा पार्ने प्रभावको विश्लेषण साथै बजेट तर्जुमामा लैङ्गिक पक्षको समायोजन (integration) गर्दछ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट महिलाका लागि छुट्टै बजेट नभई बजेटको सबै उपलब्धिमा महिला/पुरुषको सन्तुलित सहभागिता र लाभ खोज्ने प्रक्रिया हो, यसले लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणलाई बढी अर्थपूर्ण बनाउँछ । कोशी प्रदेशको लैससास मूलप्रवाहिकरणको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको क्रममा प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रक्रिया र सोको कार्यान्वयन बारे पनि स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

बजेट तर्जुमा गर्दा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागितामा निर्णायक तहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिसँग परामर्श गरी लक्षित वर्गलाई प्राथमिकता दिने गरेको छ । लैससास नीतिमा प्रावधान अनुसार महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको विकासको लागि केही बजेट विनियोजन गर्ने गरेको तथा बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र र बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्न पहल गरिएको अवस्था छ ।

३.२.६ मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता

राज्यका विभिन्न संरचना तथा निकायमा महिला सहभागिता र प्रतिनिधित्वमा उल्लेख्य सुधार हुँदै आएको छ । राष्ट्रिय मानव विकास प्रतिवेदन, २०२० अनुसार राजनैतिक क्षेत्रमा महिला सहभागिताको अवस्था संघ, प्रदेश र स्थानीय (निर्वाचन पश्चात) प्रतिनिधि सभामा ३२.७%, राष्ट्रिय सभामा ३२.७% प्रदेश सभामा ३४.४%, र स्थानीय तहमा ४९.०% रहेको छ । त्यसंगरी निजामति सेवा लगायत विभिन्न सरकारी तथा सार्वजनिक सेवामा महिलाका लागि आरक्षणको व्यवस्था गरिएको छ । यसले गर्दा निजामति सेवामा महिलाको सहभागिता २६.९७% रहेको छ भने स्वास्थ्य सेवामा ४७% रहेको छ । तथापी, सामाजिक सम्बन्ध तथा सोचको कारण लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन आउन सकेको छैन । तसर्थ, सबै किसिमका विभेद हटाई लैङ्गिक समानता सहित समाजिक रुपान्तरण हुनु आवश्यकता छ । महिलालाई राज्यका सबै क्षेत्रमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व र समान अवसरको संवैधानिक हकलाई स्थापित गर्न विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन जरुरी हुन्छ भने नेतृत्व तहमा महिलाको प्रतिनिधित्व अभिवृद्धि गर्न समानुपातिक सहभागिताका लागि नीतिगत र कानूनी व्यवस्थाको खाँचो छ । कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरणमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता को वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले लैससास मूलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिताको वर्तमान स्थितिको पनि स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रुपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भए अनुरूप सो समूहका केही व्यक्तिलाई प्रतिनिधित्व गराएको अवस्था छ । त्यस्तै, प्रदेश सरकारको र स्थानीय सरकार कार्यालयहरुमा निर्णायक

तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ । त्यस बाहेक कर्मचारीहरूको (श्रेणीविहिन र प्राविधिक) करार सेवामा पदपूर्ति गर्दा सबै जातिगत, वर्ग लिङ्गगत र समुदायगत प्रतिनिधित्व हुने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

३.२.७ मानव संसाधन तथा क्षमता विकास

महिला र पुरुषले उपलब्ध लाभको समान उपभोग गर्न नसक्ने कारणहरू मध्ये महिलाहरूमा रहेको क्षमताको कमी पनि एउटा हो । ज्ञान र सीपमा कमी तथा अवसरको अभावले गर्दा महिलाहरू आमरूपमा निर्णय गर्ने स्थानमा पुग्न सक्दैनन्, पुगे पनि सक्षम भएर कार्य गर्न सक्दैनन् । कतिपय अवस्थामा योजना तर्जुमा र यसको कार्यान्वयनमा महिलाहरूको सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भए पनि विभिन्न विभेदको कारण महिलाहरूले त्यस्तो अवसरको उपयोग गर्न नपाउने वा नसक्ने हुँदा यसको लागि नियोजित प्रयासको आवश्यकता पर्दछ । कार्यक्रम तथा परियोजनामा कार्यरत कर्मचारी तथा लक्षित वर्गको क्षमता वृद्धिको कार्यक्रम प्रत्येक विषयका तालिममा विषयगत लैङ्गिक सवालहरूको सम्बोधन सहित यस्ता तालिम तथा गोष्ठीहरू संचालन हुन आवश्यक छ । नेपाल जस्तो बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक समाजमा सबै स्थानमा एकै प्रकारले कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा कार्यक्रमले अपेक्षित लाभ नपुऱ्याउन सक्दछ । अतः यसतर्फ सचेत भई कार्यशाला, तालिम, जनचेतना अभिवृद्धि र सीप विकास आदिका कार्यक्रमको सञ्चालन तथा प्रस्तुति गर्दा स्थानीय परिवेश वा स्थान विशेषको विशेषताको आधारमा सहभागीहरूले बुझ्ने भाषामा लैङ्गिक सन्तुलित (सम्मानजनक, नहोच्याउने शब्द) ढँगले गरिने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक । तसर्थ, लैङ्गिक समानताको प्रवर्द्धनका लागि महिलाको क्षमता अभिवृद्धिमा बजेटको सुनिश्चितता आवश्यक मानिन्छ । यस सिलसिलामा, कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरू, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले प्रदेशको लैससासको मुलप्रवाहिकरणको लागि मानव संसाधनको क्षमता विकासको वर्तमान स्थिति (Baseline Data) बारे गरेको स्व-मूल्याङ्कनले निम्न अनुसारको Baseline अवस्था पहिचान गरेको छ ।

लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी गरी दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रममा बजेट विनियोजन हुने गरेको अवस्था छ । केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको

लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको र समय समयमा लैससास सम्बन्धी नीतिको अभिमुखिकरण गर्ने गरेको छ । त्यस बाहेक महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरूको लागि लैससास निर्दिष्ट क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरूको केही बजेट विनियोजन लक्षित कार्यक्रमको रूपमा लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास र कानूनी शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको छ ।

३.२.८ लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग

पिछडिएका विस्थापित भएका समूहका सदस्यहरूको लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास एवं अन्य विशेषताहरू जस्तै अशक्त, जातीय समुदाय बाहिरका अल्पसंख्यकता, सहरी गरीब, विकासका क्रियाकलापहरूबाट विस्थापितहरू, आदि भिन्नताका कारण उनीहरूका आवश्यकताहरू भिन्न हुन्छन् । लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमले यसलाई सम्बोधन नगरेसम्म सो वर्गले सञ्चालित कार्यक्रमको लाभ लिन सक्दैनन् । समानुपातिक लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक असन्तुलन, वर्ग र समूहको विशेष आवश्यकता र अवरोधहरूको पहिचान सहित आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक अवरोध सम्बोधन हुने गरी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा र बजेट विनियोजन हुन आवश्यक हुन्छ । तसर्थ, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा र बजेट विनियोजन लक्षित समूह तथा वर्गको आवश्यकता पहिचान र अवरोधहरूको विश्लेषण खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा गरिनु आवश्यक हुन्छ । खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभिलेखन, विश्लेषणको आधारमा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्नुका साथै वार्षिक रूपमा तथ्याङ्कलाई अध्यावधिक गर्न आवश्यक हुन्छ । कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरणमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिता को वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क व्यवस्थापन र यसको प्रयोगको अवस्था बारे स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेशको लैससास सम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरूमा लक्षित वर्ग/समुदायको तथ्याङ्क तथा सूचना खण्डीकृत रूपमा तथ्याङ्क संकलन र व्यवस्थापन गर्ने प्रावधान रहेको अवस्था छ । सामाजिक विकास मन्त्रालय र अन्य केही मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकार तहमा ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन,

अभिलेखिकरण, जिम्मेवारी प्रदान गरिएको देखिन्छ । मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने गरेको अवस्था छ । केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरूले क्षेत्रगत विषयको प्रोफाइल तयार गरेको अवस्था छ ।

३.२.९ कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)

लैससास मूलप्रवाहिकरणको लागि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विभिन्न जात/जातिका समूहको चाहना र आवश्यकतालाई विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ । महिलाहरूलाई मात्र लक्षित नगरी अन्य आधार जस्तै दलित, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्ति वा विपन्न वर्ग, आदि प्रति लक्षित कार्यक्रम भित्र पनि महिलाहरू बन्धितमा पर्न सक्ने हुँदा यस्ता कार्यक्रमहरूबाट प्राप्त हुने लाभ र लाभको नियन्त्रणमा पनि तोकिएका लक्षित वर्गका महिलाहरूको समेत पहुँचको सुनिश्चितता हेरिनु पर्दछ । तसर्थ, महिला र पुरुषबीचमा रहेको खाडललाई कम गर्न विशेष लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ । यसका साथै यस वर्गका बालबालिकाको विद्यमान शैक्षिक खाडललाई हटाउने खालको विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । कार्यक्रमबाट उपलब्ध लाभमा सो वर्गले आफ्नो स्वविवेकीय निर्णयबाट उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गरिनुपर्दछ । यसका लागि व्यक्तिगत आत्म विश्वास बढाउने तथा पुरुषहरूमा समानताको अधिकार सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुन आवश्यक हुन्छ । कोशी प्रदेशको लैससास मूलप्रवाहिकरणको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको क्रममा प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले लैससास मूलप्रवाहिकरण सम्बन्धी कार्यक्रमबाट लक्षित वर्ग लाभान्वित भए नभएको सम्बन्धमा वर्तमान स्थिति बारे पनि स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेशमा संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक र केही विशेष आवश्यकता (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई मात्र संबोधन हुने गरी कार्यक्रम संचालन हुने गरेको छ । यस्ता कार्यक्रमहरूबाट बाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात १० देखि १५ प्रतिशत सम्म रहेको देखिन्छ । प्रदेशमा संचालित आयोजना/कार्यक्रमबाट हुने लाभको लैङ्गिक रूपमा

खण्डित तथाङ्क राख्ने पहल गरेको अवस्था छ । प्रदेश सरकारका केही मन्त्रालय तथा केही स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री रहेको र बजेट तर्जुमा गर्दा महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने बजेटको प्रतिशत समेत प्रस्तुत गर्ने गरेको अवस्था छ ।

३.२.१० सुशासन तथा उत्तरदायित्व

लैङ्गिक सुशासनलाई लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहमा दोःयाउने मुख्य गोरेटोको रुपमा लिन सकिन्छ । लैङ्गिक मुलप्रवाहिकरण भन्नु नै सबै सरकारी क्रियाकलापहरुमा लैङ्गिक समानतालाई समायोजन गर्नु हो । यसले सरकारी स्तरमा लैङ्गिक मुलप्रवाहिकरण गर्ने कार्यमा सरकारहरु (संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय) लाई नीतिगत तथा लगानी सम्बन्धी उपयुक्त निर्णय लिन सहयोग गर्दछ । यसले आर्थिक, समाजिक, भौतिक आदि (विविध क्षेत्रमा) मा महिला तथा पछिडिएको समुदायका व्यक्तिहरुलाई पहुँको अभिवृद्धि गर्दछ । लैङ्गिक मुलप्रवाहिकरणको परिणामको प्राप्तिको लागि महिला तथा पछिडिएको समुदायका व्यक्तिहरुलाई पूर्णरुपमा नागरिक लक्षित सुशासनको प्रक्रियामा समायोजन गर्ने; क्षमता अभिवृद्धि गर्ने; नीति निर्माण प्रक्रियामा सहभागी गराउने; आदि कार्यहरुमा सरकारी पहल तथा उत्तरदायित्वको आवश्यकता पर्दछ । कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरणमा लैङ्गिक सुशासनका केही सूचकहरुमा वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेशका केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयहरुमा पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरु बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएको अवस्था छ । कार्यालयहरुमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था गरिएका छन् । कार्यालयहरुमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गरिएका छन् । केही प्रादेशिक कार्यालयहरुले प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था गरिएको र भएको अवस्था । प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था मिलाईएको अवस्था छ ।

३.२.११ आय आर्जन तथा रोजगारी

प्रदेश सरकारले खर्च गरेर संचालन गरेका लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको उपलब्धि (Output) का रूपमा महिला तथा पिछडिएका समुदायका व्यक्तिहरूको आय आर्जन र रोजगारीका अवसरमा अभिवृद्धि हुनुपर्दछ। यसरी सृजना भएका रोजगारी वा आय आर्जनको अवसरहरूमा महिलाहरूको पनि समान पहुँचको लागि संरचनात्मक अवरोधहरू हटाउने तर्फ पनि सचेत रहन आवश्यक हुन्छ। सञ्चालित कार्यक्रमबाट तत्कालै रोजगारी सृजना हुने वा आय आर्जन हुने वा वृत्ति विकासका अन्य वैकल्पिक अवसरहरू सृजना हुन सक्ने अवस्थाको विश्लेषण गरी कार्यक्रमहरू तय गर्न आवश्यक हुन्छ। कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरणको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको क्रममा प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले संचालित लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमबाट लक्षित वर्गलाई तत्कालै आय आर्जन र रोजगारीको अवसर प्राप्त भए नभएको बारे समेतको वर्तमान स्थिति बारे पनि स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो। उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ।

कोशी प्रदेशमा सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमहरूबाट सहभागिहरूको सीप विकास भएको र करीव १० देखि १५ प्रतिशत सम्म महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका व्यक्तिहरूलाई रोजगारीको अवसर श्रृजना भएको अवस्था छ। कोशी प्रदेशमा सरकार र स्थानीय सरकारहरूले प्रदेश क्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा एकरूपता गर्ने नीति अंगिकार गरेको छ। महिला पुरुषको ज्यालाको दरमा फरक फरक भएमा सोलाई संबोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना गरेको छ। यस बाहेक सामाजिक विकास मन्त्रालयले लैससास नीतिमा पिछडिएका समुदाय तथा वञ्चितकरण परेका समूहका महिलाहरूको कामलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने खालको प्रविधिहरूको प्रयोग गर्ने तथा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरू/प्रावधानहरू समेत समावेश गरेको अवस्था छ।

३.२.१२ सेवा प्रवाहमा समावेशिकरण

सरकारी सेवा र सुविधामा पिछडिएको र वञ्चितकरणमा परेको समूहको पहुँच बढ्नु लैससास सम्बन्धी प्रयासको महत्वपूर्ण उपलब्धीको रूपमा लिन सकिन्छ। लैससास लक्षित वर्गको आवश्यकता र सामाजिक/संरचनात्मक अवरोधहरू आफ्नै खालको हुने हुँदा generalize गर्न नमिल्ने हुन्छ। तसर्थ, यस वर्गलाई सेवा प्रवाहको योजना बनाउन सेवा प्रवाहको लागि सेवाग्राहीको सूची र सेवा प्रवाह विधि, भौगोलिक अवस्थिति, गरिबीको स्थिति, सेवामा पहुँचका सामाजिक, सास्कृतिक, आर्थिक तथा

भौगोलिक अवरोधहरू आदिको आधारमा सेवा प्रवाह नक्साङ्कन गर्न अति आवश्यक हुन्छ । यस्ता नक्साङ्कन वर्षेनी अध्यावधिक गर्नु पर्ने हुन्छ । तत् पश्चात, सो वर्गलाई सेवा र सुविधामा पहुँच बढाउन सकारात्मक वातावरण सृजना गर्नु पर्दछ । यसको लागि सेवा प्रवाहीको व्यवहार, लैङ्गिक संवेदनशिलता, लैङ्गिक मैत्री भाषाको प्रयोग आदि आवश्यक शर्तहरू हुन सक्छन् । सेवा प्रवाहका नियमितता र गुणस्तरयुक्तता पनि उत्तिकै जरुरी हुन्छ । कोशी प्रदेशमा सेवा प्रवाहमा समावेशीकरणको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचानको क्रममा प्रादेशिक मन्त्रालयहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेशमा लैससासका लक्षित वर्ग/सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने प्रणालीको विकास गरिएको छ । यस प्रणाली अन्तरगत महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको लैससास मैत्री मापदण्ड तय गरिएको अवस्था छ । सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने गरेको र लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई प्राथमिकता दिने गरेको र लक्षित समुदायको भौगोलिक अवस्थिति अनुसार सरकारी सेवा प्रवाहमा एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था पनि गरिएको छ ।

३.२.१३ वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता

लैससाससँग सम्बन्धित प्रतिफलमा सुधार ल्याउन लैङ्गिक/जातीय एवं वञ्चितीकरणका विविध आयामहरू (Dimensions) को सम्बोधनका लागि सहज वातावरण सिर्जना गर्न र भेदभावमूलक सामाजिक मूल्य मान्यताहरू एवं औपचारिक नीतिहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि आवश्यक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने; साङ्गठनिक तहमा लैङ्गिक तथा समावेशीकरण सम्बन्धी जागरण, क्षमता अभिवृद्धि, शिशु स्याहार, कार्य स्थलको सुरक्षा एवं लक्षित वर्गले भोग्नुपरेका अप्ठ्याराहरूको सम्बोधन गर्नका लागि आवश्यक श्रोत साधनहरूको व्यवस्थापनको लागि आवश्यक बजेट निर्धारण गर्नुपर्दछ । यस्ता कार्यक्रमहरू तय गर्दा लैससासका मुद्दाहरू विशेष गरी वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा लक्षित वर्गको पहुँचलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन हुनु पर्दछ । श्रोत साधन र अवसरहरूमा पहुँचका लागि बाधक रहेका विभिन्न सामाजिक, सांस्कृतिक अवरोधहरूलाई सम्बोधन; कार्यक्रमको डिजाइनमा लक्षित वर्गको संलग्नता तथा कार्यक्रम उनीहरूको आवश्यकता एवं आवाजलाई सम्बोधन गर्ने संयन्त्र, कार्यक्रमको लागि श्रोत, साधन र अवसरहरूमा पहुँच, लाभ प्राप्ति, भोग्नुपरेका समस्या संबोधन, क्षमता अभिवृद्धि;

आदि । कोशी प्रदेशमा प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले लक्षित वर्गको वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा पहुँच सम्बन्धी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले गरेका प्रयासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेश सरकारले महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूह लगायत आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समुहका महिलाहरूको विकास र सशक्तिकरणर उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा भई श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था भएको तथा आवश्यकताको आधारमा बजेट व्यवस्था गरेको अवस्था छ । यस कार्यको जिम्मेवार शाखा (सामाजिक विकास मन्त्रालयमा) लैङ्गिक डेस्कको संचालनको लागि आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको व्यवस्था गरिएको तथा अन्य केही मन्त्रालयहरूले लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोकेको अवस्था छ । त्यस्तै प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरिएको र लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न नीतिगत सहमति भएको अवस्था छ ।

५.२.१४ अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था

महिला र पुरुषको समानुपातिक विकास बिना समुन्नत समाजको कल्पना गर्न सकिदैन । समुन्नत समाज निर्माणका लागि समानुपातिक विकास आजको आवश्यकता हो । समग्र राष्ट्र विकासमा महिला र पुरुषको समान महत्व हुंदाहुंदै पनि व्यवहारमा समानता छैन । आधा जनसंख्या ओगटेको महिलाहरूको विकासमा राज्यले संविधानप्रदत्त हक अधिकारको कार्यान्वयन गर्न तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेका प्रतिवद्धताहरूलाई पुरा गर्न विशेष जोड दिनु पर्ने देखिन्छ । संविधानको मर्म र भावना अनुरूप लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने तथा समानुपातिक, समावेशी तथा सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक सामाज (महिलामाथि हुने व्यवहारगत विभेद नभएको; शिक्षित; लैङ्गिक हिंसा रहित सामाजिक संरचना, परिवर्तित सोच, मूल्य, मन्यता, प्रथा, परंपराको समाज) निर्माण गर्नका लागि संघीय संरचना अन्तर्गत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारहरूले आ-आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा लैससासलाई मुलप्रवाहिकरण अन्मुख प्रावधानहरूलाई आन्तरिकीकरण गर्न अपरिहार्य भएको छ । यसै सिलसिलामा कोशी प्रदेशमा लैससास मुलप्रवाहिकरणको प्रयासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न प्रादेशिक

मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले समाजमा रहेको अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको प्रयासको परिणामको रूपमा सो क्षेत्रको वर्तमान स्थिति (Baseline) को स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेशको प्रदेशलाई लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा गरेको र सामाजिक विकास मन्त्रालयको लैङ्गिक समानता नीतिमा पिछडिएका वर्ग तथा बञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको केही प्रवधानहरुको व्यवस्था गरेको छ । प्रदेश सरकार, तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्न बजेटको व्यवस्था गरी समाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने गरेको छ ।

३.२.१५ विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता

समाजमा महिला तथा पुरुषको सम्बन्धलाई जसरी परिभाषित गरिन्छ, त्यसले महिला र पुरुषको सामाजिक भूमिका र जिम्मेवारीको निक्कौल गर्दछ । यसले साधारतया महिला तथा पुरुषले गर्ने वा नगर्ने भूमिका र जिम्मेवारीको कारण लैङ्गिक भिन्नता व्याप्त हुने गर्दछ । विभिन्न सामाजिक व्यवधानको कारण प्राकृतिक विपदमा पिछडिएका समुदाय र बञ्चितकरणमा परेका समुहका महिला र बालबालिका नै बढी जोखिममा पर्ने गर्दछ । साधारणतया विपद् जोखिमका बारे पर्याप्त सूचना र ज्ञानको कमीले गर्दा नै महिला र बालबालिकालाई प्राकृतिक विपदले बढी प्रभावित गर्दछ । तसर्थ, विपद् व्यवस्थापनमा लैङ्गिक मुद्दाहरुलाई संबोधन गर्न आवश्यक पर्दछ । सर्व प्रथम, विपद् व्यवस्थापनमा लैङ्गिक संवेदनशिलताको विकास हुने क्षमता विकास आवश्यकता हुन्छ । यसको लागि एकिकृत रूपमा विपद् जोखिम मूल्याङ्कन, जोखिममा आधारित निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु, विपद् जोखिम न्यूनिकरणको लागि लगानी जुटाउनु, लक्षित वर्ग लगायत सरोकारवालाहरूसँग समन्वयात्मक सामान्जस्यता कायम गर्नु, आपतकालिन अवस्थामा दक्ष र यथेष्ट मानव श्रोत, उपकरण, बन्दोबस्ती तथा राहत सामग्रीको व्यवस्था आदि को व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ । कोशी प्रदेशको लैससास मुलप्रवाहिकरणमा विपद् व्यवस्थापनमा समावेशिताका केही सूचकहरुमा वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्न प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसार रहेको छ ।

कोशी प्रदेशमा विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिलेख महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदाय लगायत विपद् जोखिममा परेका समुदायको समेतको तथ्याङ्क राख्ने गरेको र प्रदेशस्तरको विपद् व्यवस्थापनको लागि विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायसँग परामर्श तय गरी विपद् व्यवस्थापन कोष समेत स्थापना गरेको छ । प्रदेशमा वञ्चितिकरणमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्न खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था, आपतकालिन श्रोतको व्यवस्था, तथा श्रोत परिचालनको प्रक्रिया समेत किटानी गरेको छ ।

३.२.१६ शिक्षामा पहुँच

नेपाल सरकारले सबैका लागि समावेशी र समतामूलक एवं गुणस्तरिय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनभरका लागि सिकाईका अवसर प्रवर्द्धन गर्ने दिगो विकास लक्ष प्राप्तीका सन्दर्भमा 'शिक्षा २०३०' कार्य ढाँचा तय गरेको छ । परिणाम स्वरूप कोशी प्रदेशका ११ जिल्ला पूर्ण साक्षर घोषित भएका छन् । तथापी सामाजिक-आर्थिक रूपले पिछ्छ परेका तथा दुर्गम र पिछ्छडिएका क्षेत्रका बालबालिकालाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच बढाउन स्थानीय स्तरमा प्राविधिक विद्यालयहरुको स्थापना गर्ने, सार्वजनिक र व्यवसायिक शिक्षा गुणस्तरिय बनाउनु, सामुदायिक विद्यालयमा जनजाति, दलित, विपन्न र विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरुलाई शिक्षा र तालिममा पहुँच अभिवद्धि गर्नु, आदि लैससासलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणको लागि आवश्यक छ । कोशी प्रदेशमा लैससास मूलप्रवाहिकरणको प्रयासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्ने अभ्यासमा प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले महिला, पिछ्छडिएका समुदाय तथा वञ्चितिकरणमा परेका समुहको शिक्षामा पहुँच बारे प्रदेशको क्षेत्रको वर्तमान स्थिति (Baseline) को स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेश सरकारले शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध गर्ने प्रावधान राखी प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका केही बालिकाहरुलाई मात्र विद्यालयहरुमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको र बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरु लगायत पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितिकरणमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरुलाई यौन

शिक्षा, सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार आदि बारे कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने गरेका छ । प्रदेशमा प्रौढ शिक्षा समेतको व्यवस्था गरिएको अवस्था छ ।

३.२.१७स्वास्थ्य सेवामा पहुँच

संविधानले स्वास्थ्यलाई मौलिक हकको रूपमा परिभाषित गर्दै आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सम्पूर्ण नागरिकलाई निःशुल्क प्राप्त गर्ने, स्वास्थ्य उपचारको बारे जानकारी पाउने, प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यको हक प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानको यस लक्ष प्राप्तिको लागि दुर्गम र पिछडिएको क्षेत्रमा विज्ञ तथा स्वास्थ्य जनशक्ति उपलब्ध हुनु, स्वास्थ्य विमा सर्वव्यापी बनाउनु, निर्धारित निःशुल्क औषधि उपलब्ध गराउनु, अति गरीब व्यक्तिलाई निःशुल्क उपचारको व्यवस्था गर्नु, रिफरल स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु आदि स्वास्थ्यमा पहुँचको लागि आवश्यक क्रियाकलापहरु हुन । यस बाहेक पिछडिएका समुदाय तथा वञ्चितकरणमा परेको समुहहरुलाई स्वास्थ्य सम्बन्धि चेतना अभिवृद्धि गर्नु, स्वास्थ्यजन्य विपद्मा द्रुत उद्धारको व्यवस्था गर्नु आदि समतामुलक र गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवा प्रणाली सुदृढ गर्न आवश्यक हुन्छ । कोशी प्रदेशमा लैससास मूलप्रवाहिकरणको प्रयासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्ने अभ्यासमा प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले महिला, पिछडिएका समुदाय तथा वञ्चितकरणमा परेका समुहलाई स्वास्थ्य सेवामा पहुँच अभिवृद्धि गर्न सो क्षेत्रको अवस्थाको स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

प्रदेशका स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहरुमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिएको अवस्था छ । लैससास तथा स्वास्थ्य नीतिमा महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको प्रावधान गरिएका छन् । प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको लागि निःशुल्क स्वास्थ्य परीक्षण कार्डको व्यवस्था गर्नुका साथै अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था गरिएको छ । यसबाहेक प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रम संचालन गरेको अवस्था छ ।

३.२.१८ खानेपानी तथा सरसफाई

कोशी प्रदेशमा १५ प्रतिशत घरधुरीमा सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुगेको छ भने १२ वटा जिल्ला खुला दिशामुक्त जिल्ला घोषणा भईसकेको छ । खानेपानी तथा सरसफाई सँगै महिलाहरुको चासोको विषय रहिआएको छ । तसर्थ, लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी निर्णय र कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनमा प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको सहभागिता हुन आवश्यक हुन्छ । खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन एवं मर्मत संभार, खानेपानी तथा सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सवालहरु आदिमा लक्षित वर्गका महिलाहरुको सहभागिता वान्छित देखिन्छ । कोशी प्रदेशमा खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रमहरुमा लक्षित वर्ग/समुदायका महिलाहरुको सहभागिताको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्ने अभ्यासमा प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

कोशी प्रदेशमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि उनीहरुको आवश्यकता पहिचान विना नै खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा हुने गरेको र केही पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि महिलाहरुको सहभागितामा खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन हुने गरेको अवस्था छ । प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा महिलाहरुको सहभागितामा स्थानीय सरसफाईको व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान गरिएको छ । फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरु संचालन हुने गरेको छ । उक्त कार्यक्रमहरुमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको सहभागिता हुने गरेको छ । साथै समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको छ ।

३.२.१९ लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन

प्रत्येक लैससास कार्यक्रमको मूल्याङ्कन, त्यसबाट लक्षित वर्गमा परेको दीर्घकालीन प्रभावको (Impact) परीक्षण तथा मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक हुन्छ । योजना तर्जुमाको क्रममा यसले पार्ने लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेत समेट्ने गरी कार्यक्रम मूल्यांकन गर्ने परिपाटी बसाल्नु पर्दछ । कार्यक्रमले महिला र पुरुषमा कस्तो प्रभाव पार्न खोजिएको हो स्पष्ट किटानी भई कार्यक्रम सञ्चालन गरिएमा अपेक्षित

नतिजा प्राप्त गर्न सकिने हुन्छ । तसर्थ, लैससास सम्बन्धी कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गरी मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापना गर्नु, नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि अन्तरनिकाय र अन्तरसरकारी समन्वय र सहकायको विकास गर्नु, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यमा आवद्ध जनशक्तिको क्षमता विका गर्नु, आदि पहल गरी संयन्त्र स्थापना गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ । कोशी प्रदेशमा लैससासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्ने अभ्यासमा प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले लैङ्गिक उत्तरदायी क्रियाकलापहरुको अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकनको अवस्था बारे स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

प्रदेशको वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरिएको र यस प्रयोजनको लागि प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमको सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राख्ने गरेको अवस्था छ । प्रदेशमा योजना तर्जुमामा लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गरी मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा महिलाहरुलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शिर्षकमा बजेट विनियोजन भएको र संचालित लैससास कार्यक्रमको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्न पहल गरिएको अवस्था छ ।

३.२.२०समन्वय र सम्बन्ध विस्तार

मुलुकमा लैङ्गिक विभेद अन्त गरी समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प लिएको नेपालको संविधान, २०७२ का विभिन्न धाराहरुमा लैङ्गिक समानतालाई चरितार्थ गर्ने प्रावधानहरुको व्यवस्था गरेको छ । मुलुकको संघीय स्वरुपमा देशलाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण गर्न कार्यमा संघीय सरकार, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरुको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । तीन तहबीच एकअर्कासँग समन्वय गरी मात्र लैससासलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण गर्न संभव हुने देखिन्छ । तसर्थ, जनताको बहदो आकांक्षा तथा अपेक्षालाई सम्बोधन गर्न तीनै तहबीच राजनैतिक समझदारी कायम गर्दै समन्वयको संस्कार अभिवृद्धि गर्न आवश्यक हुन्छ । यसको लागि प्रभावकारी एवं उपलब्धिमुलक तहगत सम्बन्धको लागि आवश्यक कानूनी तथा संस्थागत संयन्त्र निर्माण गर्न अत्यन्त जरुरी हुन्छ । कोशी प्रदेशमा लैससासको वर्तमान स्थिति (Baseline) पहिचान गर्ने अभ्यासमा प्रादेशिक मन्त्रायहरु, अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरुले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको

मुलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण गर्न आवश्यक समन्वय र सम्बन्ध विस्तारको अवस्था बारे स्व-मूल्याङ्कन गरेको थियो । उपरोक्त स्व-मूल्याङ्कनको परिणाम निम्न अनुसारको पहिचान भएको छ ।

लैससास नीति, तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरु बीच लैससासको साभ्ना सवालहरु छलफल हुने गरेको अवस्था छ । लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने प्रक्रिया तथा सहकार्य गर्नेमा समेत सहमति भएको अवस्था छ । यस कार्यको लागि मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्री निजलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी उपलब्ध गराएको अवस्था छ । सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना भएको अवस्था छ ।

क्षेत्रगत सुचक र त्यसका उप-सूचकहरुको आधारमा कोशी प्रदेश लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वर्तमान अवस्था (माघ २९ देखि फागुन ४, २०८० सम्म) अनुसूची ३ मा दिईएको छ ।

परिच्छेद - ४

लैससासको अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीचको फरक (Gap)

४.१ लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनमा अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीचको फरक (Gap)

कोशी प्रदेशमा लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको अपेक्षित अवस्था (लैससास सम्बन्धी कानून, नीति, तथा कार्य निर्देशिकाहरूले व्यवस्था गरेको प्रावधान/हालसम्म हुनु पर्ने लैससासको मूलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था) र प्रादेशिक मन्त्रायहरू, अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको स्व-मूल्याङ्कनको अभ्यासबाट पहिचान गरिएको लैससासको वर्तमान स्थिति (हाल रहेको) बीचको फरक (Gap) लाई विश्लेषण गरिएको छ। उक्त विश्लेषणले पहिचान गरेको कोशी प्रदेशले क्षेत्रगत सूचक तथा उप-सूचकहरूमा लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनमा देखिएको फरक (Gap) लाई तल प्रस्तुत गरिएको छ।

४.१.१ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ को क्रमसंख्या १.६.५ मा लैङ्गिक समानता सम्बन्धी नीतिको व्यावहारिक प्रयोजनको लागि लैङ्गिक समानताको नीति सबै केन्द्रीय निकायहरूको आफ्नै क्षेत्रगत नीतिको हिस्सा नबनेसम्म लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणले गति लिन नसक्ने हुँदा सरकारको प्रत्येक क्षेत्रगत निकायका नीति नियम तथा कार्यक्रममा लैङ्गिक समानताको विषयवस्तुको समावेश गर्नु पर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ। त्यस्तै कोशी प्रदेश सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ को नीति १ को पहिलो रणनीतिको रूपमा सामाजिक समावेशीकरणलाई संस्थागत गर्न आवश्यक नीति तथा कानूनको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न निम्न नीतिहरू अख्तियार गरिने व्यवस्था गरिएका छन्:

- कार्यनीति १ – सामाजिक समावेशीकरणको अवधारण अनुरूप प्रदेश स्तरीय विषयगत मन्त्रालय र अन्तरगतका निकायहरूका लागि ऐन नियम, निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड लगायका कानूनको तर्जुमा गरिने;
- कार्यनीति २ – स्थानीय तहहरूमा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी नीति तथा कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने।

त्यस्तै राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७ को रणनीति ३ को नीति 'क' र 'ख' मा निम्नानुसारको प्रावधानहरु राखिएका छन् ।

नीति तथा कार्यनीति क – संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी नीति, योजना तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति तथा कार्यनीति ख – संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा लैङ्गिक समानता नीति कार्यान्वयन गर्न सम्बन्धित शासकीय तहको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशमा लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणमा रुपान्तरण गर्ने कानूनी आधारमा निर्माणमा कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य कुनै विषयगत मन्त्रालय र अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारहरुले महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समुहमा सबै प्रकारका विभेदजन्य कार्य राक्ने प्रावधान समावेश गरी आवश्यक नीति तयार गरेको देखिदैन । लैससास सम्बन्धी कानूनी दस्तावेजको अभाव छ । प्रदेशका अधिकांश मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारहरुको क्षेत्रगत (कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार आदि) आ-आफ्नो सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरेको देखिदैन । तर प्रदेशमा नीति विना नै लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा हुने हुँदा प्रभावकारी रुपमा (अपेक्षित रुपमा) कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । तथापी केही मन्त्रालयले लैससास सम्पर्क व्यक्ति तोकेको देखिन्छ । विषयगत मन्त्रालयहरुसँग लैससास नीतिको अभावको कारण कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सराकारवालाहरु लैङ्गिक एवं समावेशीकरणका विषयहरुमा विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञानको अभिवृद्धिको लागि पर्याप्त पहल भएको देखिदैन । तसर्थ, कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक लैससासमा प्रयोग हुने विषय वस्तु, शब्द र प्रावधानहरु (लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक) बारे अन्य मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारहरुका कर्मचारीहरुलाई अभिमुखिकृत गरेको देखिदैन ।

४.१.२ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ को क्रमसंख्या १.६.३ मा लैङ्गिक समानताका विषय वस्तुलाई संगठनको कार्यशैलीमा अन्तर्निहित विषयको रुपमा लिने र लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणको कामलाई संगठनले महाशाखा/शाखामा लैङ्गिक पक्षको विश्लेषण गर्ने समूह बनाइ आफ्नो नियमित

कामको रूपमा थालनी गर्न आवश्यक भएको कुरा औल्याएको छ । त्यसै अनुरूप भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, शहरी विकास मन्त्रालयले आ-आफ्नो लैससास सम्बन्धी कार्यसंचालन निर्देशिकाहरूमा संगठनको लैससास कार्यान्वयनका लागि केन्द्रस्तर, मन्त्रालय र मातहतका विभागहरूदेखि क्षेत्रीय कार्यालय, डिभिजन/सब डिभिजन कार्यालय तहसम्म उपयुक्त सांगठनिक संरचनाको व्यवस्था गर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ । लैससासलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न सबै तहमा कार्यविवरण सहितको विशेष उत्तरदायित्व प्रदान गर्ने र संस्थागत व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त साधन स्रोतको व्यवस्था एवम् नियमित रूपमा कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ । त्यस्तै संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले आफ्नो लैससास नीतिमा लैससासका सवालहरूको सम्बोधनको लागि शाखा स्थापना, कर्मचारीहरूको व्यवस्था र आवश्यक स्रोतको पनि व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशको हकमा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ नीति १ को रणनीति २ मा सामाजिक समावेशीकरणका लागि प्रदेश सरकार, मातहतका कार्यालयहरू तथा स्थानीय तहमा सामाजिक संरचना (शाखा, एकाइ, डेस्क, सम्पर्क बिन्दू) स्थापना गर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रूपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरू, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारहरूले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मुलप्रवाहिकरण गर्न सो सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी नगरिएको, सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य कुनै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित issues हरुलाई संबोधन गर्ने कुनै संस्थागत व्यवस्थाको स्थापना नगरेको, लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी (कार्यविवरण) किटानी गरी कार्यालयका कुनै कर्मचारीहरूलाई जिम्मेवारी नदिएको, लैससास सम्पर्क व्यक्ति तोक्नु बाहेक अन्य जनशक्ति नियुक्त नगरेको, र कोशी प्रदेशको अधिकांश मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास गरेको देखिदैन ।

४.१.३ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, शहरी विकास मन्त्रालयले आ-आफ्नो लैससास सम्बन्धी कार्यसंचालन निर्देशिकाहरु क्रमश २०१७ र २०१३ मा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण मूलप्रवाहीकरणका लागि नभई नहुने तत्वहरुहरुको रुपमा लैससास सम्बन्धी कार्यहरुमा प्रयोग हुने शब्दहरु जस्तै: लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितीकरण एवम् समावेशीकरणका अवधारणाहरु सबै तहका कर्मचारीहरुले बुझ्ने गरी सरल भाषामा स्पष्टसँग परिभाषित हुनु पर्ने । लैससासका सवालहरुका बारेमा अरूलाई प्राविधिक सहयोग गर्नका निम्ति कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा विश्लेषणात्मक सीप विकास गर्ने खालको तालिम उपलब्ध हुनु पर्ने । मुद्दा/सवालहरुको पहिचान, यसको प्रारूप तयारी र क्रियाकलाप कार्यान्वयनका लागि व्यवस्थापकीय प्रणाली स्थापना हुनु पर्ने । स्रोत साधनहरुको पहिचान भई समयमै उपलब्ध हुनु पर्ने । लैससास उत्तरदायी अनुगमन एवम् मूल्याङ्कनका विधिहरु स्थापना र कार्यान्वयन हुने पर्ने आदि प्रावधानहरु राखेको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मूलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास मूलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरु (जस्तै लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितीकरण एवं समावेशीकरण आदिका) सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरेता पनि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई अभिमुखिकरण देखिदैन । लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरु (जस्तै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने विभेदपूर्ण व्यवहार तथा परम्परावादी सोच, शैक्षिक सचेतना आदिको) को पहिचान गरेता लैससासलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणको लागि सेवाग्राहीको पहिचान (यकिन गर्न) लिङ्ग, जाति, वर्ग, स्थान, जातीयता, उमेर अनुसारको खण्डीकृत तथ्यांक तयार गर्न 'पिछडिएको' वा 'कमजोर' लक्षित समूहहरुको विस्तृत अध्ययन गर्ने प्रक्रिया शुरु नभएकोले विपन्न एवं वञ्चित समूहहरुको खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा प्रमाणहरु सङ्कलन हुन नसकेकोले लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरु सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरु किटानी हुन सकेको देखिदैन । साथै लैससास मूलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रातहरु जस्तै निर्माण सामाग्रीहरु, स्थानीय महिला समूहहरु तथा महिलाहरुद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरु, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु आदिको पहिचान गरिएता पनि परिचालनको लागि सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरुसँग समन्वय हुन नसकेको तथा संयन्त्रमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिलाई

सहभागी सकेको देखिदैन । लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूबाट हुने/भएको लाभ तथा प्रभावको समीक्षा गर्न स्थापना भएको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र कार्यान्वयनमा आउन सकेको देखिदैन ।

४.१.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम
भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, शहरी विकास मन्त्रालयले आ-आफ्नो लैससास सम्बन्धी कार्यसंचालन निर्देशिकाहरू क्रमश २०१७ र २०१३ मा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण मूलप्रवाहीकरणलाई वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेटले समेत लैससास मूलप्रवाहीकरण तर्फ उन्मुख हुनु पर्ने प्रावधानहरू समावेश गरिएको देखिन्छ । योजना तर्जुमा प्रक्रियाले महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेकाहरूको प्राथमिकता र आवश्यकताहरू बारे आवाज उठाउन सक्षम गराउने, योजना तर्जुमाको लागि विद्यमान अवस्थाको खण्डीकृत तथ्यहरूको प्रयोग गर्ने र योजना आफैँमा महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेकाहरूले सामरिक महत्वका आयोजनाबाट फाइदा लिन सक्ने जस्ता बृहत् क्रियाकलापहरू भए नभएको कुरामा विशेष ध्यान दिने; महिला, विपन्न तथा वञ्चितीमा परेकाहरूले प्रत्यक्ष लाभ लिन र उनीहरूलाई लाभ पुग्ने योग्य वातावरण बनाउन पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने आदि क्रियाकलापहरू लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रममा तर्जुमा गर्दा पालना गर्नुपर्ने मार्गदर्शनको रूपमा राखिएको देखिन्छ । त्यस्तै, राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीतिको दफा १२ संस्थागत संरचनाको उप-दफा (६) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले नीतिको प्रावधानहरूको कार्यान्वयनका (लैससास मूलप्रवाहीकरणको) लागि योजना, कार्यक्रम लैङ्गिकमैत्री बनाउन तथा महिला नेतृत्वको क्षमता र महिला सहभागिता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक पहल र समन्वय गर्नु पर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मूलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषको विकासको लागि कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्ने क्रममा आवश्यक अध्ययन विश्लेषण, वञ्चित समूहको आवश्यकता पहिचान, सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरूसँग छलफल, सार्वजनिक सुनुवाई आदि विश्लेषण गरेको देखिदैन । लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता गराउने संयन्त्र संचालनको सीप तथा क्षमताको कमीले गर्दा योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमाको उपयुक्त प्रक्रिया, नीति तथा संस्थागत व्यवस्थाको अभावले गर्दा प्रभावकारी हुन सकेको छैन । लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमाको क्रममा लैससासका मुद्दाहरूलाई उचित

ढङ्गले सम्बोधन, श्रोत, साधन र अवसरहरुको प्रभावकारी पहिचान, क्षमताको विकासको आवश्यकताको पहिचान, प्रभाव विश्लेषण आदि हुने गरेको देखिदैन । साथै महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको विकासको लागि आयोजना/कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएता पनि सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेखन, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन आदि नभएको हुँदा प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

४.१.५ लैससास मूलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ को क्रमसंख्या १.६ मा लैससास मूलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको आवश्यक पूर्व शर्तहरुको व्याख्या गरेको छ । यसको पहिलो शर्तको रूपमा योजना, कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा महिलाहरुको सहभागिताको व्यवस्था हुनु पर्ने जनाएको छ । तत् पश्चात योजना, कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा प्रक्रियाको रूपमा निम्न आधारहरु महिला तथा पिछ्छडिएको समुदायका प्रतिनिधिहरुको सहभागिता अनिवार्य हुने व्यवस्था गरिएको छ । लैङ्गिक स्थितिको विश्लेषण; लैङ्गिक सरोकार र आवश्यकताको पहिचान; कार्यक्रमको लैङ्गिक विश्लेषण; कार्यक्रम र बजेटमा लैङ्गिक आवश्यकता र सरोकारको सम्बोधन; कार्यक्रम कार्यान्वयनमा महिला सहभागिता; कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा महिला सहभागिताको सुनिश्चितता; आदि ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मूलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता र समता तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायलाई प्राथमिकता दिने गरेता पनि निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिसँग परामर्श गरी केही महिला तथा लक्षित समुदायबाट प्रतिनिधिसँग मात्र छलफल गरिने गएको तथा कार्यक्रममा पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरेको देखिदैन । विनियोजित रकम समेत सोही काममा खर्च हुने नगरेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालयमा बाहेक अन्य मन्त्रालयहरुमा लैससास नीति नै तयार भैनसकको हुँदा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विकासको लागि वजेट विनियोजन भए पनि सामाजिक विकास मन्त्रालय लैससास नीति अनुरूपको हुने गरेको देखिदैन । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र कायम भएता पनि कार्यक्रम कार्यान्वयनमा २०

प्रतिशत भन्दा कम कार्यक्रमहरु मात्र वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला उपभोक्ता समितिको संलग्नतामा संचालन हुने गरेको देखिन्छ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यन्वयनको अनुगमन गर्ने संयन्त्र स्थापना भएता पनि कार्यन्वयनको अनुगमन मूल्याङ्कनमा महिला कर्मचारी, वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला प्रतिनिधि र लैङ्गिक विज्ञका सहभागिता सिमित मात्र हुने गरेको छ । लैङ्गिक समानताका दिशामा निर्देशित र विनियोजन गरिएको अधिकांश बजेट पनि अन्य खर्च शिर्षकमा खर्च हुने गरेको देखिन्छ ।

४.१.६ मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता

१५ औं पञ्च वर्षिय योजना (२०६७/७७ –२०८०/८१) को लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको रणनीति २ मा 'राज्यको सबै तहको सरकारी क्षेत्र तथा निकायहरुमा लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धति अवलम्बन गर्न राज्यको सबै तह (संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय) संरचना तथा विकास प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा क्रमशः महिलाको सहभागिता ५० प्रतिशत हुने व्यवस्था गरिनु का साथै नीति निर्माण तहमा महिलाको सहभागिता बृद्धि गरी सारभूत सहभागिता सुनिश्चित गर्ने' कार्यनीति अंगिकार गरिएको छ । त्यस्तै सोही योजनाको समावेशीकरण खण्डमा 'आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक रूपले पछाडि परेका नागरिकलाई सकारत्मक विभेद र आरक्षणको माध्यमबाट राजनैतिक, सामाजिक र प्रशासनिक क्षेत्रमा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने' कार्यनीति अंगिकार गरिएको छ । कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ को दस्रो नीतिमा 'प्रदेशको समानुपातिक समावेशी विकासमा सीमान्तीकृत समूहहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने' नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेश सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रुपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्वको हकमा महिलाबाट २० प्रतिशत भन्दा कम र वञ्चितकरणमा परेका समूहबाट १० प्रतिशत सम्म मात्र रहेको छ भने स्थानीय सरकारमा प्रतिनिधित्वको हकमा महिलाबाट २० प्रतिशत भन्दा कम र वञ्चितकरणमा परेका समूहबाट १० प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यस्तै, प्रदेश सरकारको कार्यालयहरुमा निर्णायक तहको केही पदहरुमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्व ३० प्रतिशत भन्दा

कम नै रहेको छ भने सो संख्या स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा पनि ३० प्रतिशत भन्दा कम नै रहेको देखिन्छ । श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातिगत, वर्ग लिङ्गगत र समुदायगत प्रतिनिधित्व हुने नीतिगत व्यवस्था भएता पनि कार्यान्वयन भएको छैन ।

४.१.७ मानव संसाधन तथा क्षमता विकास

कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ को पाँचौं नीति 'महिला, दलित, मधेशी, अल्पसंख्या, पिछडा वर्गको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक र सांस्कृतिक अवस्थामा रूपान्तरण गर्नको लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।' कार्यान्वयनको लागि 'लक्षित कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायहरूको संस्थागत सुदृढीकरण गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।' रणनीति लिईएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रूपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशमा लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी गरी केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिए (क्षमता विकास र कानूनी शिक्षाहरू) को तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको तर त्यस्ता तालिमको प्रस्तुतिकरणमा लैङ्गिक सम्बेदनशील भाषाको प्रयोग नहुने र लक्षित समुदायको आवश्यकता नसमेटिएको, गुणस्तरियता समेत कायम नरहेको देखिन्छ । त्यस्ता दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा कार्यान्वयन भएका देखिदैन । लैससास सम्बन्धी विषयगत नीति अभावको कारण केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरू र कर्मचारीहरूलाई अभिमुखिकरण लैससास केन्द्रीत हुन नसकेको तथा त्यस्ता तालिमको प्रभाव मूल्याङ्कन तथा लाभ मापनको मापदण्डको अभावले गर्दा कार्यक्रमहरूको अनुगमन गर्ने आवश्यक आधार रहेको देखिदैन । साथै लैससास निर्दिष्ट क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी केही कार्यक्रम शिर्षकमा विनियोजित बजेट सोही कार्यमा खर्च भए नभएको जाँच गर्न अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने परिपाटी रहेको देखिदैन ।

४.१.८ लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग

१५ औं पञ्च वर्षिय योजना (२०६७/७७ – २०८०/८१) को लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको रणनीति ४ मा 'लैङ्गिक समानता तथा सशक्तिकरण मापन गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्न' लैङ्गिक समानता तथा सशक्तिकरण मापन सूचकहरु तयार गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने' र 'नेपालमा हुने सबै किसिमका सर्वेक्षण तथा तथ्याङ्क संकलन गर्दा लैङ्गिक खण्डीकृत विषय अनिवार्य रुपमा समावेश गर्ने व्यवस्था गर्ने' नीति अख्तियार गरेको देखिन्छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा श्रोत, साधन, तथा सेवा सुविधा परिचालन र व्यवस्थापनमा समावेशीकरणलाई आन्तरिकीकरण गर्न प्रत्येक स्थानीय तहमा सीमान्तीकृत समुदायको पहिचान गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र एकीकरण गरी एकीकृत डाटावेश तयार गर्ने नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको अपेक्षित अवस्था र स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान भएको वर्तमान स्थिति बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । लैससास नीतिमा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम प्रदेश सरकारसँग लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत (लक्षित वर्ग/समुदायको लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास एवं अन्य विशेषताहरु, अशक्त, जातीय समुदाय बाहिरका अल्पसंख्यकहरु, सहरी गरीब, विकासका क्रियाकलापहरुबाट विस्थापित समूह, आदि) तथ्याङ्क तथा सूचनाको अभिलेखन नभएको । केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार तहमा लैससास सम्पर्क व्यक्तिलाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरिएको देखिन्छ । केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरुले क्षेत्रगत विषयको प्रोफाईल तयार गरता पनि लैससास/समावेशी प्रोफाईल तयार नभएको । मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारले सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने गरेता पनि लैससास सम्बन्धी योजना कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्न लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कलाई आधार बनाउने नगरेको । लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन बजेटको व्यवस्था र कम्प्युटरकृत प्रणाली स्थापना नगरेको ।

४.१.९ कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ को क्रमसंख्या १.७.४ मा लैससास मूलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको लागि कार्यक्रम र बजेटमा लैङ्गिक आवश्यकता र सरोकारको सम्बोधन हुनु पर्ने व्याख्या गरेको छ । कार्यक्रम र बजेट कार्यान्वयनको जिम्मा भएका पक्षहरूसँग लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणको मुद्दालाई गहन र विस्तृत छलफलबाट सञ्चालन गरिने सबै कार्यक्रमबाट महिला र पुरुषले समान लाभ पाउन सक्ने अवस्थाको अनिवार्यतालाई प्राथमिकताको रूपमा राख्ने आवश्यक हुन्छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा श्रोत, साधन, तथा सेवा सुविधा परिचालन र व्यवस्थापनमा समावेशीकरणलाई आन्तरिकीकरण गर्न स्थानीय श्रोत र साधनको परिचालन गरी सीमान्तीकृत समुहको आवश्यकताको आधारमा योजना तर्जुमा गर्ने व्यवस्था गर्ने र प्रदेशको श्रोत, साधन, तथा सेवा सुविधामा दलित तथा सीमान्तीकृत वर्गको न्यायपूर्ण पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरुले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरुमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेशमा संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहलाई तत्कालै अपेक्षित लाभ उपलब्ध हुने गरेको देखिदैन । साधारतया संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका रणनीतिक र आर्थिक आवश्यकतालाई मात्र संबोधन गरेका, अन्य सामाजिक आवश्यकताहरु जस्तै शैक्षिकस्तर र हिंडुलमा अवरोध जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) संबोधन गरेको देखिदैन । प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री (कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन) केही पहल गरेता पनि विभेदकारी प्रावधान हटाउने र महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको ब्यवस्था) सम्बोधन गरेको छैन । प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने बजेटको प्रतिशत समेत प्रस्तुत गर्ने गरेता पनि प्रष्ट रूपमा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रबर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका तर्जुमा नभएको तथा आयोजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट हुने लाभको तथ्याङ्क राख्ने पहल गरेता लाभको मापनको लागि कार्यक्रमहरुको लैङ्गिक परीक्षण (audit), र खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा प्रभाव (impact) मूल्यांकन गर्ने गरेको देखिदैन ।

४.१.१० सुशासन तथा उत्तरदायित्व

राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७ ले लैङ्गिकमैत्री कानून (रणनीति १) बनाउन लैङ्गिकमैत्री दृष्टिकोणबाट सार्वजनिक तथा निजी भौतिक संरचनाको लैङ्गिकमैत्री मापदण्ड निर्माण गरी लागु गर्ने, श्रोत साधन माथि महिलाको समान पहुँच बढाउन (रणनीति ६) कार्यस्थलमा स्तनपान कक्ष र दिवा शिशु स्याहार केन्द्र संचालन गर्ने, शासकीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी शासन प्रणाली विकास गर्न (रणनीति ३) सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रका लागि कार्यस्थलमा लैङ्गिक समानताको लागि आचार संहिता तथा उजुरी एवं सुनुवाईको संयन्त्र निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको देखिन्छ। त्यस्तै, प्रदेश नं १ को प्रथम आवधिक योजना (आ. व. २०७६/७७ – २०८०/८१) को खण्ड ५.५ लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको रणनीति ४. लैङ्गिक मूलप्रवाहिकरणका सबै चरणमा अर्थपूर्ण सहभागिता बढाउन सार्वजनिक स्थल, सार्वजनिक भवन, अस्पताल, शौचालय आदि महिला मैत्री बनाउन नीति लिएको देखिन्छ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरुले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरुमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ। कोशी प्रदेशका केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयहरुमा पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरु बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएता पनि गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरुको लागि आराम गर्ने कक्ष तथा शिशुस्याहार तथा स्तनपान गर्ने समयको व्यवस्था गरिएको देखिदैन। कार्यालयहरुमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको तर महिलाहरुको शौचालयमा स्यानेटरी प्याडको व्यवस्था गर्ने गरेको देखिदैन। केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गरेता पनि लैससास सम्बन्धी गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था गरेको देखिदैन। प्रदेश सरकारले लैससास सम्बन्धी गरेको प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था भए पनि जनतालाई समयमै सुसूचित गर्ने गरेको देखिदैन। त्यस्तै प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक परिक्षण र सुनुवाईको व्यवस्था भएता पनि कार्यान्वयनमा नआएको तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका सहभागिता न्यून रहने गरेको देखिन्छ।

४.१.११ आय आर्जन तथा रोजगारी

राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७ ले महिलालाई आर्थिक सशक्तिकरण (रणनीति ५) गर्न कृषिमा आधारित तथा उद्योगसँग सम्बन्धित सीप विकास कार्यक्रम संचालन गरी महिलाको आर्थिक क्रियाकलापमा बृद्धि गर्ने, र आर्थिक क्रियाकलापमा पहुँच, अवसर र लाभ सुनिश्चित गर्ने नीति लिएको देखिन्छ। त्यस्तै कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ ले रोजगारीसँग सम्बन्धित सरोकारहरूको सम्बोधन प्रभावकारी बनाउने (रणनीति ३) रोजगार दाताहरूले कार्यस्थललाई महिलामैत्री बनाउने, महिलामैत्री सर्तहरू खुलाएर निश्चित मापदण्डहरू लागु गर्नु पर्ने नीति लिएको देखिन्छ। कोशी प्रदेशको समाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले सीमान्तीकृत वर्ग र समुदायको आर्थिक सशक्तिकरण (रणनीति ३) गर्न सीमान्तीकृत समूह तथा व्यक्तिहरूको लागि सीप विकास तालिम, सार्वजनिक क्षेत्रको रोजगारीमा आरक्षण लगायतका कार्यक्रम संचालन गर्ने, प्रदेश र स्थानीय क्षेत्रभित्रका रोजगारीका अवसरमा लक्षित वर्गको पहुँच तथा अवसर अभिवृद्धि गर्न सीप विकास तालिम प्रदान गर्ने आदि नीति लिएको देखिन्छ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ। प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमबाट अपेक्षित रूपमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरूलाई रोजगारीको श्रृजना भएको देखिदैन। त्यस्तै सञ्चालित सीप विकास कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरूले तत्कालै श्रृजित रोजगारीको अवसर लगायत आय आर्जनका वैकल्पिक अवसरहरू जस्तै, सीप विकासबाट सृजना हुने वृत्ति विकास र बजार विकासका लगायतका अवसर समेत अपेक्षित रूपमा सदुपयोग गर्न सकेको देखिदैन। बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेश क्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक सम्बोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएता पनि महिला पुरुषको ज्याला दरमा हुने फरक अवस्था विद्यमान छ। प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछ्छडिएका तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरूलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने खालको नीति तर्जुमा भएता पनि नयाँ प्रविधि र त्यसको प्रयोगको तौर बारे आवश्यक प्रवर्द्धन तथा सो सम्बन्धी क्षमता विकासको कमी रहेको देखिन्छ। कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले लैङ्गिक समानता नीति र समाजिक समावेशीकरण नीतिहरूमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन

दर्शाउने विषयहरू समावेश गरिएता पनि कार्यक्रमहरूमा पुरुष महिलाको समान सहभागिताको कमीले गर्दा प्रभावकारी हुन सकेको देखिदैन ।

४.१.१२ सेवा प्रवाहमा समावेशीकरण

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ ले सेवा प्रवाहमा समावेशीकरण (रणनीति २) को प्रत्याभूतिको लागि पेसा वा टोल-बस्तीमा आधारित महिला समूहहरूलाई शिशु स्याहार केन्द्रलगायतका सेवा संचालन, सामाजिक सुरक्षामा पहुँच स्थापना, र विजुली पानी, सरसफाई जस्ता आधारभूत सेवा सुविधाहरूको व्यवस्था गर्ने, अनौपचारिक तथा घरधुरी क्षेत्रमा कार्यरत महिला कामदारहरूलाई सामाजिक सुरक्षाअर्न्तगत ल्याउने योजनाहरूमा महिला कामदारहरूको पहुँच स्थापित गर्न प्रदेश सरकारले आवश्यक श्रोतको योगदान समेत गर्ने आदि नीति लिएको देखिन्छ । त्यस्तै कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले सेवा र सुविधाको उपलब्धता (रणनीति २) को लागि प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्रदान गरेको सेवा र सुविधाको बारेमा लक्षित वर्गले जानकारी प्राप्त गरी प्रयोग गरेको सुनिश्चित गर्ने नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेश सरकारले प्रदेशमा सेवाग्राहीको सन्तुष्टी मापन गर्ने प्राणालीको विकास गरेता पनि सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षण गरी सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन भैसकेको देखिदैन । महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको लैससास मैत्री मापदण्ड तय गरिए पनि कार्यान्वयनमा नआएको तथा लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई प्राथमिकता दिने नीतिगत व्यवस्था भएता पनि यस्ता प्रविधिहरूमा प्रयोगकर्ता मैत्री हुन सकेका छैन । यस्ता प्रविधिहरू सुधारको लागि नियमित सुपरिवेक्षणको अभाव देखिन्छ । त्यस बाहेक सरकारी सेवा प्रवाहमा प्रभावकारीताको लागि एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था गरी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध गराउने गरेता पनि पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लाभान्वित हुनसकेको देखिदैन । प्रदेशले सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने व्यवस्था नागरिक वडापत्रमा मात्र सिमित रहेको देखिन्छ र लैससास सम्बन्धी सूचनामुलक सन्देशहरू नियमित प्रकाशन तथा प्रसारणमा आएको देखिदैन ।

४.१.१३ वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ ले वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता (रणनीति १) को लागि स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा व्यवस्था भए बमोजिम प्रवर्धित महिला संस्थाहरूको संस्थागत एवं व्यवसायिक विकासका साथै त्यस्ता संस्थाहरूसँगको साभेदारीमा कार्यक्रम संचालन गर्न बीउपूजी, अनुदान वा उपयुक्त अन्य रूपमा वित्तीय सहयोग प्रदान गर्ने गरी आवश्यकता अनुसार खर्चका मापदण्ड तथा अनुदान निर्देशिका निर्माण गर्ने, तथा लक्षित सेवा सहित अनौपचारिक महिला रोजगारीको औपचारिकरणमा तीव्रता (रणनीति २) ल्याउन महिला श्रमिक सहकारी संस्थाहरूको प्रवर्धनका लागि बीउपूजी, साभ्ना वा व्यक्तिगत उपयोगका उपकरण सहयोग, सीप विकास एवं प्रविधि हस्तान्तरण लगायत आवश्यकतामा आधारित सेवा प्रदान गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले समानुपातिक समावेशीकरणको माध्यमबाट श्रोत, साधन तथा सेवा सुविधामा पहुँच सुनिश्चित गर्न (रणनीति ४.१) ले आदिवासी जनजाति, दलित, मधेशी, मुस्लिम, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक, लोपोन्मुख जाति, पिछडा वर्ग, विकट स्थानमा बसोबास गर्ने व्यक्ति वा समुदाय र गरीब खस आर्यको आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक र सामाजिक स्तरमा सुधार गरी श्रोत साधनमा पहुँच बढाउने नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न छुट्टै कोषको स्थापना गरेतापनि प्रयाप्त श्रोतको व्यवस्थापन नभएकोले गर्दा बालबालिकाको विकास, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कार्यक्रम, महिला सीप तथा नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा संचालन हुन सकेको देखिदैन । प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरूको विकास र सशक्तिकरणको लागि बजेटको व्यवस्था गरेता पनि लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको स्थापना नभएको हुँदा कार्यक्रमहरू लक्षित समूहको आवश्यकताको आधारमा पहिचान हुन नसकी कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता भएको देखिदैन । प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरिएता पनि गरिब तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूलाई सुपथमूल्य पसलहरूमा subsidized मूल्यका वस्तुहरूमा अझै पहुँच पुगेको छैन । लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न नीतिगत सहमति भएता पनि कार्यालयहरूमा

समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना नभएको र लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरुको अध्यावधिक सूचना प्रवाह हुने गरेको छैन ।

४.१.१४ अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ ले समुदायस्तरमा महिला सशक्तिकरण तथा सामाजिक परिवर्तनको आधार कार्यक्रम संचालन गरी (रणनीति १) महिला तथा बालबालिका माथि हुने हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषणको अन्त्यका लागि छिमेकी निगरानी, प्रभावितको तत्काल संरक्षण तथा न्यायमा पहुँच समेत अभिवृद्धि गर्दै समुदायमा आधारित संरक्षण प्रणालीको अभिन्न भागको रूपमा महिला संस्थालाई विकसित गराउनुका साथै तत्सम्बन्धी विवाद निरूपणका सिलसिलामा स्थानीय तहको न्यायिक समितिको कार्यमा महिला संस्थाको सहयोगी भूमिकाको रूपाङ्कन गर्न पहल गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले सामाजिक व्यवहार सुमधुर बनाउन विद्यमान रहेका सबै प्रकारका भेदभाव, छुवाछूत, कुरीति र कुसंस्कारजन्य व्यवहार तथा प्रचलनको अन्त्य (रणनीति ३.२) गर्न निम्न नीति अंगिकार गरेको देखिन्छ:

- स्थानीय तहमा सामाजिक आचरण व्यवहार सम्बन्धी आचारसंहिचा निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने;
- समाजमा रहेका कुरीति तथा भेदभावजन्य प्रचलन र व्यवहार तथा नकारात्मक सामाजिक मूल्य मान्यता विरुद्ध जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने;
- बालविवाह, बहुविवाह, दाइजो प्रथा, महिला हिंसा, छुवाछूत, बालश्राम, मानव बेचबिखा जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वास अन्त्य गर्न स्थानीय तह सक्रिय बनाउने; र
- सामाजिक भेदभावजन्य कार्य विरुद्धका कानूनहरुको स्थानीय स्तरमा पालना गर्न त्यस्ता कानून बारे अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने;

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरुले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरुमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेशले लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको व्यवस्था गर्न पहल गरेता पनि महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाई महिला हिंसाको घटनाको उजुरीको अभिलेखिकरण गरी निर्मुल गर्न उचित निर्णय लिएको देखिदैन । प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारहरुले लैससास नीति नै तर्जुमा नगरेको कारण प्रदेश सरकार, तथा केही स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध

हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु नियमित अभियानको रुपमा संचालन नगरेको तथा संचालित कार्यक्रमहरुको पनि व्यवस्थित अभिलेखन (कार्यक्रम सम्पन्न गरी कार्यक्रम संचालनको संख्या र सहभागी तथा प्रभाव आदि) नगरेको । साथै समाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरु नियमित अभियानको रुपमा संचालन गरेको देखिदैन ।

४.१.१५ विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता

विपद् जाखिम न्यूनिकरण राष्ट्रिय नीति, २०७५ तर्जुमाको आधारको रुपमा विपद् जोखिम सुशासनको (सहभागिता, उत्तरदायी तथा transparency) को सिद्धान्त अनुरूप विपद् जाखिम न्यूनिकरणको व्यवस्थापनमा अन्य सरोकारवालाहरुको अलावा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणलाई अंगिकार गरेको देखिन्छ । विपद व्यवस्थापनमा समावेशीकरणलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रिय नीतिमा लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि निम्न नीतिहरु तय गरेको देखिन्छ ।

नीति ७.२१ – सबै महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, असक्त व्यक्तिहरु तथा आर्थिक तथा सामाजिक रुपमा सिमान्तीकृत समुदायका व्यक्तिहरुलाई समावेशीकरणको अवधारण अनुरूप विपद् जोखिम न्यूनिकरणको व्यवस्थापनमा पहुँच, प्रतिनिधित्व तथा अर्थपूर्ण सहभागिता गर्ने;

नीति ७.२२ – जोखिम संवेदनशिलताको अवधारण अनुरूप सार्वजनिक भौतिक पूर्वाधारहरु (सरकारी कार्यालयहरु, शैक्षिक संस्थाहरु, स्वास्थ्य संस्थाहरु, समुदायिक भवनहरु तथा shelters आदि) को निर्माण जेष्ठ नागरिक, असक्त व्यक्तिहरु, लैङ्गिक, तथा बालबालिका मैत्रीको हिसावले निर्माण गर्ने;

नीति ७.२९ – विपद् जाखिम न्यूनिकरण व्यवस्थापनको क्रियाकलपहरुको प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्ककोलागि संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा समावेशिता संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

त्यस्तै, कोशी प्रदेशले प्रदेश विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७५ तर्जुमा गरी विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन गरेको तथा उक्त समितिमा महिला प्रतिनिधिलाई समेत सदस्यमा नियुक्त गर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरुले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरुमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेशस्तरको विपद

व्यवस्थापन ऐनले विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्शमा तय गरेता पनि यस्ता दस्तावेजहरूमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायलाई लक्षित गरी विशेष राहत र महिला तथा पुरुषलाई अलग अलग प्रावधान रहेको देखिदैन । प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिलेख महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लगायत विपद जोखिममा परेका समुदायको समेतको तथ्याङ्क राख्ने गरेता पनि महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभावका कारण आपतकालिन राहत कार्य संचालन तथा राहत वितरण गर्दा सो वर्ग प्राथमिकतामा नपर्ने गरेको पाईन्छ । प्रदेशमा विपदको घटनाको अवस्थामा आपतकालिन श्रोत परिचालनको प्रक्रिया समेत किटानी भई विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना भएको र प्रदेशमा विपद अवस्थामा समुदायलाई खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था गरिएको, तर कोष संचालन र श्रोत परिचालन गर्दा र खाद्य सुरक्षणको निर्णय लिंदा समिति बनाई निर्णय गर्दा प्राय महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागितामा निर्णय हुने गरेको देखिदैन । प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको, तर सुरक्षा प्रदान गर्ने तरिका बारे व्यापक छलफल नगरिएको र तथा विपदको जोखिम परेका परिवार आदिको प्रतिनिधिहरूको परामर्श लिने नगरिएको ।

४.१.१६ शिक्षामा पहुँच

प्रदेश नं १ को प्रथम आवधिक योजना (आ. व. २०७६/७७ – २०८०/८१) को खण्ड ५.१ शिक्षाको रणनीति १, २, र ३ ले क्रमशः साक्षरता अभियान संचालन गर्ने; सबै विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकालाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याउने; तथा शिक्षामा समावेशी र सर्वसुलभ बनाउन कार्यनीतिहरू तय गरेको देखिन्छ । कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ ले समुदायस्तरमा महिला सशक्तिकरण तथा सामाजिक परिवर्तनको आधार कार्यक्रम संचालन गरी (रणनीति १) विद्यालय शिक्षाबाट वंचित किशोरीको शैक्षिक निरन्तरताको लागि महिला संस्थाको कार्यक्रममा एकीकृत गर्ने नीति दिएको देखिन्छ । त्यस्तै, कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ ले पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बाल बालिकाहरूलाई शिक्षामा पहुँच बढाउन नीति ३ को रणनीति ३.१ (२) वंचितकरणमा परेका वर्ग तथा समुदाय लक्षित विशेष कार्यक्रम संचालन गर्न लक्षित समुदायमा शैक्षिक क्षेत्रको अन्तर कम गरी क्षेत्रगत कार्यक्रम संचालन गर्ने; नीति ४ ले सीमान्तीकृत वर्ग र समुदायलाई शैक्षिक रूपमा सशक्त बनाउन शिक्षा, छात्रवृत्ति लगायतका कार्यक्रममा आरक्षणको व्यवस्था गर्ने; दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक तहदेखि उच्च शिक्षासम्म कानून बमोजिम

छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्ने; विद्यालयस्तरको शिक्षामा सामाजिक समावेशीकरणका विषयवस्तु समावेश गर्ने; आदि नीतिहरू लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेश सरकारले शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रावधान राखेको तर सो कार्यको लागि सम्बन्धित विद्यालयसंग समन्वय हुन सकेको देखिदैन । प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बाल बालिकाहरूलाई विद्यालयहरूमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको तर छात्रवृत्ति वितरणमा निष्पक्षता नभएको । प्रदेशका विद्यालयहरूले बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरूको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरू संचालन गरेको, तर अशिक्षित महिलाहरूको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलापहरूमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने कार्यक्रमहरू संचालन नभएको । प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरिएको तर उक्त कार्यक्रमहरू खण्डकृत तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका व्यक्तिहरूको आवश्यकता पहिचान गरी तय नगरिएको । पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरूलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको तर मौलिक अधिकार हनन् भएको खण्डमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था नगरिएको ।

४.१.१७ स्वास्थ्य सेवामा पहुँच

प्रदेश नं १ को प्रथम आवधिक योजना (आ. व. २०७६/७७ – २०८०/८१) को खण्ड ५.२ स्वास्थ्य तथा पोषण खण्डको रणनीति १ ले गुणस्तरिय आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बढाउने; रणनीति २ ले दुर्गम तथा पिछ्छडिएका क्षेत्रमा स्वास्थ्य सेवाको विस्तार गर्ने; र रणनीति ३ ले स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गरी रोगको न्यूनिकरण गर्न निम्न नीतिहरू अपनाएको देखिन्छ ।

- स्वास्थ्य कार्यक्रम मार्फत महिला, बालबालिका तथा किशोरीको स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार गर्ने;
- गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवामा सेवाको पहुँच पुऱ्याउन स्वास्थ्य विमा कार्यक्रमको विस्तार गर्ने;
- दुर्गम क्षेत्रमा अत्यावश्यक औषधि, उपकरण तथा सामग्रीको समुचित व्यवस्थापन गर्ने;

- रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता विकास, विपद्बाट हुने स्वास्थ्य जोखिम, जनस्वास्थ्य, सरसफाई र निरोधात्मक स्वास्थ्य चेतनाको अभिवृद्धि गर्ने आदि ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाको स्वास्थ्य नीति, लैससास नीति लगायत अन्य नीतिहरूमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिएको तर सो सम्बन्धी उपयुक्त कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न पहल भएको देखिदैन । प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरूमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था गरिएता पनि अन्य सार्वजनिक स्थलहरूमा यस्तो व्यवस्था नभएको । प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रमहरू जस्तै: निःशुल्क स्वास्थ्य परीक्षण कार्डको व्यवस्था, स्वास्थ्य विमाको प्रावधान आदि कार्यक्रमहरू तय भएता पनि पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूको विशेष आवश्यकताको आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा नभएको, जटिल स्वास्थ्य समस्याको अवस्थामा सम्बन्धित स्वास्थ्य कार्यालयहरूमा refer गर्ने व्यवस्था नभएको, तथा स्वास्थ्य विमा गर्न सहजिकरण र सहयोग गर्ने कार्यक्रम र पर्याप्त बजेटको व्यवस्था देखिदैन ।

४.१.१८ खानेपानी तथा सरसफाई

प्रदेश नं १ को प्रथम आवधिक योजना (आ. व. २०७६/७७ – २०८०/८१) को खण्ड ५.३ खानेपानी तथा सरसफाई खण्डको रणनीति १ ले स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा पुऱ्याउन अन्तरसरकार समन्वय र सहकार्य गर्न स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेको स्थानको पहिचान गरी सुविधा पुऱ्याउन स्थानीय तहलाई विशेष अनुदान प्रदान गर्ने; सबै विद्यालय, सामुदायिक भवनमा लैङ्गिक मैत्री शौचालय र बजार केन्द्रमा शौचालय निर्माण गर्न स्थानीय तह तथा गैरसरकारी संस्थालाई परिचालन गर्ने; आदि नीति लिईएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा हुने गरेता पनि खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्कको

आधारमा आर्थिक स्तरको लेखाजोखा (Well Being Ranking) को साथै लाभान्वित हुने वर्गको आवश्यकता पहिचान विना नै कार्यक्रम तय गर्ने गरेको देखिन्छ । प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा महिलाहरूको सहभागितामा स्थानीय सरसफाई गर्नु पर्ने प्रावधान भएता पनि केही पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि गठन गरिएको खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूमा महिलाको प्रतिनिधित्व न्यून हुने गरेको देखिन्छ । स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको हुनु र नहुनुको परिणामहरू बारे बुझ्न-बुझाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण घरदैलोमा सामाजिक परिचालनका गरेको देखिदैन । समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदूषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन गरेता पनि फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको सीप विकास तालिम लगायत घरधुरीहरूले उत्पादित जैविक र अजैविक फोहर छुट्याई जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउने तालिमहरू संचालन गरेको देखिदैन । समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको तर उक्त अनुगमन टोलीको प्रतिनिधिको रूपमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने नगरेको तथा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यको परिणाम पनि सार्वजनिक गर्ने नगरेको ।

४.१.१९ लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ को रणनीति ५ ले सार्वजनिक सेवा वा कार्य श्रोत विनियोजन तथा आम संचारमा लैङ्गिक उत्तरदायित्व (Gender responsiveness) बढाउन लैङ्गिक सरोकारहरूको पहिचान, सहभागितामुलक स्वलेखाजोखा, लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणमा प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको प्रयासहरूमा परिपूरकता ल्याउन, उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुकरणलाई बढावा दिन एवं साङ्गठनिक सिकाईको प्रक्रिया स्थापित गर्न नियमित अनुगमन तथा मूल्यांकनको परिपाटी बसाल्ने नीति लिएको देखिन्छ ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमको सूचना, तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राख्ने गरेको तर लैससास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डकृत विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना,

तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राख्ने नगरिएको तथा सो अभिलेख योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने परिपाटी नभएको देखिन्छ । प्रदेशको वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगति बारे उल्लेख गर्न अनिवार्य गरिएता पनि प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई प्राथमिकताको रूपमा उल्लेख गरिएको देखिदैन । साथै लैससास सम्बन्धी उपलब्ध सूचना पनि भावी दिशा निर्धारण गर्न प्रयोग गर्ने गरिएको देखिदैन । प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना भएता पनि लैससास सम्बन्धी अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने परिपाटी देखिदैन । योजना तर्जुमामा लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गर्ने गरेता पनि लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत उद्देश्यहरू तथा सचूकहरू आधारमा लक्षित वर्गलाई हुने लाभको मापन र लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी देखिदैन । मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शिर्षकमा बजेट विनियोजन भएता पनि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदाय केन्द्रीत विशेष योजना तथा कार्यक्रमहरू तय हुन नसक्दा बजेटको रकमान्तर गर्ने चलन व्यापक रहेको देखिन्छ।

४.१.२० समन्वय र सम्बन्ध विस्तार

कोशी प्रदेशको सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९ को रणनीति ५.३ ले प्रदेश मातहतका निकाय तथा स्थानीय तहहरू बीच समन्वय र सहकार्य विस्तार गर्न निम्न नीतिहरू अपनाएको देखिन्छ ।

- प्रदेश र स्थानीय तहमा समावेशीकरण सम्बन्धी एकीकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन गरी यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित सूचना आदान प्रदान गर्ने;
- सामाजिक समावेशीकरणमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू बीच समन्वय कायम गर्दै मामिलाहरूको पहिचान र समस्या समाधानका लागि कार्यक्रम संचालनमा सहकार्य गर्ने;
- सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा कार्य गर्ने आयोग तथा निकायहरूसँग समन्वय गरी नीति कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरूको समाधानको लागि समन्वय गर्ने आदि ।

उपरोक्त विषयमा प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरूले स्व-मूल्याङ्कनबाट पहिचान गरेको वर्तमान स्थिति र नीतिहरूमा अपेक्षा गरिएको अवस्था बीच निम्न फरक रहेको देखिन्छ । लैससास नीति, तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरू बीच लैससासको साभा सवालहरू छलफल हुने गरेता पनि लैससासको मुद्दाहरूमा साभा बुझाईको कमी रहेको हुँदा आपसी सहकार्य, समन्वय र सहजीकरणमा लैससास कार्यक्रम संचालन हुने सकेको देखिदैन । प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरू (प्रादेशिक

मन्त्रालयहरु, नगरपालिकाहरु, आदि) बीच योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने प्रक्रियामा सहमति भई सहकार्य गर्ने सहमति भएता पनि सो विषयमा कार्यगत संबन्धको स्थापना हुन नसकेको हुँदा लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु समन्वयात्मक रुपमा कार्यान्वयन भएको देखिदैन । मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, नगरपालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्री निजलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी दिईएतापनि निजलाई आवश्यकता अनुसार क्षमता अभिवृद्धि गर्न विविध कार्यक्रमहरुको व्यवस्था गरेको देखिदैन । सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना भएको, तर उक्त संजालको सदस्यहरु बीच विरलै अन्तरक्रिया हुने भएको हुँदा अपेक्षा अनुरूप लैससास सम्बन्धी राम्रा अभ्यास तथा सिकिएका पाठहरुको आदान प्रदानको हुन सकेको देखिदैन ।

परिच्छेद - ५ लैससास मूलप्रवाहिकरणमा देखिएका समस्या र चुनौतिहरु

मिति २०८० माघ २९ गते देखि फागुन ४ गते सम्म लैससासको वर्तमान स्थितिको अध्ययनको लागि कोशी प्रदेश सरकारको मन्त्रालय, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरु, स्थानीय सरकारहरु र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूसँग गरिएको छलफल कार्यक्रम क्रममा लैससासलाई विकास मूलप्रवाहिकरण र रुपान्तरण गर्ने कार्यमा देखिएका व्यवधान तथा चुनौतीहरुको समेत पहिचान गरी लैससासको वर्तमान स्थिति र समस्या र चुनौती बारे निकायगत रुपमा साभा धारणाको विकास गरिएको थियो। उक्त छलफल कार्यक्रमबाट पहिचान गरिएका लैससास मूलप्रवाहिकरण र रुपान्तरणको क्रममा निम्न समस्या र चुनौतीहरु पहिचान भएको थियो।

५.१ समस्याहरु

क) वृहतस्तरका समस्याहरु (Macro Level Problems)

१. विश्वव्यापी लैङ्गिक अन्तराल सूचकांक २०२३ (global gender gap Index- GGGI 2023) अनुसार विश्वका १४६ देशहरु मध्ये नेपालले ०.६५९ (स्कोर) अंक प्राप्त गरी ११६औं स्थानमा रहेको पाइन्छ। दक्षिण एसियामा नेपाल चौथो स्थानमा पर्दछ। विश्वव्यापी लैङ्गिक अन्तराल सूचकांक (GGGI) मूलतः चारवटा आयाममा नाप्ने गरिन्छ। जसमा आर्थिक सहभागिता र अवसर; शैक्षिक उपलब्धी; स्वास्थ्य स्थिति, र राजनैतिक सशक्तीकरण गरी चार आयामहरु रहेका छन्। सन् २०२३ को GGGI प्रतिवेदन अनुसार नेपालको स्कोर आर्थिक सहभागितामा ०.४६७, शैक्षिक उपलब्धीमा ०.९१८, स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थितिमा ०.६९६, र राजनैतिक सहभागिता र सशक्तीकरणमा ०.२७६ रहेको पाइन्छ। यसरी नेपालको राजनैतिक प्रणाली समावेशीकरण भनिएता पनि व्यवहारमा यसको प्रयोग न्यून भएको पाइन्छ।
२. प्रशासनिक अभ्यास र पद्धतिमा पनि लैङ्गिक सहभागिता र नेतृत्व स्वीकार गर्नमा अभै हिचकिचाहट रहेको देखिन्छ। कानूनले व्यवस्था गरेका कतिपय समावेशी र मूलप्रवाहिकरणका प्रावधानहरु पालना भएका देखिदैन।
३. नेपाल परम्परागत रुपमा नै पितृसत्तात्मक समाज भएकोले लैङ्गिक सहभागितालाई सकेसम्म वास्तविक रुपमा सहभागिता गराउने भन्दा पनि सौन्दर्यीकरणको लागि

(cosmetic purpose) यसको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । कोशी प्रदेश पनि यसको अपवाद देखिएन ।

४. अझै पनि समाजमा छोरीलाई भन्दा छोरालाई महत्व दिने गरिएकोले जन्मजात विभेद पाइन्छ । सामाजिक मनोविज्ञान नै यसको दोषी भएकोले यो हटाउन चुनौतिपूर्ण देखिन्छ । पहाड र हिमाली प्रदेशमा भन्दा तराइमा यो समस्या अझै विकाराल चुनौतिको रूपमा रहेको पाइन्छ ।
५. आर्थिक अवसर र सहभागितामा वृद्धि गर्न समावेशीकरणका क्षेत्रमा थप प्रयास विना संभव देखिदैन ।

ख) कार्यात्मकस्तरका समस्याहरू (Operational Level Problems)

- १) संविधान ऐन कानून नीति नियम अनुसार योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा लक्षित वर्गको अवस्था विश्लेषण गर्न नसकिएको देखिएको ।
- २) वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम लक्षित र दलित मैत्री तथा उत्तरदायी हुन नसकेकोले प्रदेश सरकारको कार्यक्रम प्रति अपनत्व हुन नसकेकोले यो समस्याको रूपमा रहेको ।
- ३) लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण नियमित हुन नसकेकोले संस्थागत हुन नसकेको ।
- ४) लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण बीचको अन्तरमा अझै नीति निर्मातामा अस्पष्टता रहेको ।
- ५) प्रदेशमा सामाजिक आर्थिक विभेद कायम रहेकोले स्रोत साधन र सेवा सुविधामा सीमान्तकृत समुदायको पहुँच स्थापनामा समस्या रहेको ।
- ६) स्रोत साधन अवसर र लाभको वितरणमा लक्षित वर्गको न्यायोचित पहुँचको सुनिश्चिततामा समस्या रहेको ।
- ७) प्रदेशमा योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्यांकन र प्रतिवेदन प्रणालीमा लक्षित वर्गको अर्थपूर्ण सहभागिता हुन नसकेको ।

५.२ चुनौतीहरू

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा कोशी प्रदेशमा थुप्रै चुनौतीहरू रहेका छन् । प्रमुख चुनौतीहरू निम्नानुसार छन्।

१. परम्परागत र पितृसत्तात्मक सोचमा अभै परिवर्तन आउन नसक्नु अभै चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।
२. महिला प्रतिको सामाजिक दृष्टिकोणमा केही परिवर्तन आए पनि समयानुकूल हुन नसक्नु ।
३. स्रोत साधन र अवसरका समानता कायम गर्न नसकिनु ।
४. भौगोलिक रूपमा वहिष्करणमा परेका समुदायको समावेशीताको सुनिश्चितता अभै हुन नसक्नु।
५. घरेलु तथा लैङ्गिक हिंसा अभै न्यूनीकरणगर्न नसकिनु ।
६. वहिष्करणमा परेका वर्ग तथा समुदायको निर्णय क्षमतामा वृद्धि गर्न नसकिनु ।
७. समाजमा रहेका विद्यमान कुरिती र कुसंस्कार अपेक्षित मात्रामा न्यूनीकरण गर्न नसकिनु ।
८. परिवारबाट विछडिएका जेष्ठ नागरिका लागि आश्रय स्थलको व्यवस्था गर्न नसकिनु । जेष्ठ नागरिक ग्राम र दिवा सेवा केन्द्रको विस्तार गर्न नसकिनु ।
९. सरकारी, गैह्र सरकारी र अन्तरराष्ट्रिय गैह्र सरकारी संघ संस्थाबाट संचालित कार्यक्रममा समन्वय नहुनु ।
१०. विशेषतः अन्तराष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्थाबाट संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन नहुनु ।
११. वृद्धाश्रमहरूको अवस्थाको बारेमा अनुगमन नहुनु र यीनको दिगोपनामा सुनिश्चितता नहुनु ।
१२. सरकारी संस्थाहरू अपाँग मैत्री र वृद्ध वृद्धा मैत्री बन्न नसक्नु ।
१३. सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणामा पनि साभा दृष्टिकोण बन्न नसक्नु ।
१४. विकासका अन्य आयामहरू भन्दा पनि राजनैतिक आयाममा वढी महत्व प्राथमिकता र श्रम समय खर्चिने अभ्यास कायम रहेकोले विकासका विषयमा राजनैतिक रंङ्ग वढी पोतिनु ।
१५. योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रमहरू तय गर्दा प्राथमिकताको पहिचान उपयुक्त नीति तथा कार्यक्रमगत हस्तक्षेप स्रोत साधनको उपयुक्त विन्यास र विनियोजन र संस्थागत तत्परताको दिगोपनाको सुनिश्चितता कायमहुन नसक्नु ।
१६. सामाजिक सुरक्षण प्रणालीको दिगोपनालाई सुनिश्चित गर्न नसकिनु ।
१७. प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण एवं उपयोगमा स्थानीय समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न नसकिनु ।
१८. जलवायु परिवर्तन र विपद जोखिममा स्थानीय समुदायको सहभागिता सुनिश्चित हुन नसक्नु।

परिच्छेद - ६ लैससासको अवस्थामा सुधारको लागि सुझावहरू तथा उपसंहार

६.१. लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनमा देखिएका Gap सुधारको लागि सुझावहरू

कोशी प्रदेश सरकारको मन्त्रालयहरू, निकाय र तत् अन्तरगतका शाखाहरू, स्थानीय सरकारहरू र सरोकारवाला गैर सरकारी निकाय तथा विकास साभेदार संस्थाहरूले मिति २०८० माघ २९ देखि फागुन ४ गते सम्म प्रदेशको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनको वर्तमान स्थिति बारे गरेको स्व-मूल्याङ्कन, लैससास सम्बन्धी राष्ट्रिय, स्थानीय कानूनी पूर्वाधारहरू (नीतिहरू, तथा तथा कार्य निर्देशिकाहरू), तथा लैससास सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेजहरूले व्यवस्था गरेको प्रावधान/हालसम्म हुनु पर्ने लैससासको मुलप्रवाहीकरण तथा रूपान्तरणबारे अपेक्षा गरेको अवस्थाको विश्लेषणबाट देखिएको दुई अवस्था बीचको फरक (Gap) लाई सुधार गर्न (विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रूपान्तरणको लागि) क्षेत्रगत आधारमा निम्न सुझावहरू दिईएका छन् (तालिका नं. ३)।

तालिका नं. ३

कोशी प्रदेशको लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुभावहरु

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुभावहरु
१.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> - कोशी प्रदेश सरकारले लैससास ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने । - कोशी प्रदेशका विषयगत मन्त्रालयहरुले आ-आफ्नो विषयगत सार्वजनिक नीतिहरुमा लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरु पनि सम्बोधन गरी कार्यान्वयन गर्ने । - कोशी प्रदेशका स्थानीय सरकारहरुले लैससास नीति तयार गरी लागु गर्ने । - कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सराकारवालाहरुको क्षमता (लैङ्गिक एवं समावेशीकरणका विषयहरुमा विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञान) अभिवृद्धिको लागि अभिमुखिकरण कार्यक्रम तथा तालिम संचालन गर्ने ।
२.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> - कोशी प्रदेशका विषयगत मन्त्रालयहरु, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारहरुले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मुलप्रवाहिकरण गर्न सो सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गर्ने । - कार्यालयहरुमा लैससास दीर्घकालिन सोच र लक्ष प्रप्ती तथा लैससाससँग सम्बन्धित issues हरुलाई संबोधन गर्ने कुनै संस्थागत व्यवस्था (महाशाखा/ शाखा/इकाई वा डेस्कको स्थापना गर्ने । - लैससास सम्बन्धी महाशाखा/शाखा/इकाई वा डेस्कको कार्य जिम्मेवारी (कार्यविवरण) किटानी किटानी गर्ने । - लैससास सम्बन्धी महाशाखा/शाखा/इकाई वा डेस्कमा अधिकृतस्तरको कर्मचारीको अगुवाईमा अन्य कर्मचारीहरु (प्राविधिक र प्रशासनिक) नियुक्त गरी जिम्मेवारी प्रदान गर्ने । - चौमासिक रुपमा लैससास सम्बन्धी महाशाखा/ शाखा/इकाई वा डेस्कको जिम्मेवारी कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने र वार्षिक रुपमा समीक्षा तथा मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रको स्थापना गरी कार्यको समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरू	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरू
३.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण	<ul style="list-style-type: none"> - कोशी प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरू (जस्तै लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक बञ्चितिकरण एवं समावेशीकरण आदिका) सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गर्ने तथा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई अभिमुखिकरण गर्ने । - लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरू (जस्तै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने विभेदपूर्ण व्यवहार तथा परम्परावादी सोच, शैक्षिक सचेतना आदिको) को पहिचान गर्ने । - लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि सेवाग्राहीको पहिचान गर्ने । - पहिचान गरिएका लैससासका सेवाग्राहीको लिङ्ग, जाति, वर्ग, स्थान, जातीयता, उमेर अनुसारको खण्डीकृत तथ्यांक तयार गर्ने । - 'पिछडिएको' वा 'कमजोर' लक्षित समूहहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने । - लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरू सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरू किटानी गर्ने । - लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रोतहरू (जस्तै निर्माण सामाग्रीहरू, स्थानीय महिला समूहहरू तथा महिलाहरूद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरू, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू आदि) पहिचान गरी परिचालन गर्ने । - सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वयमा महिला तथा बञ्चितिकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिलाई सहभागी गराई लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमको लाभ तथा प्रभावको समीक्षा गर्न संयन्त्र स्थापना गरी कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।
४.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> - कोशी प्रदेश सरकार (विषयगत मन्त्रालय लगायत) र स्थानीय सरकारले लैससासको सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्ष प्राप्तीको लागि योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा अवश्यक अध्ययन विश्लेषण (बञ्चित समूहको आवश्यकता पहिचान, सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरूसँग छलफल, सार्वजनिक सुनुवाई आदि प्रक्रीया अवलम्बन गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुभाबहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता गराउने व्यवस्था गर्ने । - योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा सहभागी महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सीप तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने व्यवस्था गर्ने । - लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरुको तर्जुमा गर्दा लैससासका मुद्दाहरुलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन, श्रोत, साधन र अवसरहरुको प्रभावकारी पहिचान, क्षमताको विकासको आवश्यकताको पहिचान, प्रभाव विश्लेषण आदि आदिको उचित सम्बोधन गर्ने । - लैससासका सम्बन्धी आयोजना/कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन को अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन गर्दा सबै तहमा लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखनको आधारमा प्रतिफलको अभिलेखन, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकनको व्यवस्था गर्ने ।
५.	लैससास मुलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली	<ul style="list-style-type: none"> - लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्दा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा महिला तथा लक्षित समुदायबाट प्रतिनिधिसँग प्रयाप्त छलफल गर्ने । - लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई प्रत्यक्ष विकासको मुलप्रवाहमा लैजाने खालको योजना तथा कार्यक्रममा पर्याप्त रकम विनियोजन गर्ने । - महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने योजना तथा कार्यक्रममा विनियोजित बजेट सोही योजना तथा कार्यक्रममा मात्र खर्च हुने व्यवस्था मिलाउने । - लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन मूल्याङ्कनमा महिला कर्मचारी, वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला प्रतिनिधिको अनिवार्य उपस्थितिको व्यवस्था गर्ने ।
६.	मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	<ul style="list-style-type: none"> - कोशी प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधित्व हलको तथ्याङ्क हकमा महिलाबाट २० प्रतिशत भन्दा कम र

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरू	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरू
		<p>वञ्चितकरणमा परेका समूहबाट १० प्रतिशत सम्म मात्र लाई बढाई १५औं योजना (२०६७/७७ –२०८०/८१ अनुरूप ५० प्रतिशत हुने व्यवस्था गर्ने ।</p> <p>– प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा निर्णायक तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/सहभागिताको ३० प्रतिशत प्रतिनिधित्व हुने नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने ।</p>
७.	मानव संसाधन तथा क्षमता विकास	<p>– लैससास निर्दिष्ट क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालनको लागि बजेट विनियोजन गर्ने र बजेटसोही कार्यमा शिर्षकमा खर्च हुने व्यवस्था गर्ने ।</p>
८.	लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग	<p>– लैससास नीतिमा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत (लक्षित वर्ग/समुदायको लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास एवं अन्य विशेषताहरू, अशक्त, जातीय समुदाय बाहिरका अल्पसंख्यकहरू, सहरी गरीब, विकासका क्रियाकलापहरूबाट विस्थापित समूह, आदि) तथ्याङ्क तथा सूचनाको अभिलेखन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।</p> <p>– मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कलाई आधार बनाउने व्यवस्था गर्ने ।</p> <p>– लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र समावेशी सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको लागि बजेटको व्यवस्था र कम्प्युटरकृत प्रणाली स्थापना गर्ने ।</p>
९.	कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)	<p>– प्रदेशमा संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू व्यवसायीक र व्यवहार परक बनाई कार्यक्रम पश्चात तत्कालै सहभागी महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लाभ पुग्न गरी व्यवस्था गर्ने ।</p> <p>– लैससास सम्बन्धी संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक र आर्थिक आवश्यकताको अलावा अन्य सामाजिक आवश्यकताहरू जस्तै</p>

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<p>शैक्षिकस्तर र हिंडडुलमा अवरोध जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) आदि समेत संबोधन गर्ने गरी व्यवस्था गर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> - प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री तथा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकतालाई समेत सम्बोधन गर्ने गरी तय गर्ने । - आयोजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट हुने लाभको तथ्याङ्क राख्ने तथा लाभको मापनको लागि कार्यक्रमहरुको लैङ्गिक परीक्षण (audit), र खण्डित सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा प्रभाव (impact) मूल्यांकन गर्ने ।
१०.	सुशासन तथा उत्तरदायित्व	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशका मन्त्रालयहरु, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयहरुमा पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरु बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएता पनि गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरुको लागि आराम गर्ने कक्ष तथा शिशुस्याहार तथा स्तनपान गर्ने समयको व्यवस्था गर्ने । - कार्यालयहरुमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था गर्ने । - महिलाहरुको शौचालयमा स्यानेटरी प्याद तथा अन्य आवश्यक वस्तुहरुको व्यवस्था गर्ने । - कार्यालयहरुमा हुने/हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार हटाउन आवश्यक नीति र आचार संहिता निर्माण गर्ने र लैससास सम्बन्धी गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था गरी जनतालाई समयमानै सुसूचित गर्ने । - त्यस्तै प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था गर्ने । - कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका अनिवार्य सहभागिताको व्यवस्था गर्ने ।
११.	आय आर्जन तथा रोजगारी	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमबाट कार्यक्रम पश्चात रोजगारी समेत श्रृजना हुने कुराको सुनिश्चित गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - सञ्चालित सीप विकास कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिहरुलाई आय आर्जनका वैकल्पिक अवसरहरु जस्तै सीप विकासबाट सृजना हुने वृत्ति विकास र बजार विकासका आदिको सुनिश्चित गर्ने । - कोशी प्रदेश क्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्याला समान हुने कोशी गर्ने मा हुने बजेट, नीति तथा कार्यक्रमको प्रावधान कार्यान्वयन गर्ने र सोको अनुगमनको व्यवस्था मिलाउने । - प्रदेशमा पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिलाहरुको ले गर्ने कामकाज सहज बनाउन तथा समय बचत गर्ने खालको खालको नीति तथा नयाँ प्रविधिबारे आवश्यक प्रवर्द्धन तथा क्षमता विकासको कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने । - समाज तथा परिवारमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन ल्याउन लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरुमा पुरुष महिलाको समान सहभागिता सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
१२.	सेवा प्रवाहमा समावेशिकरण	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षण गरी सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने । - लैससास मैत्री प्रविधिहरु प्रयोगकर्ता मैत्री बनाई महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई प्राथमिकता दिई सेवा प्रवाह गर्ने र सोको नियमित सुपरिवेक्षण गर्ने । - सरकारी सेवा प्रवाहमा प्रभावकारी बनाउन एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था गरी पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लाभान्वित हुने गरी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने । - सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गरी लैससास सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको सूचनामुलक सन्देशहरु नियमित प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने ।
१३.	वित्तिय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता	<ul style="list-style-type: none"> - महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनको लागि प्रयाप्त श्रोतको व्यवस्थापन गरी बालबालिकाको विकास, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कार्यक्रम, महिला सीप तथा नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रमहरु नियमित रुपमा संचालन गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - लैससाससँग सम्बन्धित लक्षित समूहको आवश्यकताको आधारमा महिलाहरुको विकास र सशक्तिकरणको लागि बजेटको व्यवस्था गरी कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन गर्ने । - प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरी सुपथमूल्य पसलहरुमा subsidized मूल्यका वस्तुहरु उपलब्ध हुने सुनिश्चित गर्ने । - लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना तथा व्यवस्थापन (कोषका सुनिश्चितता समेत) गरी लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरुको अध्यावधिक सूचना प्रवाह गर्ने ।
१४.	अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> - लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको व्यवस्था गरी सो अनुरूप महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाउने कानूनी पहल गर्ने । - महिला हिंसाको घटनाको उजुरीको अभिलेखिकरण गरी निर्मुल गर्न उचित निर्णय र कार्यान्वयनमा पहल समेत गर्ने । - प्रदेश सरकार, र स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु नियमित अभियानको रुपमा संचालन गरी व्यवस्थित अभिलेखन समेत गर्ने । - समाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरु नियमित अभियानको रुपमा संचालन गर्ने ।
१५.	विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापन ऐनले विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि दस्तावेजहरुमा विशेष राहत हकमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायका महिला तथा पुरुषलाई अलग अलग प्रावधान राखी विशेष राहत सुनिश्चित गर्ने । - प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन गरी आपतकालिन राहत कार्य संचालन तथा राहत वितरण गर्दा सो वर्ग प्राथमिकतामा राख्ने व्यवस्था गर्ने । - प्रदेशमा विपदको घटनाको अवस्थामा आपतकालिन श्रोत परिचालनको प्रक्रिया किटानी गरी विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना गर्ने

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - विपद अवस्थामा कोष संचालन र श्रोत परिचालन गर्दा र खाद्य सुरक्षणको निर्णय लिंदा समिति बनाई निर्णय महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागितामा निर्णय हुने सुनिश्चित गर्ने । - विपदको जोखिम समुदायमा विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने र सोको लागि विपदको जोखिम परेका परिवार आदिको प्रतिनिधिहरुको परामर्श लिई सुरक्षा प्रदान गर्ने तरिका बारे व्यापक छलफल गरी सुरक्षा प्रदान गर्ने ।
१६.	शिक्षामा पहुँच	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेश सरकारले शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रावधान अनुरूप सम्बन्धित विद्यालयसंग समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्ने । - प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बाल बालिकाहरुलाई विद्यालयहरुमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था र वितरणमा निश्पक्ष रुपमा गर्ने । - प्रदेशका विद्यालयहरुले बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने । - अशिक्षित महिलाहरुको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलापहरुमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने । - खण्डिकृत तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका व्यक्तिहरुको आवश्यकता पहिचान गरी प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गर्ने । - पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरुलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।
१७.	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाको स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहको प्रावधान अनुरूप मा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाइने कुराको सुनिश्चित गर्ने । - प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरु लगायत अन्य सार्वजनिक स्थलहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरू	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरू
		<ul style="list-style-type: none"> - पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूलाई निःशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गर्ने । - पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य सम्बन्धी विशेष आवश्यकताको पहिचान गरी स्वास्थ्य विमाको प्रावधान तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने । - पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूको जटिल स्वास्थ्य समस्याको अवस्थामा सम्बन्धित स्वास्थ्य कार्यालयहरूमा refer गर्ने व्यवस्था गर्ने । - स्वास्थ्य विमा गर्न सहजिकरण र सहयोग गर्ने र विमाको लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्ने । - पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरूलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
१८.	खानेपानी तथा सरसफाई	<ul style="list-style-type: none"> - खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेका क्षेत्रहरू र आर्थिक स्तरको लेखाजोखा (Well Being Ranking) को साथै लाभान्वित हुने वर्गको आवश्यकता पहिचान गरी खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने । - प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा अनुरूप खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूमा महिलाको प्रतिनिधित्व कायम हुने व्यवस्थाको सुनिश्चित गर्ने । - पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारका स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको सुनिश्चित गर्ने । - समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने । - फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको सीप विकास तालिम लगायत घरधुरीहरूले उत्पादित जैविक र अजैविक फोहर छुट्याई जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउने तालिमहरू संचालन गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी कार्यको नियमित अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने । - समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी अनुगमन टोलीमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका प्रतिनिधि समेत समावेश गर्ने र अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यको परिणाम सार्वजनिक गर्ने ।
१९.	लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन	<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमहरुको लैङ्गिक खण्डकृत विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राख्ने । - लैङ्गिक खण्डकृत सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख आगामी योजना तर्जुमामा सिकाईको रुपमा प्रयोग गर्ने । - प्रदेशको वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरी उक्त प्रगतिलाई प्राथमिकताको रुपमा उल्लेख व्यवस्था गर्ने । - लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत उद्देश्यहरु तथा सचूकहरु आधारमा योजना तर्जुमामा तथा कार्यान्वयनमा लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गर्ने । - योजना कार्यान्वयनले लक्षित वर्गलाई हुने लाभको मापन र लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था गर्ने । - मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायहरुलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शिर्षकमा योजना तथा कार्यक्रमहरु विनियोजन भएको बजेट सोही शिर्षकमा खर्च गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्ने ।
२०.	समन्वय र सम्बन्ध विस्तार	<ul style="list-style-type: none"> - लैससास नीति, तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरु बीच लैससासको साभा सवालहरु तथा issues हरुमा साभा बुझाईको लागि आवश्यक सहजीकरण गरी आपसी सहकार्य र समन्वयमा लैससास कार्यक्रम संचालन हुने कुराको सुनिश्चित गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्रगत सूचकहरु	लैससासको विकासको मुलप्रवाहीकरण तथा रुपान्तरणको लागि सुझावहरु
		<ul style="list-style-type: none"> - प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरु (प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु, आदि) बीच योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालनमा कार्यगत संबन्धको स्थापना गरीसमन्वयात्मक रुपमा योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न पहल गर्ने । - मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुका लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी दिई क्षमता अभिवृद्धि गर्न विविध कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने । - सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना गरी सदस्यहरु बीच निगमित अन्तरक्रिया गर्ने तथा लैससास सम्बन्धी राम्रा अभ्यास तथा सिकिएका पाठहरुको आदान प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

६.२. उपसंहार

नेपालको संविधान, २०७२ ले प्रस्तावनामा नै मुलुकमा लैङ्गिक विभेद अन्त गरी समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तको आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प लिएको देखिन्छ । तर संविधानले व्यवस्था गरेको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी बाध्यकारी विषय बाहेक अन्य लैससासको क्षेत्रमा अवस्था के कस्तो छ भन्ने स्पष्ट नभएको अवस्था छ । संविधानको संकल्पलाई टेवा दिन सबै प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकारहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । लैससासलाई मूल प्रवाहमा ल्याई समावेशी विकास लागि सबै प्रादेशिक मन्त्रालयहरू, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र/विषयमा संयुक्त रूपमा पहल गर्न आवश्यक हुन्छ । लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मूलप्रवाहिकरणमा रूपान्तरण गर्ने पहिलो पूर्वशर्तको रूपमा यसको कानूनी संरचना तयार भएको हुनु पर्दछ । वर्तमान अवस्थामा मुलुकमा लैससास सम्बन्धी कुनै कानूनी संरचना तयार भै नसकेको कारण केही संघीय मन्त्रालयहरूले लैससास सम्बन्धी आफ्नो विषयगत (कोशी प्रदेशको हकमा सामाजिक विकास मन्त्रालयले) नीति तर्जुमा गरी मूलप्रवाहिकरणको पहल गरेको वर्तमान अवस्था छ । राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति २०७७ ले पनि संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा लैङ्गिक उत्तरदायी कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । कानूनी संरचनाले प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालय, सम्वद्ध निकाय तथा स्थानीय सरकारको लागि लैससास कार्यलाई बाध्यकारी कार्य बनाउने गर्दछ । लैससास कार्यान्वयनको लागि दोस्रो पूर्वशर्त भनेको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था हो । लैङ्गिक समानता नीतिमा लैङ्गिक समानताको परिकल्पना र सामाजिक समावेशीकरण नीति दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरी सोको प्राप्तिको लागि प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालय, सम्वद्ध निकाय तथा स्थानीय सरकारहरूमा लैससासाका सवालहरूलाई सम्वोधन गर्न निकायको (महाशाखा/शाखा/इकाई, आदि) स्थापना गरिएको हुन नितान्त आवश्यक हुन्छ । लैससासा सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्थाले लैससासाको कार्यलाई बाध्यकारी कार्य बनाउँछ । महाशाखा/शाखा/इकाई, आदिको कार्यविवरण किटानी भएको हुन्छ, जिम्मेवार कर्मचारीहरूको पदस्थापन भएको हुन्छ, र किटानी दीर्घकालिन सोच, लक्षको र उद्देश्य प्राप्तीको लागि योजना तथा कार्यक्रमहरू तय भएको हुन्छ । संस्थागत व्यवस्था विनाको योजना तथा कार्यक्रमहरू ऐच्छिक कार्य मात्र हुने हुन्छ । दोस्रो पूर्वशर्त भनेको लैससास उत्तरदायी बजेट हो । लैससासा मुलप्रवाहिकरणको लागि बजेट विनियोजन भएको हुनु पर्दछ । बजेट विनाको योजना तथा कार्यक्रमहरू दिवा स्वप्न मात्र हुने गर्दछ । तसर्थ, लैससासा मुलप्रवाहिकरणको लागि यी पूर्वशर्तहरू परिपूर्तिभई संघीय प्रणालीको

तीनै तह संघ, प्रदेश, र स्थानीय सहकारहरुले समन्वय तथा सहकार्य गरी हातेमालो गरेका मात्र सफल हुने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी आधार वर्ष (Baseline Year) को लागि सूचकहरु

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था				
१.१	प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरमा लैससासको मुलप्रवाहिकरणको लागि उपयुक्त नीति तथा कानून निर्माण	लैससास विकासको लागि कुनै नीति तथा कानूनी दस्तावेज तयार नगरिएको ।	लैससास विकासको लागि नीति तयार गरिएको तर लैससास दृष्टिले विश्लेषण नगरिएको । लैससास सम्बन्धी ऐन नबनेको।	लैससास विकासको लागि लैससास दृष्टिले विश्लेषण नीति तयार तर प्रदेश सरकार/सम्बन्धित मन्त्रालय/स्थानीय सरकारले स्वीकृत गरी नसकेको ।	लैससास विकासको मुलप्रवाहिकरणमा लैजान आवश्यक नीति तथा कानूनी दस्तावेजहरु लैससास दृष्टिले विश्लेषण गरी लैससास विषयहरु (महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुहको सुभाव अनुरूप सबै प्रकारका विभेदजन्य कार्य राख्ने प्रावधान) समावेश गरी प्रदेश सरकार/सम्बन्धित मन्त्रालय/स्थानीय सरकारले स्वीकृत गरेको ।
१.२	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन	मन्त्रालय/स्थानीय सरकारले लैससास विकासको लागि तयार गरेको नीति कार्यान्वयनमा पहल नगरेको ।	लैससास सम्बन्धी नीतिको प्रावधान अनुरूप वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरु तय गरेको तर सो अनुसार बजेट विनियोजन नभएको ।	लैससास सम्बन्धी नीतिको प्रावधान अनुरूप वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरु तय गरी अनुसार बजेट विनियोजन गरेको तर कार्यान्वयनमा पहल नभएको ।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको प्रावधान अनुरूप महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि योजना तथा कार्यक्रमहरु तय गरी आवश्यक बजेट समेत विनियोजन गरी कार्यान्वयन गरेको ।
१.३	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारी तथा सरोकारवालाको क्षमता	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारी तथा सरोकारवालाको क्षमतामा कमी/अभाव	लैससास सम्बन्धी नीतिको प्रावधान बारे पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुलाई अनुशिक्षण गरेको तर कार्यान्वयनमा ल्याउन नसकेको ।	लैससास सम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनमा संलग्न कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुलाई सो सम्बन्धी विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञानको अनुशिक्षण गरेको तै पनि सो कार्य सम्पादनमा गर्न नसकेको।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयनमा संलग्न कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरु लैङ्गिक एवं समावेशीकरणका विषयहरुमा विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञानको पूर्ण ज्ञाता र सो कार्य सम्पादनमा सक्षम छन् ।
१.४	सम्बन्धित कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुको लागि लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व बारे अभिमुखिकरण	कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुको लागि लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व बारे कुनै अभिमुखिकरण कार्यक्रम नभएको ।	कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुको लागि लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व बारे अभिमुखिकरण कार्यक्रम तय संचालन नियमित रुपमा नभएको ।	लैससास सम्बन्धी नीतिमा प्रावधान भएका लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक विषयमा केही छानिएका कर्मचारीलाहरुलाई अभिमुखिकरण गरेको ।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको दस्तावेज र मस्यौदाको विषय वस्तु, शब्द चयन र प्रावधानहरु लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक भएको तथा सम्बन्धित सबै कर्मचारी पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुलाई सो सम्बन्धी अभिमुखिकरण गरेको।
१.५	सबै क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश	लैससास सम्बन्धी क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा तयार नभएको ।	मन्त्रालयहरु तथा स्थानीय सरकारहरुले क्षेत्रगत सार्वजनिक नीति तयार गरेको तर लैससास सम्बन्धी विषय समावेश नगरिएको ।	प्रदेशका सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारको केही क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरिएको ।	प्रदेशका सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारको सबै क्षेत्रगत (कृषी, शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार आदि) सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
२.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था				
२.१	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूको लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूको लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी नगरेको ।	केही मन्त्रालय तथा स्थानीय निकायहरूको लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरेको तर पैचार प्रसार नगरेको ।	प्रदेश सरकारका सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरी सम्बन्धित कार्यालयमा टाँस गरेको तर जनतालाई सुसूचित नगरेको ।	प्रदेश सरकार लगायत सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरी उपलब्ध संचार माध्यमबाट सराकारवालाहरूलाई तथा जनतालाई सुसूचित गरेको ।
२.२.	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरू लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखाको स्थापना	कुनै पनि प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन हेर्ने शाखाको स्थापना नभएको ।	केही मन्त्रालय तथा स्थानीय निकायमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन हेर्ने शाखाको स्थापना भएको ।	अधिकांश मन्त्रालय तथा स्थानीय निकायहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन हेर्ने शाखाको स्थापना भएको तर शाखामा जनशक्ति नियुक्त नभएको र लैससाससँग सम्बन्धित विषयहरूमा अभिमुखिकरण नगरेको ।	प्रदेशका सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्म लैससास मार्गदर्शनको सही कार्यान्वयनको लागि संस्थागत संरचनाहरू (लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा) को स्थापना गरिएका छन् । उक्त शाखाका जनशक्तिलाई नियमित रूपमा लैससाससँग सम्बन्धित विषय तथा updated issues हरूमा अभिमुखिकरण गरेको ।
२.३	शाखाले लैससास सम्बन्धी सम्पादन गर्ने/गर्नु पर्ने कार्यहरूको किटानी	लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएको छैन ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएको छ ।	अधिकांश मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएको छ । तर शाखाका कर्मचारीहरूलाई कार्य जिम्मेवारी सहितको विशेष उत्तरदायित्व दिईएको छैन ।	लैससास र यसको सञ्चालन सम्बन्धमा मन्त्रालय एवं अन्य सरोकारवालाहरूबीच आपसी समझदारीको लागि सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएका छन् । उक्त कार्यविवरण अनुसार शाखाका कर्मचारीहरूलाई कार्य जिम्मेवारी सहितको विशेष उत्तरदायित्व दिईएको छ ।
२.४	जनशक्ति पदस्थापन र लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास	लैससास सामुदायीक परिचालन शाखामा सहायक स्तरको कर्मचारीलाई मात्र जिम्मेवारी दिईएको ।	लैससास सामुदायीक परिचालन शाखामा सहायक स्तर पुगेका (अधिकृत स्तरको) कर्मचारीलाई मात्र जिम्मेवारी दिईएको तर निजलाई लैससास सम्बन्धी क्षमता/सीप विकास गर्ने नगरेको।	प्रदेशका मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सम्बन्धी शाखामा स्तर पुगेका कर्मचारीलाई जिम्मेवारी दिईएको छ । तर लैससास सम्पर्क व्यक्तिको कुनै अखरुलाई नै तोकेको ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखामा स्तर पुगेका (अधिकृत स्तरको) कर्मचारीको नेतृत्वमा कर्मचारी समूह नियुक्त गरिएका छन् । उक्त शाखाका प्रमुखले लैससास सम्पर्क व्यक्तिको भूमिका निर्वाह गर्ने गरेको छ ।
२.५	लैससास सम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने संयन्त्रको स्थापना र क्रियाशिलता	लैससास सम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने प्रक्रिया किटानी नगरिएको ।	सामुदायीक परिचालन शाखाहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरेको तर श्रोतको विनियोजन नभएको ।	सामुदायीक परिचालन शाखाहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरेको तर श्रोत समेत विनियोजन भए पनि नियमित रूपमा कार्यान्वयन नभएको ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरी आवश्यक श्रोत परिचालन समेत गरी लैससास कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरी चौमासिक प्रतिवेदन पेश गर्ने गरेको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
३	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण				
३.१	लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितीकरण एवं समावेशीकरणका धारणाहरुको परिभाषा	लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरुको बुझ्ने गरी सरल भाषामा परिभाषित गरिएको छैन ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने केही शब्दावलीहरुको मात्र परिभाषित गर्ने पहल गरिएको ।	प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरु सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरिएको तर सो सम्बन्धी सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई अभिमुखिकरण नगरेको ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरु जस्तै लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितीकरण एवं समावेशीकरण आदिको सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरिएको र सो सम्बन्धी सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई अभिमुखिकरण गरेको ।
३.२.	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरुको पहिचान, यसको क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन प्रारूप (Design) तयारी	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरुको पहिचान लगायत क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन प्रक्रियाहरु किटानी नगरिएको ।	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरुको पहिचान गरिएता पनि विपन्न एवं वञ्चित समूहहरुको खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा प्रमाणहरु सङ्कलन नगरिएको र	विपन्न एवं वञ्चित समूहहरुको बाहुल्यता भएको स्थान लगायत विकट एवं दुर्गम क्षेत्रहरुका जनताको लैससाससँग सम्बन्धित मुद्दाहरु खण्डीकृत तथ्यांक को आधारमा पहिचान गरिए तापनि मुद्दालाई सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरु किटान गरिनसकेको ।	विपन्न एवं वञ्चित समूहहरुको बाहुल्यता भएको स्थान लगायत विकट एवं दुर्गम क्षेत्रहरुका जनताको लैससाससँग सम्बन्धित मुद्दाहरु जस्तै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने विभेदपूर्ण व्यवहार तथा परम्परावादी सोच, शैक्षिक सचेतना आदिको खण्डीकृत तथ्यांक तथा प्रमाणहरु सङ्कलन गरी मुद्दाहरुको पहिचान गरिएको । उक्त मुद्दालाई सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरु अनिवार्य रुपमा किटान गरिएको । साथै तोकिएको ढाँचामा लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरु गर्ने योजना, कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनको प्रतिवेदन पेश गर्ने गरिएको ।
३.३	श्रोत साधनको पहिचान	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि आवश्यक श्रोत साधनको पहिचान तथा व्यवस्था गरिएको छैन ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रोत साधनको पहिचान गरिएतापनि परिचालनको व्यवस्था गर्न सकेको छैन	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रोत साधनको पहिचान गरी परिचालन गर्ने समेत व्यवस्था गरेको तर सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय हुन नसकेको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जस्तै निर्माण सामाग्रीहरु, स्थानीय महिला समूहहरु तथा महिलाहरुद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरु, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु आदिको पहिचान गरी परिचालनको लागि सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरेको ।
३.४	खण्डीकृत तथ्याङ्कको तयारी	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको सङ्कलन नगरिएको ।	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको सङ्कलन गरी अभिलेखिकरण गरेको ।	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको सङ्कलन गरी अभिलेखिकरण गरेको तर सोको विश्लेषण गर्न सकेको छैन ।	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि सेवाग्राहीको पहिचान यकिन गर्न लिङ्ग, जाति, वर्ग, स्थान, जातीयता, उमेर अनुसारको खण्डीकृत तथ्यांक तयार गर्ने र सोको आधारमा विस्तृत अध्ययन गरी 'पिछडिएको' वा 'कमजोर' लक्षित समूहहरु पहिचान गर्ने गरिएको ।
३.५	लैससासको लागि व्यवस्थापकीय संरचना तथा अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रहरुको स्थापना	लैससासको कार्यक्रमहरु संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना नभएको ।	लैससासको कार्यक्रमहरु संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना भएको ।	लैससासको कार्यक्रमहरु संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना भई समय समयमा लाभ तथा प्रभावको समीक्षा गरिएको तर सो कायमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता गराउने चलन नभएको ।	लैससासको कार्यक्रमहरु संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना गरिएको र महिला तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता/विशेष पहलमा लाभ तथा प्रभावको समीक्षा गरिएको । लैससासका विविध पक्षहरु समेट्न गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनका ढाँचा (Format) तयार गरिएको तथा प्रत्येक चौमासिक रुपमा प्रतिवेदन पेश गर्ने गरिएको । गर्ने ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
४	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम				
४.१	आवश्यकता पहिचान तथा विश्लेषण	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषहरुको आवश्यकता पहिचान नगरिएको।	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषहरुको आवश्यकता पहिचान गरिएको तर प्रर्याप्त मात्रामा लक्षित समूहहरुसँग छलफल सामाजिक नक्शाङ्कन नगरिएको।	सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरुसँग छलफल गरी वञ्चित समूहका कर्मचारीहरुको विस्तृत परामर्श, अन्तरक्रिया एवं छलफलद्वारा गरी लैससास कार्यक्रमको आवश्यकता पहिचानको गरिएको। तर प्रर्याप्त मात्रामा वञ्चित समूहको क्षेत्रका महिलाहरुले श्रोत र सेवामा पहुँच पुऱ्याउने क्रममा उनीहरुले सामना गर्नुपरेका अड्चनहरुको समेत विश्लेषण नगरिएको।	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुष दुवैको अवस्थाको अध्ययन विश्लेषणको लागि सामुदाय तहमा तथा महिला कर्मचारी एवं सामाजिक रूपले वञ्चित समूहका कर्मचारीहरुको विस्तृत परामर्श, अन्तरक्रिया एवं छलफलद्वारा गरी लैससास कार्यक्रमको आवश्यकता पहिचानको गरिएको। यसका लागि सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरुसँग छलफल (Focus Group Discussion-FGD), सार्वजनिक सुनुवाई आदि जस्ता उपयुक्त विधिहरुको प्रयोग गरिएको। साथै वञ्चित समूह हरूका लागि पहुँच पुऱ्याउने क्रममा उनीहरुले सामना गर्नुपरेका अड्चनहरुको समेत विश्लेषण गरिएको।
४.२	लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी	लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने नगरेको।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी गर्ने गरेको। तर श्रोत साधनको बाँडफाँड गर्ने नगरेको।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी तथा तर श्रोत साधनको बाँडफाँड गर्ने गरेको। तर कार्यान्वयनको अनुगमन तथा प्रतिवेदन लेखनको योजना गर्ने नगरेको।	आवश्यकता पहिचानको आधार बनाई महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा योजना तथा कार्यक्रम तयारी उपयुक्त प्रक्रियाहरुको विकास गरी अतिरिक्त नीति, कार्यक्रम, क्रियाकलाप, श्रोत साधनको बाँडफाँड, संस्थागत व्यवस्थाहरु एवं कर्मचारी प्रोत्साहनका साथै अनुगमन र प्रतिवेदन लेखन ढाँचा समेतको प्रस्ताव तयार गरिएको।
४.३	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को पूर्वमूल्याङ्कन	लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी पूर्व आवश्यक विश्लेषणहरु हुने नगरेको।	खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको संलग्नतामा लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी हुने गरेको तर आवश्यक विश्लेषणहरु हुने नगरेको।	प्रस्तावित योजना तथा कार्यक्रममा लैससासका मुद्दाहरुलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्न लक्षित समुदायको संलग्नता, आवश्यकता, अवसरहरुमा पहुँच आदिको विश्लेषण हुने गरेता पनि क्षमताको विकास, र संभाव्य लाभ तथा प्रभावको समेत विश्लेषण नगरिएको।	प्रस्तावित योजना तथा कार्यक्रममा लैससासका मुद्दाहरुलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्न डिजाइनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको संलग्नता, श्रोत, साधन र अवसरहरुमा पहुँच, क्षमताको विकासको आवश्यकता, अनुगमन, मूल्याङ्कन एवं प्रतिवेदनका लागि खण्डीकृत तथ्याङ्कको आवश्यकता, र संभाव्य लाभ तथा प्रभावको समेत विश्लेषण गरिएको।
४.४	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को कार्यान्वयन	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने संयन्त्र स्थापना नभएको।	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र कायम भएता पनि निर्णयमा प्राथमिकताको रूपमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने नगरेको	लैससास योजना तथा कार्यक्रम (भौतिक विकासको कार्यक्रमको) कार्यान्वयनको संयन्त्र तथा प्रक्रिया किटानी भएको। तर निर्माण बाहेकका क्रियाकलापहरुको हकमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका कार्यान्वयन क्षमता विकास सम्बन्धी पहल हुने नगरेको।	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि कार्यक्रम संचालन तरीका स्थापना, उपभोक्ता समिति गठन, आवश्यक मानविय तथा भौतिक श्रोतको व्यवस्था गरिएको। भौतिक विकासको कार्यक्रमको हकमा पूर्वाधार विकासका अन्य कार्यालयहरुसँग समन्वय, ऐन नियमले किटानी प्रक्रिया अनुरूपको क्रियाकलापहरु सम्पन्न हुने गरेको। निर्माण बाहेकका क्रियाकलापहरु अन्तर्गत जागरण, अभिमुखीकरण, तालिम एवं संस्थागत विकास आदि कार्य सम्पादन गरिएको।
४.५	लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	योजना तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई हुने लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र स्थापना नभएको	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई हुने लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र स्थापना भई खण्डीकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन गर्ने गरेको तर प्रतिफलको अभिलेख राख्ने नगरेको।	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख राख्ने गरेता पनि लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन हुने गरेको छैन।	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएको।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
५	लैससास मुलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली				
५.१	बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागिता	बजेट तर्जुमा गर्दा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागिता र परामर्श विना नै गर्ने गरिएको ।	बजेट तर्जुमा गर्दा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागितामा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिसँग परामर्श गरी गर्ने गरिएको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्दा महिला तथा लक्षित समुदायका प्रतिनिधि तथा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिसँग परामर्श गरी २० देखि ३० प्रतिशत महिला प्रतिनिधिसँग छलफल गरिएको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्दा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिसँग परामर्श गरी कम्तीमा ४० प्रतिशत महिला तथा लक्षित समुदायबाट प्रतिनिधिसँग छलफल गरिएको
५.२.	बजेट सीमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अवस्था (खण्डीकृत तथ्याङ्क) को विश्लेषण	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट सिमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अवस्था को विश्लेषण हुनु पर्छ भन्ने कुनै नीति नरहेको	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट सिमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायहरुलाई प्राथमिकता दिने गरेको	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट सिमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायहरुको खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा लाई प्राथमिकता दिने गरेको	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता र समता तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायका प्रबर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको र विनियोजन गरिएको रकम सोही काममा खर्च हुने गरेको ।
५.३	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लैससास नीतिका प्रावधान अनुसार बजेट विनियोजन	लैससास नीतिमा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको विकासको लागि बजेट विनियोजन गर्नु पर्छ भन्ने प्रावधान नभएको ।	लैससास नीतिमा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको विकासको लागि बजेट विनियोजन गर्नु पर्छ भन्ने प्रावधान भएता पनि पर्याप्त बजेट विनियोजन नभएको ।	लैससास नीतिमा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको विकासको लागि बजेट विनियोजन प्रावधान अनुरूप बजेट विनियोजन भएको तर लैससास specific कार्यक्रमहरु तय हुन नसकेको ।	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लैससास नीतिका प्रावधान अनुसार बजेट विनियोजन भएको र सोहि अनुसार कार्यक्रमहरु तय भई कार्यान्वयन भएको ।
५.४	वार्षिक बजेट कार्यान्वयनमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्रको व्यवस्था नभएको	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र कायम भएता पनि निर्णयमा प्राथमिकताको रूपमा सहभागी हुने नगरेको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनमा २० देखि ३० प्रतिशत कार्यक्रमहरुमा वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला उपभोक्ता समितिको संलग्नतामा संचालन गरिएको ।	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी कार्यक्रमहरु वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला उपभोक्ता समितिको संलग्नतामा संचालन गरिएको ।
५.५	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमनमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिताको सुनिश्चितता	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने कुनै संयन्त्र स्थापना नभएको	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन हुने गरेको तर उक्त कार्यक्रममा महिला कर्मचारी वा लैङ्गिक विज्ञको सहभागिता हुनु पर्छ भन्ने नभएको	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन सम्बन्धी कार्यक्रममा महिला कर्मचारी वा लैङ्गिक विज्ञका सहभागिता हुने व्यवस्था भएको तर महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको पनि सहभागितामा अनुगमन र मूल्यांकन गर्नु पर्छ भन्ने किटानी नभएको ।	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन सम्बन्धी कार्यक्रममा महिला कर्मचारी, वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला प्रतिनिधि र लैङ्गिक विज्ञका सहभागिता हुने व्यवस्था भएको तथा सो कार्यमा लैङ्गिक समानताका दिशामा निर्देशित र विनियोजन गरिएको बजेट सोही काम वा भिन्न काममा खर्च भएको आदिको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
७	मानव संसाधन तथा क्षमता विकास				
७.१	लैङ्गिक तथा समावेशी विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन	लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन गर्ने कुनै कानूनी प्रावधान नभएको ।	लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन गर्ने प्रावधान अनुरूप केही दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रममा बजेट विनियोजन हुने गरेको ।	लैङ्गिक तथा समावेशी विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन भई दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन हुने गरेको । उक्त कार्यक्रमहरुमा सहभागीहरुमध्ये करीव २५ प्रतिशत महिला र वञ्चितकरणमा परेका समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरेको ।	दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रममा सहभागीहरुमध्ये ४० प्रतिशत भन्दा बढी महिला र वञ्चितकरणमा परेका समुदायको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था भएको ।
७.२	कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण	कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई क्षमता विकास सम्बन्धी तालिम/प्रशिक्षण हुने गरेको छैन ।	कहिलेकाहि कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई क्षमता विकास सम्बन्धी तालिम/प्रशिक्षण संचालन हुने गरेता पनि लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिने गरेको छैन ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको । उक्त तालिमको प्रस्तुतिकरणमा प्रयोग हुन भाषामा लैङ्गिक सम्वेदनशीलको खासै ख्याल राख्ने गरिएको पाइँदैन ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको । उक्त तालिमको प्रस्तुतिकरणमा लैङ्गिक सम्वेदनशील भाषाको प्रयोग र लक्षित समुदायको आवश्यकता समेटिएको, गुणस्तरिय हुने गरिएको छ ।
७.३	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून बारे अभिमुखिकरण	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून बारे अभिमुखिकरण हुने गरेको छैन ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून बारे अभिमुखिकरण हुने गरेता पनि अभिमुखिकरण खासै उपयोगी विषयवस्तु समावेश गरिने गरेको देखिँदैन ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानूनको अभिमुखिकरण केही लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरुको मात्र जानकारी गराउने गरेको देखिन्छ ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून (जस्तै कानूनी हक अधिकार, एकल महिला, चेलिबेटी बेचबिखन विरुद्ध कार्यक्रम, यौनहिंसा विरुद्ध कार्यक्रम आदि) को अभिमुखिकरण गर्ने गरेको ।
७.४	संचालित क्षमता विकास कार्यक्रम र कानूनी शिक्षाबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लाभान्वित	संचालित क्षमता विकास कार्यक्रम र कानूनी शिक्षाहरु कम गुणस्तरको तथा लैससास सम्बन्धी आवश्यक विषयवस्तु नसमेटिने हुँदा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई खासै लाभान्वित भएको देखिँदैन ।	संचालित क्षमता विकास कार्यक्रम र कानूनी शिक्षाहरुमा लैससास सम्बन्धी केही विषयवस्तु समेटिने हुँदा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई केही लाभ हुने गरेको देखिन्छ ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि संचालित क्षमता विकास कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको प्रतिनिधिहरु लैससास सम्बन्धी जागरुक भएको देखिन्छ ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि संचालित कानूनी शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालनबाट कानूनी हक अधिकार, एकल महिला, चेलिबेटी बेचबिखन विरुद्ध कार्यक्रम, यौनहिंसा विरुद्ध सशक्तिकरण भएको ।
७.५	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट कार्यक्रमहरु र सो अनुसारको पर्याप्त बजेट विनियोजन	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरु लैससास निर्दिष्ट हुने गरेका छैन ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरु लैससास निर्दिष्ट हुने गरेको तर सो अनुसारको पर्याप्त बजेट विनियोजन हुने नगरेको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट कार्यक्रमहरु पर्याप्त बजेट विनियोजन भएता पनि सबै विनियोजित बजेट सोही शिर्षकमा खर्च नहुने गरेको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट कार्यक्रमहरु पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने गरेको र उक्त बजेटको सोही शिर्षकमा खर्च भएको वा भिन्न काममा खर्च भएको विषयमा अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
८	लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग				
८.१	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था	लैससास सम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरूमा लक्षित वर्ग/समुदायको खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन र व्यवस्थापन सम्बन्धी कुनै प्रावधान नभएको ।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरूमा लक्षित वर्ग/समुदायको तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन र व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रावधान भएको तर खण्डीकृत तथ्याङ्क अनिवार्य नभएको ।	प्रदेश सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याएको लैससास सम्बन्धी ऐन, नियम, नीति तथा निर्देशिका र मन्त्रालयको नीति तथा निर्देशिकाहरूमा लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास एवं अन्य विशेषताहरू (जस्तै अशक्त, जातीय समुदाय बाहिरका अल्पसंख्यकहरू, सहरी गरीब, विकासका क्रियाकलापहरूबाट विस्थापित समूह) आदिको आधारमा का आधारमा अनिवार्यरूपमा खण्डीकृत तथ्याङ्कको व्यवस्थाको प्रावधान राखिएको । सो अनुसार तथ्याङ्कको व्यवस्था गरिएको ।	
८.२	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धताका लागि जिम्मेवारीको व्यवस्था	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धताका लागि कुनै निकायलाई जिम्मेवार नबनाएको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहमा लैससास सामुदायिक परिचालन शाखालाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण, जिम्मेवारी प्रदान गरिएको ।	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूमा लैससास सामुदायिक परिचालन शाखालाई वा छुट्टै निकायलाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरणको जिम्मा दिइएको ।	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायिक परिचालन शाखालाई वा छुट्टै निकायलाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण, अध्यावधिक गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी प्रदान गरिएको ।
८.३	लैससासको तथ्याङ्क तथा सूचनाको खण्डीकृत अभिलेख	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूसँग लैससासको तथ्याङ्कको अभिलेख नभएको ।	ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिएको प्रावधान बमोजिम तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन गरेको तर खण्डीकृत अभिलेख नभएको ।	ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिएको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेखन गरिएको तर अध्यावधिक नगरिएको ।	ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिएको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी वार्षिक रूपमा अध्यावधिक समेत गर्ने गरेको ।
८.४	खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी प्रोफाइल तयारी	प्रदेश सरकारले समावेशी प्रोफाइल तयार नगरेको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरूले समावेशी प्रोफाइल तयार गर्ने पहल गरेको तर त्यसमा आवश्यक र अध्यावधिक तथ्याङ्क तथा सूचना समावेश नभएको ।	अधिकांश मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले क्षेत्रगत हिसाबमा समावेशी प्रोफाइल तयार गर्ने पहल गरेका ।	लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास आदि सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क/सूचनाको आधारमा प्रदेश तहको समावेशी प्रोफाइल तयार गरिएको ।
८.५	खण्डीकृत तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा सेवा प्रवाहको रणनीति तथा योजना तर्जुमामा प्रयोग	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले आफ्नो सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा उपलब्ध तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने चलन नभएको ।	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा खण्डीकृत तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने गरेको तर तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्ने नगरेको ।	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा खण्डीकृत तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी प्रयोग गर्ने गरेको तर त्यसलाई समावेशी सूचना प्रणालीमा अवद्ध नगरिएको ।	प्रदेश र मन्त्रालयहरू तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न तथा लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरण सम्बन्धी योजना कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्न लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कलाई आधार बनाउने गरेको। लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन बजेटको व्यवस्था र कम्प्युटरकृत प्रणाली समेत व्यवस्था गरेको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
९	कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)				
९.१	लैङ्गिक खण्डकृत लाभको (लाभान्वित महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको) सुनिश्चितता	संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट केही महिलाहरुले मात्र तत्कालिन लाभ पाउने गरेको छ।	संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात २० प्रतिशत भन्दा कम छन्	संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात ३५ प्रतिशत जति हुन्छ	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट संचालन हुने योजना तथा कार्यक्रमबाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात ५० प्रतिशत भन्दा बढी छ।
९.२	लैङ्गिक खण्डकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक अन्तर (gaps) महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकता र अवरोधहरूको पहिचान र सोको सम्बोधन	संचालित कार्यक्रमले महिलाहरुको विशेष रणनीतिक आवश्यकताहरु र लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई कमै मात्र संबोधन गर्ने गरेको छ।	संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक आवश्यकता र विशेष आवश्यकता (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई मात्र संबोधन गर्ने गरेको छ।	संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक आवश्यकता र केही विशेष आवश्यकताहरु (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच, र कम शैक्षिकस्तर) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई मात्र संबोधन गर्ने गरेको छ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विशेष रणनीतिक आवश्यकता र अवरोधहरू (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच, कम शैक्षिकस्तर र हिंडुलमा अवरोध) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई संबोधन गर्ने गरेको छ।
९.३	लैङ्गिक खण्डकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिकमैत्री कार्यान्वयन संयन्त्र तथा वातावरण	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्रीलाई खासै संबोधन नगरेको	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्रीलाई सम्बोधन गर्ने गरिएता पनि कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन र महिलाका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको व्यवस्था) लाई सम्बोधन गर्ने नगरिएको।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री बनाउन कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन र महिलाका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको व्यवस्था) सम्बोधन गर्ने गरिएको।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री (कानूनमासमानता प्रवर्द्धन गर्न र विभेदकारी प्रावधान हटाउने र कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन र महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको व्यवस्था) सम्बोधन गरेको।
९.४	लैङ्गिक खण्डकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि बजेटको सुनिश्चितता	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले कार्यक्रमको लागि बजेट तर्जुमा गर्दा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने नगरिएको।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले कार्यक्रमको लागि बजेट तर्जुमा गर्दा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको तर विनियोजित रकम सोही काममा खर्च हुने नगरेको।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले कार्यक्रमको लागि बजेट तर्जुमा गर्दा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको तर विनियोजित रकम सधैं सोही काममा खर्च हुने नगरेको।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट कार्यक्रमको लागि बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको र विनियोजन गरिएको रकम सोही काममा खर्च हुने गरेको।
९.५	लैङ्गिक खण्डकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेखको लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने नगरेको	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेखको लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने गरेको तर प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना नभएको	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख, र लैङ्गिक परीक्षण (audit) को लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएको	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएको।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१०	सुशासन तथा उत्तरदायित्व				
१०.१	पूर्वाधार तथा अन्य संरचना बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशीलता	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयको पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरू बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील नभएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयको पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरू बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयको पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरू बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएको तर गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरूको लागि आराम गर्ने व्यवस्था नभएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयको पूर्वाधार तथा अन्य संरचना बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील मैत्री भएको । गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरूको लागि आराम गर्ने कक्ष तथा शिशुस्याहार तथा स्तनपान गर्ने समयको व्यवस्था गरिएको ।
१०.२	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था नभएको।	कार्यालयमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको ।	कार्यालयमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको । तर महिलाहरूको शौचालयमा स्यानेटरी प्यादको व्यवस्थापन नगरिएको ।	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको । महिलाहरूको शौचालयमा स्यानेटरी प्यादको व्यवस्थापन गरिएको ।
१०.३	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा महिला र पुरुष प्रति भेदभाव पूर्ण व्यवहार हुने गरेको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गएको तर सोको जानकारी कर्मचारीहरूलाई नगराईएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गरी कार्यालयमा टाँस गरिएको। तर लैङ्गिक दुर्व्यवहार सम्बन्धी गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था नगरिएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गरी कार्यालयमा टाँस गरिएको । कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहार निवारणको लागि गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था गरिएको ।
१०.४	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयासको सूचना प्रवाह र जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था नभएको ।	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था भएको । तर यसमा नियमितता नरहेको ।	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे नियमित कार्यालयको सूचना पाटीमा सूचना टाँसी जनतालाई सुसूचित गर्ने गरेको ।	स्थानीय एफ. एम. रेडियो, छाप्रा तथा विद्युतीय माध्यम तथा अन्य माध्यमद्वारा लैससास सम्बन्धी भईरहेको प्रयासबारे सूचना प्रवाह गरी जनतालाई सुसूचित गर्ने गरेको ।
१०.५	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कार्यान्वयन गरिएका लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाई गर्ने व्यवस्था नगरिएको ।	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था गरिएको । तर यसमा नियमितता नरेको ।	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था गरिएको । यसको लागि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका सहभागिता ३०% प्रतिशत भन्दा कम सहभागिता हुने । तर लैससास अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन नगरिएको ।	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था गरिएको । यसको लागि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका सहभागिता ५०% सुनिश्चित हुने तथा लैससास अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन गरिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
११	आय आर्जन तथा रोजगारी				
११.१	बजेटद्वारा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको हर्को लागि रोजगारीको अवसरको उपलब्धता	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरुबाट सहभागि महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको लागि तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमबाट ३० प्रतिशत भन्दा कम महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरुलाई तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमबाट ३० प्रतिशत सम्म महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका सहभागि महिलाहरुलाई तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट कार्यक्रमकोबाट सञ्चालित लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमबाट ५० प्रतिशत भन्दा बढी सहभागि महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहका व्यक्तिहरुलाई तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने गरेको ।
११.२	आय आर्जनका वैकल्पिक अवसर वा वृत्ति विकासका अवसर सृजना	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरुलाई रोजगारीको वैकल्पिक अवसर प्राप्त हुने गरेको छैन ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरुको सीप विकास हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको सहभागिहरुको सीप विकास भई वैकल्पिक अवसर समेत श्रृजना हुने गरेको तर तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रमबाट तत्कालै रोजगारीको श्रृजना बाहेक आय आर्जनका वृत्ति विकासका वैकल्पिक अवसरहरु जस्तै सीप विकासबाट सृजना हुने वृत्ति विकास र बजार विकासका लगायतका कारण सृजित वैकल्पिक अवसर समेत श्रृजना हुने गरेको ।
११.३	उपलब्ध रोजगारीमा महिला र पुरुषको लागि समान ज्याला हुने	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेशक्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्याला फरक फरक भएमा त्यसलाई संम्बोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेशक्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक फरक भएमा संम्बोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भए पनि कार्यान्वयन नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले नगरक्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा फरक फरक भएमा संम्बोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भई अनुगमन गर्ने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेश क्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक भएमा संम्बोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको र समान ज्याला निर्धारण समेत हुने गरेको ।
११.४	कार्य सम्पादनमा सहजता र समयको बचत	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरुलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने जस्तो कुनै पनि नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरुलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने नयाँ प्रविधिको व्यवस्था र त्यसको प्रयोगको प्रवर्द्धन गर्ने नीति मात्र भएका ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरुलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने नयाँ प्रविधिको व्यवस्था भएको तर त्यसको प्रयोगको तौर तरिकाको व्यवस्थालाई प्रवर्द्धन नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरुलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने नयाँ प्रविधिको व्यवस्था र त्यसको प्रयोगको तौर तरिकाको व्यवस्थालाई प्रवर्द्धन समेत भएको ।
११.५	परम्परागत भूमिका परिवर्तनका लागि दीर्घकालीन परिणाममुखी प्रयास	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरु समावेश नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरु (जस्तै घरायसी काममा पुरुषको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सहकार्यको भावनालाई प्रोत्साहन गर्ने, महिलाहरुको अवैतनिक कामको महत्व आदि) समावेश गरिएको तर प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरु (जस्तै घरायसी काममा पुरुषको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सहकार्यको भावनालाई प्रोत्साहन गर्ने, महिलाहरुको अवैतनिक कामको महत्व आदि) समावेश गरी प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र समेत व्यवस्था भएको	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरु (जस्तै घरायसी काममा पुरुषको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सहकार्यको भावनालाई प्रोत्साहन गर्ने, महिलाहरुको अवैतनिक कामको महत्व आदि) समावेश गरिएको र त्यसको प्रभाव समेत देखिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१२	सेवा प्रवाहमा समावेशिकरण				
१२.१	सेवा प्रवाहको लागि महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहको लैससास मैत्री प्रावधानको व्यवस्था	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने कुनै प्राणालीको विकास गरिएको छैन ।	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने प्राणालीको विकास गरिए तर उक्त प्राणाली महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका वर्गसँग सम्बन्धित लैससास मैत्री नभएको ।	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्न महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका वर्गसँग सम्बन्धित लैससास मैत्री प्रावधान राखी प्राणाली विकास गरिएका तर कार्यान्वयनमा नआएको ।	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्न महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका वर्गसँग सम्बन्धित लैससास मैत्री (जस्तै लिङ्ग, अपाङ्गताको अवस्था, जातजाति, उमेर आदि) प्रावधान राखी प्राणाली विकास गरी विभिन्न औजार प्रयोगबाट सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षणसँग समेत गरेको ।
१२.२	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाह गर्न मापदण्ड तय	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको कुनै मापदण्ड तय गरिएको छैन ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको मापदण्ड तय गरिएको । तर उक्त मापदण्ड लैससास मैत्री नभएको ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको लैससास मैत्री मापदण्ड तय गरिएको । तर कार्यान्वयनमा नआएको ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सार्वजनिक सेवा प्रवाहका गर्दा विशेष व्यवस्था (लैससास मैत्री मापदण्ड) तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको ।
१२.३	सेवा प्रवाहमा भाषाको प्रयोग	सार्वजनिक सेवा प्रवाहका गर्दा लैङ्गिक मैत्री भाषा लाई खासै महत्व दिईएको छैन ।	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने गरेको ।	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने गरेको । तर यस्तो भाषा नागरिक वडापत्र, लैससास सम्बन्धी सूचनामुलक सन्देशहरु प्रकाशन तथा प्रसारण आदि प्रयोग गर्ने गरेको छैन ।	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त स्थानीय भाषा (जस्तै स्थानीय भाषामा नागरिक वडापत्र, लैससास सम्बन्धी सूचनामुलक सन्देशहरु प्रकाशन तथा प्रसारण आदि) को व्यवस्था गरिएको ।
१२.४	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिको प्रयोग	सरकारी सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिको व्यवस्था नगरिएको ।	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित टोकन, अनलाईन दर्ता तथा विलिङ्ग प्रविधि आदिको व्यवस्था गरिएको तर नियमित रूपमा प्रयोगमा आएको देखिदैन ।	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित टोकन, अनलाईन दर्ता तथा विलिङ्ग प्रविधि प्रयोग गरी सेवा प्रवाह गरिएको । तर यस्ता प्रविधिहरुमा प्रयोगकर्ता मैत्री नभएको ।	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित टोकन, अनलाईन दर्ता तथा विलिङ्ग प्रविधि प्रयोग गरी सेवा प्रवाह गरिएको । यस्ता प्रविधिहरुमा प्रयोगकर्ता मैत्रीताको पक्षलाई प्राथमिकता दिई नियमित सुपरिवेक्षण गर्ने संरचना र संयन्त्र स्थापना गरी निरन्तर सुधार गर्ने गरेको ।
१२.५	एकिकृत घुम्ती सेवा प्रवाहको व्यवस्था	सरकारी सेवा प्रवाहमा एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था नभएको ।	सरकारी सेवा प्रवाहमा एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था भएको । तर यसमा नियमितता नरहेको ।	पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा लैससास सम्बन्धित सरकारी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध गर्ने गरेको । तर यसले पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई खासै फाईदा नपुगेको ।	पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा लैससास सम्बन्धित सरकारी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध गर्ने गरेको । यसले पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लाभान्वित भएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१३	वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता				
१३.१	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था नभएको ।	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा भई श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था भएको तर कोषमा प्रयाप्त रकम जम्मा नभएको ।	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा गरी श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोष स्थापना भई प्रयाप्त रकम जम्मा भएता पनि कार्यक्रमहरुको संचालनमा नियमिता नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारका पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिला, बालबालिकाको विकास, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कार्यक्रमको लागि, महिला सीप तथा नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता विषयका लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोष स्थापना भएको । कार्यक्रमहरुको नियमित रुपमा संचालन हुने गरेको ।
१३.२	आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको सशक्तिकरणको लागि बजेटको व्यवस्था	आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको सशक्तिकरणको लागि कुनै बजेटको व्यवस्था नभएको ।	आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको आवश्यकता पहिचान विना नै महिला सशक्तिकरणको लागि बजेट छुट्याउने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको विकास र सशक्तिकरणको आवश्यकताको आभारमा बजेट व्यवस्था गरेको र तर सोको लागि विषेश कार्यक्रम तर्जुमा हुने नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरुको विकास र सशक्तिकरणको लागि बजेट व्यवस्था गरेको र उनीहरुको आवश्यकता पहिचान गरी कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेको ।
१३.३	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरुमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको स्थापनाको लागि बजेट व्यवस्था	स्थापना भएको लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको संचालनको लागि बजेट व्यवस्था नगरिएको ।	लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको संचालनको लागि आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको व्यवस्था गरिएको । तर वित्तीय श्रोत प्रयाप्त नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको विकास र कार्यार्थ आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको लागि प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । तर सो अनुसार कार्यक्रमहरुको पहिचान नगरिएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको विकास र कार्यार्थ आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको लागि प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । सो अनुसार कार्यक्रम पहिचान गरिएको ।
१३.४	अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई सेवा प्रदान गर्ने कोषको व्यवस्था	अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई सेवा प्रदान गर्न कुनै कोषको व्यवस्था नभएको ।	प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरिएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरेको । तर गरिब तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको सहज पहुँच र आम्दानी अनुसारको सुपथमूल्य पसलहरुमा subsidized मूल्यका वस्तुहरुको व्यवस्था नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको । साथै गरिब तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको सहज पहुँच र आम्दानी अनुसारको सुपथमूल्य पसलहरुमा subsidized मूल्यका वस्तुहरुको व्यवस्था गरेको ।
१३.५	लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न बजेट व्यवस्थापन तथा सूचना प्रवाह	प्रदेशमा समावेशी सूचना प्रणालीको कुनै व्यवस्था नभएको ।	प्रदेशमा समावेशी सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनको लागि प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आफ्नो कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना र संचालन गर्न प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । तर लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरुको अध्यावधिक सूचना प्रवाह नभएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आफ्नो कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना र संचालन गर्न प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरुको अध्यावधिक सूचना प्रवाह गर्ने गरेको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१४	अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था				
१४.१	लैससास नीति तथा कानूनमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको प्रवधान	लैससास नीति तथा कानूनहरुमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको प्रवधानहरुको व्यवस्था नगरिएको ।	लैससास नीति तथा कानूनहरुमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको केही प्रवधानहरुको व्यवस्था गरिए तापनि समाजमा व्याप्त कुसंस्कारहरुलाई प्रयाप्त संबोधन गर्न नसकेको ।	लैससास नीति तथा कानूनहरुमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता विरुद्धको केही प्रवधानहरुको व्यवस्था गरी समाजमा व्याप्त अधिकांश कुसंस्कारहरुलाई प्रयाप्त संबोधन गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारका लैससास नीति तथा कानूनमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु प्रति विभेदकारीता तथा समाजमा व्याप्त अधिकांश कुसंस्कारहरु (जस्तै: लैङ्गिक विभेदता, harmful practices /sexual harassment, लगायत अन्य सबै कुसंस्कारहरु) विरुद्धको प्रवधानहरुको व्यवस्था गरिएका छन् ।
१४.२	महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु र सोको लागि बजेट विनियोजन	प्रदेश सरकार प्रदेश क्षेत्रमा महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्नको लागि बजेट विनियोजन नगरेको ।	प्रदेश सरकार प्रदेश क्षेत्रमा महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्नको लागि बजेट विनियोजन गरेता पनि उपयुक्त कार्यक्रमहरु तय गर्न सकेको छैन ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु र सोको लागि बजेट विनियोजन कार्यक्रम संचालन गर्ने गरेको तर यस्ता कार्यक्रमहरुमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको उपस्थिति न्यून हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु र सोको लागि बजेट विनियोजन गरी समयमै कार्यक्रम सम्पन्न गरी कार्यक्रम संचालनको संख्या र सहभागी/उपस्थिति समेत खुल्ने प्रतिवेदन पेश गर्ने गरेको ।
१४.३	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा तथा महिला हिंसा सहिष्णुता अपनाएको अभिलेख	प्रदेशलाई लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा गरि नसकेको ।	प्रदेशलाई लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा गरेता पनि महिला हिंसा सहिष्णुता अपनाएको अभिलेख राख्ने व्यवस्था गर्न सकेको छैन ।	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा भएको र महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाएको । तर महिला हिंसाको घटनाको उजुरी सुन्ने, दर्ता गर्ने, र कारवाही गर्ने निकाय प्रभावकारी नभएको ।	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा भएको र महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाएको । साथै महिला हिंसाको घटनाको उजुरीको अभिलेखिकरण गरी निर्मुल गर्न उचित निर्णय समेत लिने गरेको ।
१४.४	महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन तथा अभियान संचालन	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरु तय नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरु तय गरेता पनि संचालन नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरु तय गरी कहिलेकहि अभियानको रुपमा संचालन गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला विरुद्ध सबै खाले हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरु निरन्तर अभियानको रुपमा संचालन गरेको ।
१४.५	समाजमा रहेको विभिन्न कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन कार्यक्रमहरु संचालन	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकालेसमाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन कुनै कार्यक्रम संचालन नगरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकालेसमाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्ने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकालेसमाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने गरेको । तर सोकार्यक्रमहरुमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरु (महिला, पुरुष) को उपस्थिति न्यून हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले समाजमा रहेको विभिन्न कुसंस्कार जस्तै जातिगत छुवाछुट, बाल विवाह, बहुविवाह, दाइजो आदि सामाजिक कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने गरेको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१५	विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता				
१५.१	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी विभिन्न योजना, मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्दा महिला तथा तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गरेको	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको तर्जुमा नभएको ।	प्रदेशस्तरमा विपद व्यवस्थापनका विभिन्न योजना, मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीतिहरु तय गर्दा महिला तथा तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गर्ने नगरेका ।	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापनको विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्न महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गर्ने गरेको तर यस्ता दस्तावेजहरुमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायका महिला तथा पुरुषलाई लक्षित राहतको अलग अलग प्रावधान नरहेको ।	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापनको विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गरेको र यस्ता दस्तावेजमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायलाई लक्षित गरी विशेष राहत र महिला तथा पुरुषलाई अलग अलग प्रावधान समेत रहेको ।
१५.२	विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आपतकालिन राहत कार्य संचालन	प्रदेशमा भएका विपदका घटना सम्बन्धी तथ्याङ्क, नक्साङ्कन, र व्यवस्थापन (आपतकालिन राहत उपलब्ध गरेको) सम्बन्धी अभिलेख राख्ने नगरेको ।	प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन (आपतकालिन राहत वितरण) सम्बन्धी अभिलेख राख्ने गरेको तर सो अभिलेख महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लगायत विपद जोखिममा परेका समुदायको खण्डीकृत तथ्याङ्कमा आधारमा हुने नगरेको ।	प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिलेख महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लगायत विपद जोखिममा परेका समुदायको समेतको खण्डीकृत तथ्याङ्कमा आधारमा हुने गरेको । तर आपतकालिन राहत वितरणमा सो वर्ग कम प्राथमिकतामा पर्ने गरेको ।	विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आपतकालिन राहत कार्य संचालन तथा राहत वितरण गर्दा सो वर्ग प्राथमिकतामा पर्ने गरेको ।
१५.३	प्रदेशमा विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा आपतकालिन श्रोत परिचालन	प्रदेशमा आपतकालिन श्रोत परिचालनको लागि विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना नभएको ।	प्रदेशमा विपदको घटानाको अवस्थामा आपतकालिन श्रोत परिचालनको लागि विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना भएको ।	प्रदेशमा स्थापना भएको विपद व्यवस्थापन कोषको विपदको घटानाको अवस्थामा संचालन र आपतकालिन श्रोत परिचालनको गर्दा निर्णय प्रक्रियामा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा हुने नगरेको ।	प्रदेशमा विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा संचालन र श्रोत परिचालन गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको समेत सहभागितामा निर्णय गर्ने गरेको ।
१५.४	वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको अवस्थामा खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था	प्रदेशमा विपद अवस्थामा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायलाई खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था नभएको ।	प्रदेशमा विपद अवस्थामा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायलाई खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था गरिएको ।	प्रदेशमा विपद अवस्थामा खाद्य सुरक्षण सम्बन्धी निर्णय विपदको विज्ञहरुसँगको परामर्शमा मात्र लिने गरेको ।	वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको अवस्थामा खाद्य सुरक्षणको निर्णय लिंदा जोखिममा परेको महिला प्रतिनिधिको नेतृत्वमा परामर्शक तथा अन्य विपदको विज्ञहरुको समिति बनाई निर्णय लिने गरेको ।
१५.५	महिला, पछडिएको वर्ग, वञ्चितकरमा परेको समुदाय तथा विपदको जोखिम परेका परिवारलाई विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण व्यवस्था	प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने कुनै व्यवस्था नरहेको ।	प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने कुनै व्यवस्था रहेको ।	प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने कुनै व्यवस्था रहेको । तर नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण सम्बन्धी निर्णय लिंदा विज्ञहरुसँग मात्र परामर्श लिने गरेको ।	महिला, पछडिएको वर्ग, वञ्चितकरमा परेको समुदाय तथा विपदको जोखिम परेका परिवार आदिको प्रतिनिधिहरुको परामर्श forum बनाई व्यापक छलफल पश्चात विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षा प्रदान गर्ने तरिका बारे निर्णय लिने गरेका तथा सो निर्णय अनुसार विपद सुरक्षणको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।
१६	शिक्षामा पहुँच				

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१६.१	प्रदेशमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध र समन्वय	प्रदेश सरकारले प्रदेश क्षेत्रका विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध गरेको देखिदैन ।	प्रदेश सरकारले को शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध गर्ने प्रावधान राखेको देखिन्छ ।	प्रदेश सरकारले को शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध गर्ने प्रावधान राखेको तर बालबालिकालाई पायक पर्ने विद्यालयसंग समन्वय गरी भर्ना गराउने प्रवन्ध गर्न सकेको देखिदैन ।	प्रदेशमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउन बालबालिकालाई पायक पर्ने विद्यालयसंग समन्वय गरी भर्ना गराउने प्रवन्ध गरेको ।
१६.२	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बालिकाहरुको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बालिकाहरुको लागि विद्यालयहरुमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको देखिदैन ।	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका केही बालिकाहरुलाई मात्र विद्यालयहरुमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको पहुँचवाला अभिभावकका बालिकाहरुलाई मात्र विद्यालयहरुमा छात्रवृत्तिको पाउने गरेको देखिन्छ ।	प्रदेशका महिला तथा पछाडी परेका वर्गको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरी निशपक्ष वितरण हुने प्रवन्ध मिलाएको ।
१६.३	बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लागि शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम	प्रदेशका विद्यालयहरुमा बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमको व्यवस्था संचालन गरिएको छैन ।	प्रदेशका विद्यालयहरुले बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरुको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमको व्यवस्था गरी संचालन गरेको छ ।	बालबालिकाको शिक्षामा पहुँचको लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने गरेको । तर अशिक्षित महिलाहरुको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलामहरुमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने सचेतनामुलक कार्यक्रमहरु समेत संचालन गर्ने गरेता पनि सहभागिता न्यून रहेको ।	बालबालिकाको शिक्षामा पहुँचको लागि विद्यालयमा सुरक्षा, समावेशी वातावरण, बाल तथा बालिकाको लागि समान सामाजिक मुल्य र मान्यता आदिको प्रवर्द्धनको लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने गरेको । साथै अशिक्षित महिलाहरुको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलामहरुमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने कार्यक्रमहरु समेत संचालन गर्ने गरेको ।
१६.४	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था	प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था नभएको ।	प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरिएको छ, तर उक्त कार्यक्रमहरु महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका प्रौढहरुको आवश्यकता विश्लेषण नै तय गर्ने गरेको ।	प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरिएको छ, तथापी उक्त कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका प्रौढहरुले विरलै सहभागिता जनाउँछ ।	खण्डित तथा तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा प्रौढहरुको शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरेको ।
१६.५	यौन शिक्षा तथा सहजिकरण कार्यक्रम संचालन	प्रदेशमा बालबालिकाहरुलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरु संचालन भएका छैनन् ।	पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरुलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरु संचालन हुने गरेको ।	प्रदेशमा बालबालिकाहरुलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरु संचालन भएको तर मौलिक अधिकार हनन् भएको खण्डमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको समेत नभएको ।	पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरमा परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरुलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरु संचालन गरेको तथा मौलिक अधिकार हनन् भएको खण्डमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको समेत व्यवस्था गरिएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१७	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच				
१७.१	गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने नीति तथा कार्यक्रम तय र कार्यान्वयन	प्रदेशका स्वास्थ्य नीति तथा लैससास नीतिमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधानको व्यवस्था नभएको।	प्रदेशका स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहरुमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिएको।	प्रदेशका स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहरुमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिए पनि कार्यान्वयन हुन नसकेको।	गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने नीति तथा कार्यक्रम तय र कार्यान्वयन गर्ने गरेको।
१७.२	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थलहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था	प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था नभएको।	प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था भएता पनि सार्वजनिक स्थल/कार्यालयहरुमाहरुमा यस्तो व्यवस्था नभएको।	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थल/कार्यालयहरुमाहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था तर सोको लागि अलग्गै समयको व्यवस्थापन नगरिएको।	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थलहरुमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्ष र समयको व्यवस्था र सोको व्यवस्थापन गरिएको।
१७.३	जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम	प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम तय भएको छैन।	प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रम तय भएका छन्।	प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रम तय भए पनि नियमित रुपमा संचालन नभएको।	परिवार नियोजन, मातृ शिशु कल्याण, विस्तारित खोप, पोषण जनसंख्या शिक्षा र जनस्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरु संचालन गरेको।
१७.४	महिलाहरुको स्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम	प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको लागि स्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम संचालनमा नआएको।	प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको लागि निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गरेको।	प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरुको लागि निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षणबाट देखिएको कडा रोगहरुको उपचारको लागि स्वास्थ्य कार्यालयहरुमा refer गर्ने व्यवस्था नभएको।	खण्डिकृत तथ्याङ्कको आधारमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरु पहिचान गरी निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गरी स्वास्थ्य सुधारको लागि सम्बन्धित स्वास्थ्य कार्यालयहरुमा refer गर्ने व्यवस्था गरिएको।
१७.५	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको व्यवस्था	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको व्यवस्था नभएको।	प्रदेशको सैससास तथा स्वास्थ्य नीतिमा महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको प्रावधान भए पनि पर्याप्त बजेटको विनियोजन नभएको।	प्रदेशको सैससास तथा स्वास्थ्य नीतिमा महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमाको प्रावधान अनुरूप बजेटको विनियोजन भए पनि कार्यान्वयनमा नआएको।	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरुको स्वास्थ्य विमा गर्न सहजिकरण र सहयोग गर्ने कार्यक्रम र बजेट व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा रहेको।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१८	खानेपानी तथा सरसफाई				
१८.१	खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी आवश्यकता पहिचान तथा योजना तर्जुमा	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी कुनै योजना तर्जुमा नभएको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि उनीहरूको आवश्यकता पहिचान विना नै खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा हुने गरेको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि उनीहरूको आवश्यकता पहिचान गरी खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा भए पनि सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आर्थिक स्तरको लेखाजोखा हुने नगरेको ।	खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आर्थिक स्तरको लेखाजोखा (Well Being Ranking) को साथै लाभान्वित हुने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको पहिचान गरी योजना तथा कार्यक्रम तय गर्ने गरेको ।
१८.२	खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रमको व्यवस्था र कार्यान्वयन	सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूमा सहज रूपमा खानेपानीको उपलब्ध हुने कार्यक्रम व्यवस्था भएको छैन ।	खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन गरी कार्यक्रम तय गर्ने गरेको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति (वढीमा २५-३०% महिलाको प्रतिनिधित्व भएको) गठन गरी खानेपानी व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रम तय गर्ने गरेको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति (कम्तीमा पनि ५०% महिलाको प्रतिनिधित्व भएको) गठन गरी सो समितिको निर्णयबाट खानेपानी व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रम तय गरि कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।
१८.३	स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको व्यवस्था	स्थानीय सरसफाई व्यवस्थामा महिलाहरूलाई सहभागी गराईदैन ।	महिलाहरूको सहभागितामा स्थानीय सरसफाईको व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा प्रवधान गरिएको ।	महिलाहरूको सहभागितामा स्थानीय सरसफाईको व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा प्रवधान गरिएतापनि सोकार्यमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारको सहभागिता विना नै कार्यक्रम सञ्चालन हुने गरेको ।	स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको हुनु र नहुनुको परिणामहरू बारे बुझ्न-बुझाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण घरदैलोमा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरेको ।
१८.४	फोहर व्यवस्थापनमा सहभागिता तथा चेतनामुलक कार्यक्रमको व्यवस्था	फोहर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन हुने नगरेको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू संचालन गरेको । तर फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको लागि व्यवहारिक सीप विकास तालिमहरू संचालन नभएको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैला व्यवस्थापनको लागि फोहर मैला न्यूनीकरण गर्न प्राङ्गारिक मल बनाउन तालिम दिएको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका लागि फोहर मैला व्यवस्थापनको नीति तयार गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरेको । फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको लागि घरधुरीबाट उत्पादित जैविक फोहर छुट्याउने र जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरूलाई सीप विकास तालिम दिएको । तालिम प्राप्त घरधुरीहरूले उत्पादित जैविक र अजैविक फोहर छुट्याई जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउने गरेको र सो मल बिक्रीबाट आय आर्जन समेत गरेको ।
१८.५	खानेपानी तथा सरसफाईमा समावेशीकरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालनको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको व्यवस्था	समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना गर्ने संयन्त्रको स्थापना नभएको ।	समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना भए पनि सो कार्यमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा समेतको प्रतिनिधित्व हुने नगरेको ।	समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्थाको अनुगमन सुपरीवेक्षण महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा समेतको प्रतिनिधित्व भएको खानेपानी उपभोक्ता समितिद्वारा गरिने व्यवस्था गरेको ।	खानेपानी तथा सरसफाईमा समावेशीकरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालनको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको खानेपानी उपभोक्ता समिति प्रतिनिधिहरू तथा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा समेतको प्रतिनिधि सम्मिलित अनुगमन टोलीद्वारा नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गरेको । सोकार्यको लागि अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यको प्रतिवेदनको ढाँचा समेत तयार गरी अनुगमन प्रणालीका कार्यान्वयन भएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
१९	लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन				
१९.१	लैङ्गिक उत्तरदायी सूचनाको अभिलेखन	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुबाट संचालित लैससास कार्यक्रमहरुको लैङ्गिक उत्तरदायी सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राख्ने नगरेको ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुबाट संचालित लैससास कार्यक्रमको सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राख्ने गरेको तर लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डिकृत विवरण आउने गरी नराखिएको ।	लैससास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डिकृत विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राख्ने गरेको ।	लैससास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डिकृत विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना, तथ्याङ्कहरु तथा अभिलेख राखी योजना तर्जुमामा प्रयोग समेत हुने गरेको
१९.२	प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता सम्बन्धी विवरण	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुको चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य नभएको ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुको चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरिएता पनि तथ्यांक उपलब्ध नभएको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुको चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरिएता पनि तथ्यांक उपलब्ध गरिएता पनि विश्लेषण नभएको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरु, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवालाको चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरी उपलब्ध सूचना भावी दिशा निर्धारण गर्न प्रयोग गरिएको
१९.३	अघिल्लो वर्षको सिकाइको आधारमा योजना तर्जुमा	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैससास कार्यक्रमको अध्यावधिक अभिलेख व्यवस्थापन नभएको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैससास कार्यक्रमको अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी सोको आधारमा भएको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने गरिएको तर अभिलेख अध्यावधिक नभएको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैससास कार्यक्रमको अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी सोको आधारमा भएको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने गरिएको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरु, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवालामा लैससास सम्बन्धी अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी सोको आधारमा भएको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना भई कार्यान्वयनमा आएको ।
१९.४	सञ्चालित कार्यक्रमको लैङ्गिक प्रभाव मूल्यांकन गर्ने ब्यवस्था	योजना तर्जुमाको क्रममा यसले पार्ने लैङ्गिक प्रभावका पक्षको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी नभएको	योजना तर्जुमाको लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गर्ने गरेता पनि लैङ्गिक प्रभावको विश्लेषण गर्ने नगरेको	योजना तर्जुमाको क्रममा यसले पार्ने लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी भएको तर यसलाई भविष्यको कार्यक्रम छनौटमा प्रयोग नगरिएको	लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत उद्देश्यहरु तथा सचूकहरु आधारमा योजना तथा कार्यक्रमहरुबाट लक्षित वर्गलाई हुने लाभको मापन गर्ने प्रणाली स्थापना गरी लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी बसेको साथै यसलाई भावी रणनीति र कार्यक्रम छनौटमा प्रयोग गर्ने गरेको
१९.५	लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्न विनियोजित बजेट सोही काममा खर्च भए नभएको लेखाजोखा	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक विकासको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन नहुने	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक विकासको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन भएता पनि उक्त कार्यक्रमहरु नगरपालिकाको प्राथमिकतामा नपर्ने ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक विकासको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने गरेता पनि सो शिर्षकमा खर्च हुन नसकी बजेटको रकमान्तर हुने गरेको ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक विकासको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने गरेको र उक्त बजेटको सोही शिर्षकमा खर्च हुने गरेको

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	अनपेक्षित अवस्था	औषत अवस्था	औषत भन्दा राम्रो अवस्था	अपेक्षित अवस्था
२०	समन्वय र सम्बन्ध विस्तार				
२०.१	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहकार्य, समन्वय र सहजीकरण	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच समन्वय नभएको ।	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच लैससासको साभा सवालहरु छलफल हुने गरेको ।	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच लैससासको साभा सवालहरु छलफल हुने गरे पनि सवालहरुमा बुझाईको स्थापनाको हुन नसकेको ।	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच लैससासको साभा सवालहरु र एजेण्डाहरुमा छलफल गरी साभा बुझाईको स्थापना गरेको तथा आपसमा सहकार्य, समन्वय र सहजीकरणमा कार्यक्रम संचालन हुने गरेको ।
२०.२	लैससास प्रवर्द्धनको कार्यगत संयन्त्रको स्थापना	प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरु बीच लैससास प्रवर्द्धनको कार्यगत संयन्त्रको स्थापना नभएको ।	प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरु बीच योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने प्रक्रियामा बीच सहमति भएतापनि कार्यगत संवन्धको स्थापना हुन नसकेको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु बीच सहमति भएको र सो को आधारमा कार्यगत संवन्धको स्थापना भई लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन नभएको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु बीच सहमति भएको र सो को आधारमा कार्यगत संवन्धको स्थापना भई लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन हुने गरेको ।
२०.३	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला निकायहरु बीच सहकार्य	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच सहकार्य नभएको ।	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरु, पालिकाहरु तथा अन्य सरोकारवालाहरु बीच सहकार्य गर्ने सहमति हुने गरेको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला (मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरु, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवाला) बीच लैससास सम्बन्धी संयुक्त रुपमा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनमा हुने नगरेको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला (मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरु, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवाला) बीच लैससास सम्बन्धी संयुक्त रुपमा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनमा हुने गरेको ।
२०.४	कार्यालयहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको व्यवस्था र क्षमता विकास	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने गरेको छैन ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने गरेता पनि यस्ता लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी उपलब्ध नगराएको ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोकी निजलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी उपलब्ध गराए ता पनि समय सापक्ष रुपमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने गरेका छैन ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने गरेको । यस्ता लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिले सम्पादन गर्नु पर्ने लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी तयार गरी निजलाई उपलब्ध गराएको । तोकिएका लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिले आवश्यकता अनुसार क्षमता अभिवृद्धि गर्न विविध कार्यक्रमहरुको व्यवस्था समेत गरेको ।
२०.५	लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदान	सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदान गर्ने चलन नभएको ।	सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना गरेपनि नियमित रुपमा सिकाई आदान प्रदान हुने नगरेको ।	सरोकारवालाहरु बीच लैससास अभ्यासहरुको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना गरी रेपनि नियमित रुपमा सिकाई आदान प्रदान हुने गरेको तर सोको अभिलेखन हुने नगरेको ।	लैससास अभ्यासहरुको सिकाई मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरु, पालिकाहरु, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरु तथा अन्य सरोकारवाला) बीच आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना गरी नियमित रुपमा सिकाई आदान प्रदान गर्ने कार्यक्रमहरु संचालन भएको । लैससास सम्बन्धी राम्रा अभ्यास तथा सिकिएका पाठहरुको घटना अध्ययन (Case Study) समेत तयार गर्ने गरेको ।

कोशी प्रदेशको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
वर्तमान स्थिति (Baseline Study) अध्ययन सम्बन्धी छलफलमा
सहभागीहरूको विवरण

(माघ २९ देखि फागुन ४, २०८० र असार १३, २०८१)

क्र.सं.	नाम	पद/श्रेणी	प्रतिनिधित्व गरेको संस्थाको नाम	सम्पर्क नम्बर
१.	श्री विष्णु प्रसाद पौडेल	प्रदेश सचिव	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय, शासकीय सुधार महाशाखा	
२.	श्री छविन्द्र पराजुली	सचिव	प्रदेश प्रमुखको कार्यालय	९८४१४५७८६०
३.	श्री विशाल धिमिरे	सचिव	पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	९८४३१५१२२२
४.	डा. राधिका थपलिया	सचिव	स्वास्थ्य मन्त्रालय	९८५२०२१०९५
५.	डा. लेख राज दाहाल	सचिव	उद्योग, कृषी तथा सहकारी मन्त्रालय	९८४२०३१६५३
६.	श्री अशोक कुमार शाह	सचिव	भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालय	९८५२०२५०११
७.	श्री अरुण कुमार भ्वा	प्रदेश सचिव	खानेपानी मन्त्रालय	
८.	श्री कमल बहादुर थापा	नि. सचिव	आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	९८४१२९२४७२
९.	श्री दुर्गा भण्डारी (बराल)	अधिकृत दशौं	सामाजिक विकास मन्त्रालय	९८५२०३०१६९
१०.	श्री फणिन्द्र खत्री	अधिकृत दशौं	सामाजिक विकास मन्त्रालय	९८४२०३००३२

क्र.सं.	नाम	पद/श्रोणी	प्रतिनिधित्व गरेको संस्थाको नाम	सम्पर्क नम्बर
११.	डा. राजेन्द्र अधिकारी	उपाध्यक्ष	प्रदेश योजना आयोग	९८५२६७३४६९
१२.	डा. विरेन्द्र मंडल	निर्देशक	स्वस्थ आर्पूति व्यवस्थापन	९८५२०३३२४५
१३.	श्री प्रणव कुमार यादव	निमित्त निर्देशक	प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोशाला	
१४.	डा. अपार लम्साल	सह-प्राध्यापक	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	९८४२०७२०३२
१५.	श्री विमला पोखरेल	अधिकृत आठौं	उद्योग, कृषी तथा सहकारी मन्त्रालय	९८४२०६९३७२
१६.	श्री राजेश तामाङ्ग	अधिकृत आठौं	पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	९८४२२०५५५९
१७.	श्री पुष्पलता उप्रेती	अधिकृत आठौं	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	९८४२६२५७००
१८.	श्री सतिस सत्याल	आठौं तह	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	९८५२०५०३१९
१९.	श्री सरिता पोखरेल	अधिकृत आठौं (सम्पर्क व्यक्ति)	कोशी प्रदेश सभा सचिवालय	९८४२०४५३२२
२०.	श्री गौतम राज अमात्य	उप-सचिव	कोशी प्रदेश सभा सचिवालय	९८४२०४२१०९
२१.	श्री अर्जुन निरौला	उप-सचिव	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय, शासकीय सुधार इकाई	९८५२०२५८४८
२२.	श्री गणेश नायक	उप-सचिव	आन्तरिक तथा कानून मन्त्रालय	
२३.	श्री पवन कुमार भट्ट	उपसचिव प्रमुख	मानव अधिकार आयोग	
२४.	श्री चिरत्रिजवि कोइराला	अधिकृत	मानव अधिकार आयोग	

क्र.सं.	नाम	पद/श्रोणी	प्रतिनिधित्व गरेको संस्थाको नाम	सम्पर्क नम्बर
२५.	श्री घट राज कटेल	प्रमुख	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	
२६.	श्री संजिव न्यौपाने	प्रमुख प्रशासक	बुढिगंगा नगर पालिका	
२७.	श्री नेल्सन पोखरेल	शाखा अधिकृत	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	
२८.	श्री हिमा गौतम	शाखा अधिकृत	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	
२९.	श्री तारामणि निरौला	शाखा अधिकृत	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	
३०.	श्री कोविद ढकाल	शाखा अधिकृत	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय, याजना तथा अनुगमन इकाई	९८५९२०७३९९
३१.	श्री रविन कार्की	शाखा अधिकृत	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	९८६९५६३८२६
३२.	श्री डिकेन्द्र प्रसाद सुवेदी	शाखा अधिकृत	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय, शासकीय सुधार इकाई	९८४२९४९६४५
३३.	श्री समीक्षा निरौला	महिला विकास अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय	९८४९३८८९३०
३४.	श्री राजकुमारी राई	महिला विकास अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय	९८४२३९०८९८
३५.	श्री अम्बिका रेग्मी	तथ्याङ्क अधिकृत	प्रदेश योजना आयोग	९८४२०७५७४९
३६.	डा. चन्द्र उपाध्याय	उप-प्राध्यापक	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	९८५२०३३४०३
३७.	श्री नारायण प्रसाद दाहाल	सहायक न्यायवक्त	मुख्य न्यायाधिवक्तको कार्यालय	९८४२८३०२०९
३८.	श्री दिनेश भट्टराई	स्वकीय सचिव	मुख्य न्यायाधिवक्तको कार्यालय	९८४४६४४२०३

क्र.सं.	नाम	पद/श्रेणी	प्रतिनिधित्व गरेको संस्थाको नाम	सम्पर्क नम्बर
४०.	श्री युवराज चौधरी	कोअर्डिनेटर	मनमोहन प्रा.वि.	९८५२०२९३०७
४१.	श्री त्रिलोचन न्यौमाने	शाखा अधिकृत	प्रदेश योजना आयोग	९८५२०३२९८८
४५.	श्री तुलसी श्रेष्ठ	एकाउन्ट अफिसर	खानेपानी, सिंचाई तथा उर्जा मंत्रालय	९८५५०३०७९०
४६.	श्री सागर प्रसाई		स्वास्थ्य मन्त्रालय, अस्पताल विकास तथा चिकित्सा सेवा महाशाखा	९८५२०३५७०७
४७.	श्री गुलाव चौधरी	ईन्जिनियर, फोकल पर्सन	खानेपानी, सिंचाई तथा उर्जा मंत्रालय	
४८.	श्री योगराज गिरी	कानून अधिकृत	खानेपानी, सिंचाई तथा उर्जा मंत्रालय	
४९.	श्री सोमेश्वर कुमार	वन अधिकृत	योजना शाखा	
५०.	श्री राकेश निरौला	प्रशासन अधिकृत		
५१.	श्री प्रकाश कुमार डार्गी	कार्यालय प्रमुख	कृषि विकास निर्देशानलय	९८५२०४५५९६
५२.	श्री गिता श्रेष्ठ	जेसी विज्ञ	प्रदेश अनुसन्धान विकास केन्द्र	
५३.	श्री वसन्त आचार्य	Monitory विज्ञ	प्रदेश अनुसन्धान विकास केन्द्र	
५४.	श्री निरज दाहाल	PLGSP/OCMCM	IT Expert	९८६०६९४९१
५५.	श्री वसन्त आचार्य	PLGSP/OCMCM	M & R Expert	९८५९२३९४७५
५६.	श्री प्रणय शर्मा	Team Leader	PLGSP/PPIU	९८५२०२३०१४

क्र.सं.	नाम	पद/श्रोणी	प्रतिनिधित्व गरेको संस्थाको नाम	सम्पर्क नम्बर
५७.	श्री पुनम चौधरी	सार्वजनिक वित्त व्यास्थापक	PLGSP	
५८.	श्री शोभा राई	वित्त प्रशासक	PPEU	
५९.	श्री अमृता रेग्मी		तथाङ्ग	
६०.	श्री गिताब्रजली		माईत नेपाल	
६१.	श्री विनोद पोखरेल		INSEC	
६२.	श्री अर्जुनकुमार बराल	कार्यकारी निर्देशक	CEDA/TU	९८५२०३१९६५
६५.	श्री सोम राज थापा	Regional co-ordinator	INSEC	
६६.	श्री मणि अर्याल		नेपाल ग्रामिण विकास समान संस्था	
६७.	श्री मिना श्रेष्ठ		ABC Nepal	
६८.	श्री निश्चल दाहाल	फोकल	बुढिगंगा नगर पालिका	९८३६४१३७४
६९.	श्री गीता श्रेष्ठ		PLGSP	
७०.	श्री अम्बिका रेग्मी	सूचना अधिकृत	प्रदेश योजना आयोग	९८४२०७५७४९
७१.	श्री सुमिता न्यौपाने		प्रदेश सचिवालय	

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको वर्तमान (माघ २९ देखि फागुन ४, २०८० सम्म) अवस्था (कोशी प्रदेश)

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
१.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि कानूनी व्यवस्था				
१.१	प्रादेशिक तथा स्थानीयस्तरमा लैससासको मुलप्रवाहिकरणको लागि उपयुक्त नीति तथा कानून निर्माण	१.६	लैससास विकासको मुलप्रवाहिकरणमा लैजान आवश्यक नीति तथा कानूनी दस्तावेजहरू लैससास दृष्टिले विश्लेषण गरी लैससास विषयहरू (महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समुहको सुभाव अनुरूप सबै प्रकारका विभेदजन्य कार्य राक्ने प्रावधान) समावेश गरी प्रदेश सरकार/सम्बन्धित मन्त्रालय/स्थानीय सरकारले स्वीकृत गरेको ।	सामाजिक विकास मन्त्रालयले मात्र कोशी प्रदेश लैङ्गिक समानता नीति, २०७९ र कोशी प्रदेश सामाजिक समावेशीकरण नीति २०७९ छुट्टाछुट्टै तयार गरी लागु गरेको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य कुनै मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारहरूले महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समुहमा सबै प्रकारका विभेदजन्य कार्य राक्ने प्रावधान समावेश गरी आवश्यक नीति तयार नगरेको । लैससास सम्बन्धी कानूनी दस्तावेजको अभाव ।
१.२	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन	१.३	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको प्रावधान अनुरूप महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेका समूहको विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी आवश्यक बजेट समेत विनियोजन गरी कार्यान्वयन गरेको ।	सामाजिक विकास मन्त्रालयले मात्र लैससास सम्बन्धी नीतिको प्रावधान अनुरूप वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी अनुसार बजेट विनियोजन गरेको अवस्था ।	लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा (अपेक्षित रूपमा) कार्यान्वयन नभएको ।
१.३	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयन गर्ने पदाधिकारी तथा सरोकारवालाको क्षमता	१.०	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको कार्यान्वयनमा संलग्न कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सराकारवालाहरू लैङ्गिक एवं समावेशीकरणका विषयहरूमा विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञानको पूर्ण ज्ञाता र सो कार्य सम्पादनमा सक्षम छन् ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय केही पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरूलाई लैससास सम्बन्धी नीतिको प्रावधान बारे अनुशिक्षण गरेको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको लैससास सम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनमा संलग्न कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सराकारवालाहरू लैङ्गिक एवं समावेशीकरणका विषयहरूमा विश्लेषणात्मक क्षमता, र प्राविधिक ज्ञानको अभिवृद्धिको लागि पर्याप्त पहल नभएको ।
१.४	सम्बन्धित कर्मचारी, पदाधिकारी तथा सराकारवालाहरूको लागि लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व बारे अभिमुखिकरण	१.४	लैससास सम्बन्धी नीति तथा कानूनको दस्तावेज र मस्यौदाको विषय वस्तु, शब्द चयन र प्रावधानहरू लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक भएको तथा सम्बन्धित सबै कर्मचारी पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरूलाई सो सम्बन्धी अभिमुखिकरण गरेको ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले आफ्नो लैससास नीतिको प्रावधान भएको लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक विषयहरूमा केही कर्मचारीहरूलाई अभिमुखिकरण गरेको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक लैससासमा प्रयोग हुने विषय वस्तु, शब्द र प्रावधानहरू (लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक रुपान्तरण, लैङ्गिक उत्तरदायीत्व, समावेशी र सहभागितामूलक) बारे अन्य मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारहरूका कर्मचारीहरूलाई अभिमुखिकृत नभएको ।
१.५	सबै क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश	१.४	प्रदेशका सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारको सबै क्षेत्रगत (कृषी, शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार आदि) सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरिएको ।	केही मन्त्रालयहरूको क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश गरिएको अवस्था ।	प्रदेशका अधिकांश मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारहरूको क्षेत्रगत (कृषी, शिक्षा, स्वास्थ्य, संचार आदि) सार्वजनिक नीतिमा लैससास विषयको समावेश नगरिएको ।
२.	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको लागि संस्थागत व्यवस्था				

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
२.१	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूको लैससास सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी	१.१	प्रदेश सरकार लगायत सबै मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारले लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरी उपलब्ध संचार माध्यमबाट सराकारवालाहरूलाई तथा जनतालाई सुसूचित गरेको ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले मात्र आफ्नो लैङ्गिक समानता नीतिमा लैङ्गिक समानताको परिकल्पना र सामाजिक समावेशीकरण नीति दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरिएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशका मन्त्रालयहरू, अन्तरगतका निकायहरू तथा स्थानीय सरकारहरूले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई विकासको मुलप्रवाहिकरण गर्न सो सम्बन्धी दीर्घकालिन सोच र लक्षको किटानी गरिनसकेको ।
२.२.	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरू लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखाको स्थापना	१.३	प्रदेशका सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्म लैससास मार्गदर्शनको सही कार्यान्वयनको लागि संस्थागत संरचनाहरू (लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा) को स्थापना गरिएका छन् । उक्त शाखाका जनशक्तिलाई नियमित रूपमा लैससाससँग सम्बन्धित विषय तथा updated issues हरुमा अभिमुखिकरण गरेको ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय मात्र लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन हेर्ने शाखाको स्थापना भएको तथा केही निकायहरूमा लैससास सम्पर्क व्यक्ति ताकिएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित issues हरुलाई संबोधन गर्ने कुनै संस्थागत व्यवस्थाको स्थापना नभएको ।
२.३	शाखाले लैससास सम्बन्धी सम्पादन गर्ने/गर्नु पर्ने कार्यहरूको किटानी	१.२	लैससास र यसको सञ्चालन सम्बन्धमा मन्त्रालय एवं अन्य सरोकारवालाहरूबीच आपसी समझदारीको लागि सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएका छन् । उक्त कार्यविवरण अनुसार शाखाका कर्मचारीहरूलाई कार्य जिम्मेवारी सहितको विशेष उत्तरदायित्व दिईएको छ ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय मात्र लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाको कार्यविवरण किटानी गरिएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूले लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहमा प्रवाहित गर्ने कार्य जिम्मेवारी (कार्यविवरण) किटानी गरी कार्यालयका कुनै कर्मचारीहरूलाई जिम्मेवारी नदिएको ।
२.४	जनशक्ति पदस्थापन र लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास	१.२	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखामा स्तर पुगेका (अधिकृत स्तरको) कर्मचारीको नेतृत्वमा कर्मचारी समूह नियुक्त गरिएका छन् । उक्त शाखाका प्रमुखले लैससास सम्पर्क व्यक्तिको भूमिका निर्वाह गर्ने गरेको छ ।	सामाजिक विकास मन्त्रालयमा मात्र लैससास सामुदायीक परिचालन शाखामा अधिकृत स्तरको कर्मचारीलाई जिम्मेवारी दिईएको र निजलाई लैससास सम्बन्धी केही तालिम उपलब्ध गराएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूले लैससास सम्पर्क व्यक्ति ताक्नु बाहेक अन्य जनशक्ति नियुक्त नगरेको ।
२.५	लैससास सम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने संयन्त्रको स्थापना र क्रियाशिलता	१.४	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखाहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरी आवश्यक श्रोत परिचालन समेत गरी लैससास कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरी चौमासिक प्रतिवेदन पेश गर्ने गरेको ।	लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास गरी श्रोत समेत विनियोजन गरेको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको अधिकांश मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारहरूले लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास नगरेको ।
३	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण				

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
३.१	लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितताकरण एवं समावेशीकरणका धारणाहरूको परिभाषा	१.५	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरू, तथा स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरू जस्तै लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितताकरण एवं समावेशीकरण आदिको सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरिएको र सो सम्बन्धी सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई अभिमुखिकरण गरेको ।	प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरू सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास मुलप्रवाहिकरणमा प्रयोग हुने शब्दावलीहरू (जस्तै लिङ्ग, लैङ्गिक समानता, सशक्तीकरण, सामाजिक वञ्चितताकरण एवं समावेशीकरण आदिका) सरल भाषामा बुझ्ने गरी परिभाषित गरेता पनि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई अभिमुखिकरण नगरेको ।
३.२	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरूको पहिचान, यसको क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन प्रारूप (Design) तयारी	१.२	विपन्न एवं वञ्चित समूहहरूको बाहुल्यता भएको स्थान लगायत विकट एवं दुर्गम क्षेत्रहरूका जनताको लैससाससँग सम्बन्धित मुद्दाहरू जस्तै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने विभेदपूर्ण व्यवहार तथा परम्परावादी सोच, शैक्षिक सचेतना आदिको खण्डीकृत तथ्यांक तथा प्रमाणहरू सङ्कलन गरी मुद्दाहरूको पहिचान गरिएको । उक्त मुद्दालाई सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरू अनिवार्य रूपमा किटान गरिएको । साथै तोकिएको ढाँचामा लैससास सम्बन्धी मुद्दाहरू गर्ने योजना, कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनको प्रतिवेदन पेश गर्ने गरिएको।	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरूको पहिचान गरेको अवस्था । एता पनि विपन्न एवं वञ्चित समूहहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा प्रमाणहरू सङ्कलन गरिएको	लैससाससँग सम्बन्धित विविध मुद्दाहरू (जस्तै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने विभेदपूर्ण व्यवहार तथा परम्परावादी सोच, शैक्षिक सचेतना आदिको) को पहिचान गरेता पनि विपन्न एवं वञ्चित समूहहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा प्रमाणहरू सङ्कलन नभएको तथा उक्त मुद्दालाई सम्बोधन गर्न निश्चित मापदण्ड र शर्तहरू किटान नगरिएको ।
३.३	श्रोत साधनको पहिचान	१.१	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जस्तै निर्माण सामाग्रीहरू, स्थानीय महिला समूहहरू तथा महिलाहरूद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरू, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू आदिको पहिचान गरी परिचालनको लागि सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरेको ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रोत साधनको पहिचान गरिएको अवस्था ।	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जस्तै निर्माण सामाग्रीहरू, स्थानीय महिला समूहहरू तथा महिलाहरूद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरू, सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू आदिको पहिचान गरिएता पनि परिचालनको लागि सम्बन्धित मन्त्रालय तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय हुन नसकेको ।
३.४	खण्डीकृत तथ्याङ्कको तयारी	०.९	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि सेवाग्राहीको पहिचान यकिन गर्न लिङ्ग, जाति, वर्ग, स्थान, जातीयता, उमेर अनुसारको खण्डीकृत तथ्यांक तयार गर्ने र सोको आधारमा विस्तृत अध्ययन गरी 'पिछडिएको' वा 'कमजोर' लक्षित समूहहरू पहिचान गर्ने गरिएको ।	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको सङ्कलनको प्रक्रियामा रहेको अवस्था ।	लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरणको लागि सेवाग्राहीको पहिचान (यकिन गर्न) लिङ्ग, जाति, वर्ग, स्थान, जातीयता, उमेर अनुसारको खण्डीकृत तथ्यांक तयार गर्ने 'पिछडिएको' वा 'कमजोर' लक्षित समूहहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने प्रक्रिया शुरु नभएको ।
३.५	लैससासको लागि व्यवस्थापकीय संरचना तथा अनुगमन एवं	१.०	लैससासको कार्यक्रमहरू संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना गरिएको र महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिको सहभागिता/विशेष पहलमा लाभ	लैससासको कार्यक्रमहरू संचालनको लागि अनुगमन तथा प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अनुगमन एवं मूल्याङ्कनका संयन्त्रको स्थापना भएको अवस्था ।	संचालित लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्रको स्थापना गरिएतापनि उक्त संयन्त्रमा महिला तथा वञ्चितिकरणमा परेको समुदायको प्रतिनिधिलाई सहभाग नगराएको तथा

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	मूल्याङ्कनका संयन्त्रहरूको स्थापना		तथा प्रभावको समीक्षा गरिएको। लैससासका विविध पक्षहरू समेट्न गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनका ढाँचा (Format) तयार गरिएको तथा प्रत्येक चौमासिक रूपमा प्रतिवेदन पेश गर्ने गरिएको।		लाभ तथा प्रभावको समीक्षा नगरिएको। उक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र कार्यान्वयनमा नआएको।
४	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मुलप्रवाहीकरण योजना तथा कार्यक्रम				
४.१	आवश्यकता पहिचान तथा विश्लेषण	०.९	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुष दुवैको अवस्थाको अध्ययन विश्लेषणको लागि सामुदाय तहमा तथा महिला कर्मचारी एवं सामाजिक रूपले वञ्चित समूहका कर्मचारीहरूको विस्तृत परामर्श, अन्तरक्रिया एवं छलफलद्वारा गरी लैससास कार्यक्रमको आवश्यकता पहिचानको गरिएको। यसका लागि सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरूसँग छलफल (Focus Group Discussion-FGD), सार्वजनिक सुनुवाई आदि जस्ता उपयुक्त विधिहरूको प्रयोग गरिएको। साथै वञ्चित समूह हरूका लागि पहुँच पुऱ्याउने क्रममा उनीहरूले सामना गर्नुपरेका अड्चनहरूको समेत विश्लेषण गरिएको।	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषहरूको आवश्यकता पहिचान गर्ने प्रक्रियामा रहेको अवस्था।	वञ्चित समूहको क्षेत्रमा महिला र पुरुषको विकासको लागि कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्ने क्रममा अवश्यक अध्ययन विश्लेषण, वञ्चित समूहको आवश्यकता पहिचान, सामाजिक नक्शाङ्कन र लक्षित समूहहरूसँग छलफल, सार्वजनिक सुनुवाई आदि विश्लेषण नगरिएको।
४.२	लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयारी	१.२	आवश्यकता पहिचानको आधार बनाई महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा योजना तथा कार्यक्रम तयारी उपयुक्त प्रक्रियाहरूको विकास गरी अतिरिक्त नीति, कार्यक्रम, क्रियाकलाप, श्रोत साधनको बाँडफाँड, संस्थागत व्यवस्थाहरू एवं कर्मचारी प्रोत्साहनका साथै अनुगमन र प्रतिवेदन लेखन ढाँचा समेतको प्रस्ताव तयार गरिएको।	महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तयार गरी श्रोत समेत पहिचान गरेको अवस्था।	महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको प्रतिनिधिको सहभागितामा लैससाससँग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रम तय गरिएता पनि उपयुक्त प्रक्रिया, नीति तथा संस्थागत व्यवस्थाको अभावले गर्दा प्रभावकारी नभएको।
४.३	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को पूर्वमूल्याङ्कन	०.९	प्रस्तावित योजना तथा कार्यक्रममा लैससासका मुद्दाहरूलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्न डिजाइनमा महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको संलग्नता, श्रोत, साधन र अवसरहरूमा पहुँच, क्षमताको विकासको आवश्यकता, अनुगमन, मूल्याङ्कन एवं प्रतिवेदनका लागि खण्डीकृत तथ्याङ्कको आवश्यकता, र संभाव्य लाभ तथा प्रभावको समेत विश्लेषण गरिएको।	कोशी प्रदेशको प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी वार्षिक रूपमा योजना तथा कार्यक्रम तयार गर्ने गरेको अवस्था।	प्रस्तावित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरूको पूर्वमूल्याङ्कन (लैससासका मुद्दाहरूलाई उचित ढङ्गले सम्बोधन, श्रोत, साधन र अवसरहरूमा पहिचान, क्षमताको विकासको आवश्यकताको पहिचान, प्रभाव विश्लेषण आदि) हुने नगरेको।
४.४	योजना तथा कार्यक्रम (आयोजना) को कार्यान्वयन	१.०	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि कार्यक्रम संचालन तरीका स्थापना, उपभोक्ता समिति गठन, आवश्यक मानविय तथा भौतिक श्रोतको व्यवस्था गरिएको। भौतिक विकासको कार्यक्रमको हकमा पूर्वाधार	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र स्थापना भएको अवस्था।	लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितिकरण परेका समुदायको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र स्थापना भएता पनि संयन्त्र संचालनको सीप तथा

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
			विकासका अन्य कार्यालयहरूसँग समन्वय, ऐन नियमले किटानी प्रक्रिया अनुरूपको क्रियाकलापहरू सम्पन्न हुने गरेको । निर्माण बाहेकका क्रियाकलापहरू अन्तर्गत जागरण, अभिमुखीकरण, तालिम एवं संस्थागत विकास आदि कार्य सम्पादन गरिएको ।		क्षमताको कमीले गर्दा लैससास योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रभावकारी (अपेक्षित परिणाम दिने) नभएको ।
४.५	लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१.०	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन राख्ने तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएको ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायलाई हुने लाभको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र स्थापना भएको अवस्था ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको विकासको लागि आयोजना/कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन को अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएता पनि प्रभावकारी (सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेखन, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डकृत सूचना र तथ्याङ्कको अभिलेखन आदि) नभएको ।
५	लैससास मुलप्रवाहीकरण प्रति उत्तरदायी बजेट तर्जुमा प्रणाली				
५.१	बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागिता	०.८	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्दा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सँग परामर्श गरी कम्तीमा ४० प्रतिशत महिला तथा लक्षित समुदायबाट प्रतिनिधिसँग छलफल गरिएको ।	बजेट तर्जुमा गर्दा महिला तथा लक्षित समुदायको सहभागितामा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सँग परामर्श गरी गर्ने गरेको अवस्था ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्दा निर्णायकतहका महिला कर्मचारी तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सँग परामर्श गरी केही महिला तथा लक्षित समुदायबाट प्रतिनिधिसँग मात्र छलफल गरिने गएको ।
५.२	बजेट सीमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अवस्था (खण्डीकृत तथ्याङ्क) को विश्लेषण	१.०	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता र समता तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायका प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको र विनियोजन गरिएको रकम सोही काममा खर्च हुने गरेको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट सिमा निर्धारण गर्दा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायहरूलाई प्राथमिकता दिने गरेको अवस्था ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता र समता तथा वञ्चितकरणमा परेको समुदायलाई प्राथमिकता दिने गरेता पनि सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने नगरेको तथा विनियोजित रकम समेत सोही काममा खर्च हुने नगरेको ।
५.३	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लैससास नीतिका प्रावधान अनुसार बजेट विनियोजन	१.२	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लैससास नीतिका प्रावधान अनुसार बजेट विनियोजन भएको र सोहि अनुसार कार्यरूहरु तय भई कार्यान्वयन भएको ।	लैससास नीतिमा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको विकासको लागि तय गरेको प्रावधान अनुसार सो समूहको विकासको लागि केही बजेट विनियोजन भएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालयमा बाहेक अन्य मन्त्रालयहरूमा लैससास नीति नै तयार भैनसकको हुँदा महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विकासको लागि बजेट विनियोजन भए पनि सामाजिक विकास मन्त्रालय लैससास नीति अनुरूपको हुने नगरेको ।
५.४	वार्षिक बजेट कार्यान्वयनमा महिला तथा वञ्चितकरणमा	१.०	कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी कार्यक्रमहरू वञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला उपभोक्ता समितिको संलग्नतामा संचालन गरिएको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र कायम भएको अवस्था ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन गर्ने निर्णायक तह र पदमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधिको सहभागिता हुने खालको संयन्त्र कायम भएता पनि कार्यक्रम कार्यान्वयनमा २०

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	परेका समूहको सहभागिता				प्रतिशत भन्दा कम कार्यक्रमहरू मात्र बञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला उपभोक्ता समितिको संलग्नतामा संचालन हुने गरेको ।
५.५	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमनमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिताको सुनिश्चितता	१.१	बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन सम्बन्धी कार्यक्रममा महिला कर्मचारी, बञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला प्रतिनिधि र लैङ्गिक विज्ञका सहभागिता हुने व्यवस्था भएको तथा सो कार्यमा लैङ्गिक समानताका दिशामा निर्देशित र विनियोजन गरिएको बजेट सोही काम वा भिन्न काममा खर्च भएको आदिको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरिएको ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने संयन्त्र स्थापना भएको अवस्था ।	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने संयन्त्र स्थापना भएता पनि कार्यान्वयनको अनुगमन मूल्याङ्कनमा महिला कर्मचारी, बञ्चितकरणमा परेको समुदायको महिला प्रतिनिधि र लैङ्गिक विज्ञका सहभागिता सिमित मात्र हुने गरेको । लैङ्गिक समानताका दिशामा निर्देशित र विनियोजन गरिएको अधिकांश बजेट पनि अन्य खर्च शिर्षकमा खर्च हुने गरेको ।
६	मुलप्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता				
६.१	राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा प्रदेश सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	१.४	प्रदेश सरकारको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा महिलाको ३३ प्रतिशत र वञ्चितकरणमा परेका समूहको २५ प्रतिशत सहभागिता रहेको ।	प्रदेश सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भए अनुरूप सो समूहका केही व्यक्तिलाई प्रतिनिधित्व गराउने गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्वको हकमा महिलाबाट २० प्रतिशत भन्दा कम र वञ्चितकरणमा परेका समूहबाट १० प्रतिशत सम्म मात्र हुने गरेको ।
६.२	राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	१.६	स्थानीय सरकारको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा महिलाको ३३ प्रतिशत र वञ्चितकरणमा परेका समूहको २५ प्रतिशत सहभागिता रहेको ।	स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भए अनुरूप सो समूहका केही व्यक्तिलाई प्रतिनिधित्व गराउने गरेको अवस्था ।	स्थानीय सरकारमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको राजनैतिक प्रतिनिधिको रूपमा सहभागिताको संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्वको हकमा महिलाबाट २० प्रतिशत भन्दा कम र वञ्चितकरणमा परेका समूहबाट १० प्रतिशत सम्म मात्र हुने गरेको ।
६.३	प्रदेश सरकारी कार्यालयको निर्णायक तहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	१.०	प्रदेश सरकारको कार्यालयमा निर्णायक तहमा (कर्मचारी/पदाधिकारी) महिला र वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधित्व ५०/५० प्रतिशत रहेको छ ।	प्रदेश सरकारको कार्यालयहरूमा निर्णायक तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/ सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था भएको अवस्था ।	प्रदेश सरकारको कार्यालयहरूमा निर्णायक तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/ सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्व ३० प्रतिशत भन्दा कम नै रहेको छ ।
६.४	स्थानीय सरकारी कार्यालयको निर्णायक तहमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिता	०.९	स्थानीय सरकारको कार्यालयमा निर्णायक तहमा (कर्मचारी/पदाधिकारी) महिला र वञ्चितकरणमा परेका समूहको प्रतिनिधित्व ५०/५० प्रतिशत रहेको छ ।	स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा निर्णायक तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/ सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था भएको अवस्था ।	स्थानीय सरकारको कार्यालयहरूमा निर्णायक तहको केही पदहरूमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको व्यक्तिको नियुक्ति/ सहभागिताको हुने संस्थागत व्यवस्था भएता पनि प्रतिनिधित्व ३० प्रतिशत भन्दा कम नै रहेको छ ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
६.५	श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातजाति, वर्ग लिङ्ग, र समुदायको प्रतिनिधित्व	१.१	सबै श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातजाति, वर्ग लिङ्ग, र समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था भएको ।	श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातिगत, वर्ग लिङ्गगत र समुदायगत प्रतिनिधित्व हुने नीतिगत व्यवस्था भएको अवस्था ।	श्रेणीविहिन र प्राविधिक कर्मचारीको करार पदपूर्तिमा सबै जातिगत, वर्ग लिङ्गगत र समुदायगत प्रतिनिधित्व हुने नीतिगत व्यवस्था भएता पनि कार्यान्वयन भएको छैन ।
७	मानव संसाधन तथा क्षमता विकास				
७.१	लैङ्गिक तथा समावेशी विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी तथा बजेट विनियोजन	१.०	दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रममा सहभागीहरुमध्ये ४० प्रतिशत भन्दा बढी महिला र वञ्चितकरणमा परेका समुदायको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था भएको ।	लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी गरी दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रममा बजेट विनियोजन हुने गरेको अवस्था ।	लैससास विकासको लागि क्षमता विकास कार्ययोजना तयारी गरी दक्षता/अभिवृद्धि कार्यक्रम नियमित रूपमा कार्यान्वयन नभएको । केही संचालित कार्यक्रममा पनि महिला र वञ्चितकरणमा परेका समुदायको प्रतिनिधित्व अपेक्षा अनुरूप नभएको ।
७.२	कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण	१.५	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको । उक्त तालिमको प्रस्तुतिकरणमा लैङ्गिक सम्बन्धनशील भाषाको प्रयोग र लक्षित समुदायको आवश्यकता समेटिएको, गुणस्तरिय हुने गरिएको छ ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकासको लागि आवश्यक विषय वस्तु समेटिएको तालिम/प्रशिक्षण दिने गरेता पनि तालिमको प्रस्तुतिकरणमा लैङ्गिक सम्बन्धनशील भाषाको प्रयोग नहुने र लक्षित समुदायको आवश्यकता नसमेटिएको, गुणस्तरियता नरहेको ।
७.३	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून बारे अभिमुखिकरण	१.४	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी कानून (जस्तै कानूनी हक अधिकार, एकल महिला, चेलिबेटी बेचविखन विरुद्ध कार्यक्रम, यौनहिंसा विरुद्ध कार्यक्रम आदि) को अभिमुखिकरण गर्ने गरेको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी नीतिको अभिमुखिकरण गरेको अवस्था ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार कार्यालयले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरु र कर्मचारीहरुलाई लैससास सम्बन्धी अभिमुखिकरण गरेता पनि नीति अभावले अभिमुखिकरण लैससास केन्द्रीत हुन नसकेको ।
७.४	संचालित क्षमता विकास कार्यक्रम र कानूनी शिक्षाबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लाभान्वित	१.०	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि संचालित कानूनी शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालनबाट कानूनी हक अधिकार, एकल महिला, चेलिबेटी बेचविखन विरुद्ध कार्यक्रम, यौनहिंसा विरुद्ध सशक्तिकरण भएको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लक्षित गरी केही लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास र कानूनी शिक्षाहरुमा कार्यक्रम सम्बन्धी संचालित भएको अवस्था ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई लक्षित गरी संचालित लैससास सम्बन्धी क्षमता विकास र कानूनी शिक्षाहरुमा सम्बन्धी कार्यक्रमले संचालन भएता पनि तालिमको प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि अनुगमन र प्राप्त लाभको मापदण्डको अभाव रहेको छ ।
७.५	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका	१.१	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको लागि लैससास निर्दिष्ट	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका पदाधिकारीहरुको लागि लैससास निर्दिष्ट क्षमता

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	समूहका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धिका लागि निर्दिष्ट कार्यक्रमहरु र सो अनुसारको पर्याप्त बजेट विनियोजन		कार्यक्रमहरु पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने गरेको र उक्त बजेटको सोही शिर्षकमा खर्च भएको वा भिन्न काममा खर्च भएको विषयमा अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरिएको ।	क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरुको केही बजेट विनियोजन हुने गरेको अवस्था ।	अभिवृद्धि सम्बन्धी केही कार्यक्रमहरु संचालन भएता पनि सो शिर्षकमा विनियोजित बजेट सोही कार्यमा खर्च भए नभएको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने परिपाटी नभएको ।
८	लैससासको खण्डीकृत तथ्याङ्क र यसको प्रयोग				
८.१	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था	१.१	प्रदेश सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याएको लैससास सम्बन्धी ऐन, नियम, नीति तथा निर्देशिका र मन्त्रालयको नीति तथा निर्देशिकाहरुमा लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास एवं अन्य विशेषताहरु (जस्तै अशक्त, जातीय समुदाय बाहिरका अल्पसंख्यकहरु, सहरी गरीब, विकासका क्रियाकलापहरुबाट विस्थापित समूह) आदिको आधारमा का आधारमा अनिवार्यरूपमा खण्डीकृत तथ्याङ्कको व्यवस्थाको प्रावधान राखिएको । सो अनुसार तथ्याङ्कको व्यवस्था गरिएको ।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरुमा लक्षित वर्ग/समुदायको तथ्याङ्क तथा सूचना खण्डीकृत रूपमा तथ्याङ्क संकलन र व्यवस्थापन गर्ने प्रावधान रहेको अवस्था ।	लैससास सम्बन्धी नीति तथा निर्देशिकाहरुमा लक्षित वर्ग/समुदायको तथ्याङ्क तथा सूचना खण्डीकृत रूपमा तथ्याङ्क संकलन र व्यवस्थापन गर्ने प्रावधान रहेता पनि प्रदेश सरकारसँग सो अनुसार तथ्याङ्कको अभिलेख नभएको ।
८.२	लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धताका लागि जिम्मेवारीको व्यवस्था	०.९	सबै मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार तहसम्मका लैससास सामुदायीक परिचालन शाखालाई वा छुट्टै निकायलाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण, अध्यवधिक गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी प्रदान गरिएको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार तहमा लैससास सामुदायीक परिचालन शाखालाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण, जिम्मेवारी प्रदान गरिएको अवस्था ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु, तथा स्थानीय सरकार तहमा लैससास सम्पर्क व्यक्तिलाई लैससास सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेता पनि प्रभावकारी रूपमा तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन, अभिलेखिकरण नगरिएको ।
८.३	लैससासको तथ्याङ्क तथा सूचनाको खण्डीकृत अभिलेख	०.९	ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी वार्षिक रूपमा अध्यावधिक समेत गर्ने गरेको ।	ऐन, नियम, नीति, कार्यनीति, निर्देशिकामा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम तथ्याङ्क तथा सूचनाको संकलन गरेको अवस्था ।	लैससास नीतिमा व्यवस्था गरिको प्रावधान बमोजिम लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन, अभिलेखन नगरेको ।
८.४	खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन गरी प्रोफाईल तयारी	०.९	लिङ्ग, उमेर, जाति, धर्म, शिक्षा, वर्ग, आर्थिक स्थिति, बसोबास आदि सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क/सूचनाको आधारमा प्रदेश तहको समावेशी प्रोफाईल तयार गरिएको ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरुले क्षेत्रगत विषयको प्रोफाईल तयार गरेको अवस्था ।	केही मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरुले क्षेत्रगत विषयको प्रोफाईल तयार गरेता पनि लैससास/समावेशी प्रोफाईल तयार नभएको ।
८.५	खण्डीकृत तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा सेवा प्रवाहको रणनीति तथा योजना तर्जुमामा प्रयोग	१.०	प्रदेश र मन्त्रालयहरु तथा स्थानीय सरकारको कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न तथा लैससासलाई विकासको मुलप्रवाहिकरण सम्बन्धी योजना कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्न लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कलाई आधार बनाउने गरेको। लैससास	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारले लैससास सम्बन्धी सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने गरेको अवस्था ।	मन्त्रालय, विभाग, अन्तरगतका निकायहरु तथा स्थानीय सरकारले सेवा प्रवाहको रणनीति तथा वार्षिक योजना तर्जुमामा गर्दा तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने गरेता पनि लैससास सम्बन्धी योजना कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्न लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्कलाई

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरु	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
			सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन बजेटको व्यवस्था र कम्प्युटरकृत प्रणाली समेत व्यवस्था गरेको ।		आधार बनाउने नगरेको । लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन र समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन बजेटको व्यवस्था र कम्प्युटरकृत प्रणाली स्थापना नगरेको ।
९	कार्यक्रममा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)				
९.१	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको (लाभान्वित महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको) सुनिश्चितता	०.६	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट संचालन हुने योजना तथा कार्यक्रमबाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात ५० प्रतिशत भन्दा बढी छ ।	संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट तत्कालिन लाभ पाउने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको अनुपात १० देखि १५ प्रतिशत सम्म भएको अवस्था ।	संचालित लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहलाई अपेक्षित लाभ तत्कालिन उपलब्ध हुने नगरेको ।
९.२	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिक अन्तर (gaps) महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकता र अवरोधहरूको पहिचान र सोको सम्बोधन	०.७	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको विशेष रणनीतिक आवश्यकता र अवरोधहरू (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच, कम शैक्षिकस्तर र हिंङडुलमा अवरोध) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई संबोधन गर्ने गरेको छ ।	संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक र केही विशेष आवश्यकता (आर्थिक स्रोतमा कम पहुँच) जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) लाई मात्र संबोधन गर्ने गरेको अवस्था ।	संचालित कार्यक्रमले महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका रणनीतिक र आर्थिक आवश्यकता लाई मात्र संबोधन गरेका, अन्य सामाजिक आवश्यकताहरू जस्तै शैक्षिकस्तर र हिंङडुलमा अवरोध जस्ता लैङ्गिक अन्तर (gaps) संबोधन नगरेको ।
९.३	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि लैङ्गिकमैत्री कार्यान्वयन संयन्त्र तथा वातावरण	१.२	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री (कानूनमासमानता प्रवर्द्धन गर्न र विभेदकारी प्रावधान हटाउने र कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन र महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको व्यवस्था) सम्बोधन गरेको ।	प्रदेश सरकारका केही, मन्त्रालय तथा केही स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट नीतिगत, संरचनागत तथा कार्य वातावरण लैङ्गिकमैत्री (कार्यस्थललाई महिला हिंसा मुक्त बनाउन) केही पहल गरेता पनि विभेदकारी प्रावधान हटाउने र महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका विशेष आवश्यकतालाई (भौतिक सुविधाको व्यवस्था) सम्बोधन नगरेको ।
९.४	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि बजेटको सुनिश्चितता	०.६	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट कार्यक्रमको लागि बजेट तर्जुमा हुँदा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त रकम विनियोजन हुने गरिएको र विनियोजन गरिएको रकम सोही काममा खर्च हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने बजेटको प्रतिशत समेत प्रस्तुत गर्ने गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने बजेटको प्रतिशत समेत प्रस्तुत गर्ने गरेता पनि प्रष्ट रूपमा लैङ्गिक समानता तथा समता प्रवर्द्धनका सम्बन्धी कार्यक्रमका तर्जुमा नभएको ।
९.५	लैङ्गिक खण्डीकृत लाभको सुनिश्चितताका लागि	०.९	आयोजना/कार्यक्रमको सबै तहमा प्रतिफलको अभिलेख, लैङ्गिक परीक्षण (audit), र प्रभाव (impact) मूल्यांकन को लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना र तथ्याङ्कको	आयोजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट हुने लाभको लैङ्गिक रूपमा खण्डीकृत तथ्याङ्क राख्ने पहल गरेको अवस्था ।	आयोजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट हुने लाभको तथ्याङ्क राख्ने पहल गरेता पनि लैङ्गिक परीक्षण (

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	लैङ्गिक अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन		अभिलेखन राख्ने तथा प्रभाव मूल्यांकनको संयन्त्र स्थापना भएको ।		audit), र खण्डिकृत सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा प्रभाव (impact) मूल्यांकनको नगरेको ।
१०	सुशासन तथा उत्तरदायित्व				
१०.१	पूर्वाधार तथा अन्य संरचना बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशीलता	०.९	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयको पूर्वाधार तथा अन्य संरचना बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील मैत्री भएको । गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरूको लागि आराम गर्ने कक्ष तथा शिशुस्याहार तथा स्तनपान गर्ने समयको व्यवस्था गरिएको ।	केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयहरूमा पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरू बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएको अवस्था ।	केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयहरूमा पूर्वाधार तथा अन्य संरचनाहरू बालबालिका, अपाङ्ग मैत्री तथा लैङ्गिक संवेदनशील भएता पनि गर्भवती तथा सुत्केरी कर्मचारीहरूको लागि आराम गर्ने कक्ष तथा शिशुस्याहार तथा स्तनपान गर्ने समयको व्यवस्था नगरिएको ।
१०.२	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था	१.५	महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको । महिलाहरूको शौचालयमा स्यानेटरी प्यादको व्यवस्थापन गरिएको ।	कार्यालयमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको ।	कार्यालयमा महिला तथा पुरुष कर्मचारीको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था भएको तर महिलाहरूको शौचालयमा स्यानेटरी प्यादको व्यवस्थापन नगरिएको ।
१०.३	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता	१.४	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गरी कार्यालयमा टाँस गरिएको । कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहार निवारणको लागि गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था गरिएको ।	मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गएको अवस्था ।	केही मन्त्रालय, सम्बद्ध कार्यालय तथा नगरपालिका कार्यालयमा कर्मचारी माथि हुन सक्ने यौन शोषण, भेदभाव र दुर्व्यवहार विरुद्ध नीति र आचार संहिता निर्माण गएता पनि लैससास सम्बन्धी गुनासो सुन्ने प्रणालीको व्यवस्था नगरिएको।
१०.४	प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयासको सूचना प्रवाह र जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था	१.२	स्थानीय एफ. एम. रेडियो, छापा तथा विद्युतीय माध्यम तथा अन्य माध्यमद्वारा लैससास सम्बन्धी भईरहेको प्रयासबारे सूचना प्रवाह गरी जनतालाई सुसूचित गर्ने गरेको ।	केही प्रादेशिक कार्यालयहरूले प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था भएको अवस्था ।	केही प्रादेशिक कार्यालयहरूले प्रदेशमा भैरहेको लैससास सम्बन्धी प्रयास बारे जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था भएको तर लैससास सम्बन्धी भईरहेको प्रयासबारे सूचना बारे जनतालाई समयमामै सुसूचित गर्ने नगरेको ।
१०.५	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था	१.१	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम नियमित रूपमा लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था गरिएको । यसको लागि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका सहभागिता ५०% सुनिश्चित हुने तथा लैससास अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन गरिएको ।	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था भएको अवस्था ।	प्रदेश सुशासन ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सार्वजनिक परिक्षण र सुनवाईको व्यवस्था भएता पनि कार्यान्वयनमा नआएको तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका सहभागिता न्यून रहने गरेको ।
११	आय आर्जन तथा रोजगारी				
११.१	वजेटद्वारा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको हर्कको लागि	०.५	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट कार्यक्रमकोवाट सञ्चालित लैससास सम्बन्धी कार्यक्रमबाट ५० प्रतिशत भन्दा बढी सहभागि महिला	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमबाट १० देखि १५ प्रतिशत सम्म महिला तथा	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुन कार्यक्रमबाट अपेक्षित रूपमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	रोजगारीको अवसरको उपलब्धता		तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहका व्यक्तिहरूलाई तत्कालै रोजगारीको श्रृजना हुने गरेको ।	वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिहरूलाई रोजगारीको श्रृजना हुने गरेको अवस्था ।	समूहको सहभागिहरूलाई रोजगारीको श्रृजना हुने नगरेको ।
११.२	आय आर्जनका वैकल्पिक अवसर वा वृत्ति विकासका अवसर सृजना	१.०	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रमबाट तत्कालै रोजगारीको श्रृजना बाहेक आय आर्जनका वृत्ति विकासका वैकल्पिक अवसरहरू जस्तै सीप विकासबाट सृजना हुने वृत्ति विकास र बजार विकासका लगायतका कारण सृजित वैकल्पिक अवसर समेत श्रृजना हुने गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिहरूको सीप विकास हुने गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालन हुने सीप विकास कार्यक्रमबाट महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समूहको सहभागिहरूलाई तत्कालै रोजगारीको श्रृजना लगायत आय आर्जनका वैकल्पिक अवसरहरू जस्तै सीप विकासबाट सृजना हुने वृत्ति विकास र बजार विकासका लगायतका कारण सृजित वैकल्पिक अवसर समेत अपेक्षित रूपमा सदुपयोग गर्न नसकेको ।
११.३	उपलब्ध रोजगारीमा महिला र पुरुषको लागि समान ज्याला हुने	१.०	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेश क्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक भएमा संशोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको र समान ज्याला निर्धारण समेत हुने गरेको ।	बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेशक्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक फरक भएमा संशोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको अवस्था ।	बजेट, नीति तथा कार्यक्रमले प्रदेशक्षेत्रमा एकै प्रकृतिको काममा महिला पुरुषको ज्यालामा हुने फरक फरक भएमा संशोधन गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएता पनि महिला पुरुषको ज्याला दरमा हुने फरक अवस्था विद्यमान नै रहेको ।
११.४	कार्य सम्पादनमा सहजता र समयको बचत	०.९	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरूलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने नयाँ प्रविधिको व्यवस्था र त्यसको प्रयोगको तौर तरिकाको व्यवस्थालाई प्रवर्द्धन समेत भएको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरूलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने खालको नीति तर्जुमा भएका अवस्था ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमबाट पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिलाले गर्ने कामहरूलाई सहज बनाउनु तथा समय बचत गर्न मद्दत पुग्ने खालको नीति तर्जुमा भएता पनि नयाँ प्रविधि र त्यसको प्रयोगको तौर बारे आवश्यक प्रवर्द्धन तथा सो सम्बन्धी क्षमता विकासको कमी रहेको ।
११.५	परम्परागत भूमिका परिवर्तनका लागि दीर्घकालीन परिणाममुखी प्रयास	१.०	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरू (जस्तै घरायसी काममा पुरुषको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सहकार्यको भावनालाई प्रोत्साहन गर्ने, महिलाहरूको अवैतनिक कामको महत्व आदि) समावेश गरिएको र त्यसको प्रभाव समेत देखिएको ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले लैङ्गिक समानता नीति र सामाजिक समावेशीकरण नीतिहरूमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरू समावेश गरिएको अवस्था ।	कोशी प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयले लैङ्गिक समानता नीति र सामाजिक समावेशीकरण नीतिहरूमा लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन दर्शाउने विषयहरू समावेश गरिएता पनि कार्यक्रमहरूमा पुरुष महिलाको समान सहभागिताको कमीले गर्दा प्रभावकारी नभएको ।
१२	सेवा प्रवाहमा समावेशीकरण				
१२.१	सेवा प्रवाहको लागि महिला तथा वञ्चितकरण परेका	०.७	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्न महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका वर्गसँग सम्बन्धित लैससास मैत्री (जस्तै लिङ्ग, अपाङ्गताको अवस्था, जातजाति, उमेर आदि)	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने प्राणालीको विकास गरिएको अवस्था ।	प्रदेशमा सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन गर्ने प्राणालीको विकास गरिएता पनि सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षण गरी सेवाग्राही सन्तुष्टीको मापन नभएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	समूहको लैससास मैत्री प्रावधानको व्यवस्था		प्रावधान राखी प्राणाली विकास गरी विभिन्न औजार प्रयोगबाट सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षणसँग समेत गरेको ।		
१२.२	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाह गर्न मापदण्ड तय	१.१	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सार्वजनिक सेवा प्रवाहका गर्दा विशेष व्यवस्था (लैससास मैत्री मापदण्ड) तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको लैससास मैत्री मापदण्ड तय गरिएको अवस्था ।	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई सेवा प्रवाहको लैससास मैत्री मापदण्ड तय गरिए पनि कार्यान्वयनमा नआएको ।
१२.३	सेवा प्रवाहमा भाषाको प्रयोग	१.१	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त स्थानीय भाषा (जस्तै स्थानीय भाषामा नागरिक वडापत्र, लैससास सम्बन्धी सूचनामुलक सन्देशहरू प्रकाशन तथा प्रसारण आदि) को व्यवस्था गरिएको ।	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने गरेको अवस्था ।	सेवा प्रवाहमा सरकारी कामकाजको भाषाका अतिरिक्त लैङ्गिक मैत्री स्थानीय भाषा समेत प्रयोग गर्ने व्यवस्था नागरिक वडापत्रमा मात्र सिमित भएको र लैससास सम्बन्धी सूचनामुलक सन्देशहरू प्रकाशन तथा प्रसारणमा नआएको ।
१२.४	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिको प्रयोग	१.०	सेवा प्रवाहमा लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित टोकन, अनलाईन दर्ता तथा विलिङ्ग प्रविधि प्रयोग गरी सेवा प्रवाह गरिएको । यस्ता प्रविधिहरूमा प्रयोगकर्ता मैत्रीताको पक्षलाई प्राथमिकता दिई नियमित सुपरिवेक्षण गर्ने संरचना र संयन्त्र स्थापना गरी निरन्तर सुधार गर्ने गरेको ।	लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई प्राथमिकता दिने गरेको अवस्था ।	लैससास मैत्री प्रविधिमा आधारित सेवा प्रवाहमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समूहलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था गरेको, तर यस्ता प्रविधिहरूमा प्रयोगकर्ता मैत्री हुन नसकेको तथा सुधारको लालि नियमित सुपरिवेक्षणको अभाव ।
१२.५	एकिकृत घुम्ती सेवा प्रवाहको व्यवस्था	१.०	पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा लैससास सम्बन्धित सरकारी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध गर्ने गरेको । यसले पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लाभान्वित भएको ।	सरकारी सेवा प्रवाहमा एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था भएको अवस्था ।	प्रदेश सरकारले सरकारी सेवा प्रवाहमा एकिकृत घुम्ती सेवाको व्यवस्था गरी सेवा प्रवाह स्थानीय समुदायमा नै उपलब्ध गराउने गरेता पनि पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लाभान्वित नभएको ।
१३	वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीमा समावेशिता				
१३.१	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था	०.९	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारका पिछडिएका तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका महिला, बालबालिकाको विकास, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कार्यक्रमको लागि, महिला सीप तथा नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता विषयका लागि श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोष स्थापना भएको । कार्यक्रमहरूको नियमित रूपमा संचालन हुने गरेको ।	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा भई श्रोत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै कोषको व्यवस्था भएको अवस्था ।	महिला, बालबालिका तथा वञ्चितकरण परेका समूहको उत्थानको योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न छुट्टै कोषको स्थापना गरेतापनि प्रयाप्त श्रोतको व्यवस्थापन नभएकोले गर्दा बालबालिकाको विकास, लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कार्यक्रम, महिला सीप तथा नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा संचालन नभएको ।
१३.२	आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरूको	१.४	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरूको विकास र सशक्तिकरणको लागि बजेट	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरूको विकास र	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आदिवासी जनजाति, दलित तथा अन्य लक्षित समूहका महिलाहरूको विकास र सशक्तिकरणको

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	सशक्तिकरणको लागि बजेटको व्यवस्था		व्यवस्था गरेको र उनीहरूको आवश्यकता पहिचान गरी कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेको ।	सशक्तिकरणको आवश्यकताको आधारमा बजेट व्यवस्था गरेको अवस्था ।	लागि बजेटको व्यवस्था गरेता पनि उनीहरूको आवश्यकताको आधारमा कार्यक्रमहरूको पहिचान तथा कार्यान्वयन नभएको ।
१३.३	प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको स्थापनाको लागि बजेट व्यवस्था	०.९	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको विकास र कार्यार्थ आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको लागि प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । सो अनुसार कार्यक्रम पहिचान गरिएको ।	केही निकायहरूमा लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको संचालनको लागि आवश्यक मानविय श्रोत र साधनको व्यवस्था गरिएको अवस्था ।	प्रदेश सरकार, तथा अधिकांश मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले लैससाससँग सम्बन्धित सामुदायीक परिचालन शाखा/ लैङ्गिक डेस्कको स्थापना गरी नसकेको ।
१३.४	अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई सेवा प्रदान गर्ने कोषको व्यवस्था	०.७	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको । साथै गरिब तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको सहज पहुँच र आम्दानी अनुसारको सुपथमूल्य पसलहरूमा subsided मूल्यका वस्तुहरूको व्यवस्था गरेको ।	प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरिएको अवस्था ।	प्रदेशका अति गरिब तथा लोपोन्मुख समुदायका व्यक्तिलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्न कोषको व्यवस्था गरिएता पनि गरिब तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूलाई सुपथमूल्य पसलहरूमा subsided मूल्यका वस्तुहरूमा पहुँच नभएको ।
१३.५	लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न बजेट व्यवस्थापन तथा सूचना प्रवाह	०.७	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले आफ्नो कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना र संचालन गर्न प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गरेको । लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरूको अध्यावधिक सूचना प्रवाह गर्ने गरेको ।	लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न नीतिगत सहमति भएको अवस्था ।	लैससास प्रवर्द्धनको लागि समावेशी सूचना प्रणाली व्यवस्थापन गर्न नीतिगत सहमति भएता पनि कार्यालयमा समावेशी सूचना प्रणाली स्थापना नभएको र लैससास प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरूको अध्यावधिक सूचना प्रवाह हुने नगरेको ।
१४	अनौपचारिक मूल्य, मान्यता र कुसंस्कार विरुद्धको व्यवस्था				
१४.१	लैससास नीति तथा कानूनमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरू प्रति विभेदकारीता विरुद्धको प्रवधान	१.१	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारका लैससास नीति तथा कानूनमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरू प्रति विभेदकारीता तथा समाजमा व्याप्त अधिकांश कुसंस्कारहरू (जस्तै: लैङ्गिक विभेदता, harmful practices /sexual harassment, लगायत अन्य सबै कुसंस्कारहरू) विरुद्धको प्रवधानहरूको व्यवस्था गरिएका छन् ।	सामाजिक विकास मन्त्रालयको लैङ्गिक समानता नीतिमा पिछडिएका वर्ग तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरू प्रति विभेदकारीता विरुद्धको केही प्रवधानहरूको व्यवस्था गरिए अवस्था ।	सामाजिक विकास मन्त्रालय बाहेक अन्य मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारहरूले को लैससास नीति नै तर्जुमा नगरेको ।
१४.२	महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने	१.५	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरू र सोको लागि बजेट विनियोजन गरी	प्रदेश सरकार, तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने	प्रदेश सरकार, तथा केही स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको तर व्यवस्थित

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	कार्यक्रमहरू र सोको लागि बजेट विनियोजन		समयमै कार्यक्रम सम्पन्न गरी कार्यक्रम संचालनको संख्या र सहभागी/उपस्थिति समेत खुल्ने प्रतिवेदन पेश गर्ने गरेको ।	कार्यक्रमहरू संचालन गर्न बजेटको व्यवस्था गर्ने गरेको अवस्था ।	अभिलेखन (कार्यक्रम सम्पन्न गरी कार्यक्रम संचालनको संख्या र सहभागी तथा प्रभाव आदि) नगरेको ।
१४.३	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा तथा महिला हिंसा सहिष्णुता अपनाएको अभिलेख	०.६	लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा भएको र महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाएको । साथै महिला हिंसाको घटनाको उजुरीको अभिलेखिकरण गरी निर्मुल गर्न उचित निर्णय समेत लिने गरेको ।	प्रदेशलाई लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा गरेको अवस्था ।	प्रदेशले लैङ्गिक हिंसारहित प्रदेशको घोषणा गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेता पनि महिला हिंसा विरुद्ध सून्य सहिष्णुता अपनाई महिला हिंसाको घटनाको उजुरीको अभिलेखिकरण गरी निर्मुल गर्न उचित निर्णय लिएको देखिदैन ।
१४.४	महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन तथा अभियान संचालन	१.८	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला विरुद्ध सबै खाले हिंसा निर्मुल गर्ने कार्यक्रमहरू निरन्तर अभियानको रूपमा संचालन गरेको ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले कहिलेकहि महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरू संचालन गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले महिला तथा बालबालिका हिंसा विरुद्धको कार्यक्रमहरू नियमित अभियानको रूपमा संचालन नगरेको ।
१४.५	समाजमा रहेको विभिन्न कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन कार्यक्रमहरू संचालन	१.७	प्रदेश सरकार, मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारकाले समाजमा रहेको विभिन्न कुसंस्कार जस्तै जातिगत छुवाछुट, बाल विवाह, बहुविवाह, दाइजो आदि सामाजिक कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको ।	प्रदेश सरकार, तथा स्थानीय सरकारकाले समाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको अवस्था ।	प्रदेश सरकार, तथा स्थानीय सरकारकाले समाजमा व्याप्त कुसंस्कार तथा कुरीति हटाउन सामाजिक जागरण लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरू नियमित अभियानको रूपमा संचालन नगरेको ।
१५	विपद व्यवस्थापनमा समावेशिता				
१५.१	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी विभिन्न योजना, मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्दा महिला तथा तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गरेको	१.४	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापनको विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति आदि तय गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श गरेको र यस्ता दस्तावेजमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायलाई लक्षित गरी विशेष राहत र महिला तथा पुरुषलाई अलग अलग प्रावधान समेत रहेको ।	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापनको लागि विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्श तय गरेको अवस्था ।	प्रदेशस्तरको विपद व्यवस्थापनको लागि विभिन्न मापदण्ड, रणनीति, कार्यनीति महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायसँग परामर्शमा तय गरेता पनि यस्ता दस्तावेजहरूमा सिमान्तीकृत वर्ग र समुदायलाई लक्षित गरी विशेष राहत र महिला तथा पुरुषलाई अलग अलग प्रावधान नरहेको ।
१५.२	विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा	१.७	विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापनमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको आधारमा आपतकालिन राहत कार्य संचालन तथा राहत वितरण गर्दा सो वर्ग प्रार्थितकतामा पर्ने गरेको ।	प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिलेख महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लगायत विपद जोखिममा परेका समुदायको समेतको तथ्याङ्क राख्ने गरेको अवस्था ।	प्रदेशमा भएको विपद सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन, नक्साङ्कन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिलेख महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय लगायत विपद जोखिममा परेका समुदायको समेतको तथ्याङ्क राख्ने गरेता पनि महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदाय खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभावका कारण

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	आपतकालिन राहत कार्य संचालन				आपतकालिन राहत कार्य संचालन तथा राहत वितरण गर्दा सो वर्ग प्राथमिकतामा पर्ने नगरेको ।
१५.३	प्रदेशमा विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा आपतकालिन श्रोत परिचालन	१.३	प्रदेशमा विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा संचालन र श्रोत परिचालन गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको समेत सहभागितामा निर्णय गर्ने गरेको ।	प्रदेशमा विपदको घटानाको अवस्थामा आपतकालिन श्रोत परिचालनको प्रक्रिया समेत किटानी भई विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना भएको भएको अवस्था ।	प्रदेशमा विपदको घटानाको अवस्थामा आपतकालिन श्रोत परिचालनको प्रक्रिया समेत किटानी भई विपद व्यवस्थापन कोषको स्थापना भएको तर कोष संचालन र श्रोत परिचालन गर्दा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायको सहभागितामा निर्णय हुने नगरेको ।
१५.४	वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको अवस्थामा खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था	१.१	वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको अवस्थामा खाद्य सुरक्षणको निर्णय लिंदा जोखिममा परेको महिला प्रतिनिधिको नेतृत्वमा परामर्शक तथा अन्य विपदको विज्ञहरूको समिति बनाई निर्णय लिने गरेको ।	प्रदेशमा विपद अवस्थामा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायलाई खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था गरिएका अवस्था ।	प्रदेशमा विपद अवस्थामा समुदायलाई खाद्य सुरक्षणको व्यवस्था गरिएका र खाद्य सुरक्षणको निर्णय लिंदा समिति बनाई निर्णय लिने गरेको तर वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम परेको महिला प्रतिनिधिको सहभागितामा निर्णय लिने नगरेको ।
१५.५	महिला, पछडिएको वर्ग, वञ्चितकरमा परेको समुदाय तथा विपदको जोखिम परेका परिवारलाई विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण व्यवस्था	१.१	महिला, पछडिएको वर्ग, वञ्चितकरमा परेको समुदाय तथा विपदको जोखिम परेका परिवार आदिको प्रतिनिधिहरूको परामर्श forum बनाई व्यापक छलफल पश्चात विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षा प्रदान गर्ने तरिका बारे निर्णय लिने गरेका तथा सो निर्णय अनुसार विपद सुरक्षणको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।	प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको अवस्था ।	प्रदेशमा वञ्चितकरमा परेको समुदायमा विपदको जोखिम समुदायको लागि विपदको नकारत्मक प्रभावबाट सुरक्षण प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको, तर सुरक्षा प्रदान गर्ने तरिका बारे व्यापक छलफल नगरिएको र तथा विपदको जोखिम परेका परिवार आदिको प्रतिनिधिहरूको परामर्श लिने नगरिएको ।
१६	शिक्षामा पहुँच				
१६.१	प्रदेशमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध र समन्वय	१.४	प्रदेशमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने बालबालिकालाई पायक पर्ने विद्यालयसंग समन्वय गरी भर्ना गराउने प्रवन्ध गरेको ।	प्रदेश सरकारले शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रवन्ध गर्ने प्रावधान राखेको अवस्था ।	प्रदेश सरकारले शिक्षा नीतिमा प्रदेश क्षेत्रमा विद्यालय जाने उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउने प्रावधान राखेको तर सो कार्यको लागि सम्बन्धित विद्यालयसंग समन्वय हुन नसकेको ।
१६.२	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बालिकाहरूको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था	१.३	प्रदेशका महिला तथा पछाडी परेका वर्गको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरी निशपक्ष वितरण हुने प्रवन्ध मिलाएको ।	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका केही बालिकाहरूलाई मात्र विद्यालयहरूमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको अवस्था ।	प्रदेशका पछाडी परेका वर्ग तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका बाल बालिकाहरूलाई विद्यालयहरूमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको तर छात्रवृत्ति वितरणमा निशपक्षता नरहेको ।
१६.३	बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरूको	१.२	बालबालिकाको शिक्षामा पहुँचको लागि विद्यालयमा सुरक्षा, समावेशी वातावरण, बाल तथा बालिकाको लागि	प्रदेशका विद्यालयहरूले बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरूको लैससास प्रवर्द्धन हुने	प्रदेशका विद्यालयहरूले बालबालिका तथा अशिक्षित महिलाहरूको लैससास प्रवर्द्धन हुने खालको शिक्षा

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
	लागि शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम		समान सामाजिक मूल्य र मान्यता आदिको प्रवर्द्धनको लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने गरेको । साथै अशिक्षित महिलाहरूको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलापहरूमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने कार्यक्रमहरू समेत संचालन गर्ने गरेको ।	खालको शिक्षा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरू संचालन गरेको अवस्था ।	सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरू संचालन गरेको, तर अशिक्षित महिलाहरूको हकमा शिक्षामा पहुँच अलावा सामाजिक क्रियाकलापहरूमा सहभागिता बढाउने तथा निर्णय क्षमता बढाउने कार्यक्रमहरू संचालन नभएको ।
१६.४	महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था	०.९	खण्डकृत तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायमा प्रौढहरूको शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरेको ।	प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरिएको अवस्था ।	प्रदेशमा प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था गरिएको तर उक्त कार्यक्रमहरू खण्डकृत तथ्याङ्कको आधारमा महिला तथा वञ्चितकरण परेका समुदायका व्यक्तिहरूको आवश्यकता पहिचान गरी तय नगरिएको ।
१६.५	यौन शिक्षा तथा सहजिकरण कार्यक्रम संचालन	१.२	पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरण परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरूलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरू संचालन गरेको तथा मौलिक अधिकार हनन् भएको खण्डमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको समेत व्यवस्था गरिएको ।	पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरण परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरूलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको अवस्था ।	पछाडी परेका वर्गको तथा वञ्चितकरण परेको समुदायका जोखिममा परेका बालबालिकाहरूलाई यौन शिक्षा लगायत सुरक्षित रहने मौलिक अधिकार बारे कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको तर मौलिक अधिकार हनन् भएको खण्डमा उजुरी गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था नगरिएको ।
१७	स्वास्थ्य सेवामा पहुँच				
१७.१	गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने नीति तथा कार्यक्रम तय र कार्यान्वयन	१.४	गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने नीति तथा कार्यक्रम तय र कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।	प्रदेशका स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहरूमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिएको अवस्था ।	प्रदेशका स्वास्थ्य नीति, लैससास नीतिमा लगायत अन्य नीतिहरूमा गर्भवती महिलालाई जोखिमयुक्त, खतरायुक्त काममा नलगाउने प्रावधान राखिएको तर सो सम्बन्धी उपयुक्त कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न पहल नभएको ।
१७.२	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थलहरूमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था	१.०	अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लगायत सम्भव हुने सार्वजनिक स्थलहरूमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्ष र समयको व्यवस्था र सोको व्यवस्थापन गरिएको ।	प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरूमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था गरिएको अवस्था ।	प्रदेशका अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीहरूमा बच्चालाई स्तनपानका लागि अलग्गै कक्षको व्यवस्था गरिएको तर सार्वजनिक स्थलहरूमा यस्तो व्यवस्था नभएको ।
१७.३	जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम	१.८	परिवार नियोजन, मातृ शिशु कल्याण, विस्तारित खोप, पोषण जनसंख्या शिक्षा र जनस्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रमहरू संचालन गरेको ।	प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रम संचालन गरेको अवस्था ।	प्रदेशमा जनस्वास्थ्य शिक्षा र जनस्वास्थ्य सम्बन्धी केही कार्यक्रम संचालन गरेको तर पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूको विशेष आवश्यकताको आधारमा कार्यक्रमहरू संचालन नभएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
१७.४	महिलाहरूको स्वास्थ्य सुधार सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम	१.३	खण्डिकृत तथ्याङ्कको आधारमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरू पहिचान गरी निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गरी स्वास्थ्य सुधारको लागि सम्बन्धित स्वास्थ्य कार्यालयहरूमा refer गर्ने व्यवस्था गरिएको ।	प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरूको लागि निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गरेको अवस्था ।	प्रदेशमा पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरूको लागि निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण कार्डको व्यवस्था गरेता पनि जटिल स्वास्थ्य समस्याको अवस्थामा सम्बन्धित स्वास्थ्य कार्यालयहरूमा refer गर्ने व्यवस्था नभएको ।
१७.५	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य विमाको व्यवस्था	१.३	महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य विमा गर्न सहजिकरण र सहयोग गर्ने कार्यक्रम र बजेट व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा रहेको ।	प्रदेशको सैससास तथा स्वास्थ्य नीतिमा महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य विमाको प्रावधान गरिएको अवस्था ।	प्रदेशको सैससास तथा स्वास्थ्य नीतिमा महिला, गरीब, निमुखा र वञ्चितकरण परेका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य विमाको प्रावधान गरिएता पनि को स्वास्थ्य विमा गर्न सहजिकरण र सहयोग गर्ने कार्यक्रम र पर्याप्त बजेटको समेत व्यवस्था नभएको ।
१८	खानेपानी तथा सरसफाई				
१८.१	खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी आवश्यकता पहिचान तथा योजना तर्जुमा	१.०	खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूको खण्डिकृत तथ्याङ्कको आधारमा आर्थिक स्तरको लेखाजोखा (Well Being Ranking) को साथै लाभान्वित हुने महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको पहिचान गरी योजना तथा कार्यक्रम तय गर्ने गरेको ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि उनीहरूको आवश्यकता पहिचान विना नै खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा हुने गरेको अवस्था ।	महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको लागि खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी योजना तर्जुमा हुने गरेको तर खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा नपुगेका वा पहुँच कम भएका क्षेत्रहरूको खण्डिकृत तथ्याङ्कको आधारमा आर्थिक स्तरको लेखाजोखा (Well Being Ranking) को साथै लाभान्वित हुने वर्गको आवश्यकता पहिचान विना नै कार्यक्रम तय गर्ने गरेको ।
१८.२	खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रमको व्यवस्था र कार्यान्वयन	०.६	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति (कम्तीमा पनि ५०% महिलाको प्रतिनिधित्व भएको) गठन गरी सो समितिको निर्णयबाट खानेपानी व्यवस्थाको लागि विभिन्न कार्यक्रम तय गरि कार्यान्वयन गर्ने गरेको ।	केही पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन गरिएको अवस्था ।	केही पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा खानेपानीको सहज व्यवस्थाको लागि खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन गरिएको । उक्त खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूमा महिलाको प्रतिनिधित्व न्यून हुने गरेको ।
१८.३	स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको व्यवस्था	१.०	स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको हुनु र नहुनुको परिणामहरू बारे बुझ्न-बुझाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण घरदैलोमा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरेको ।	महिलाहरूको सहभागितामा स्थानीय सरसफाईको व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा प्रवधान गरिएको अवस्था ।	प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सरसफाई व्यवस्थापन नीतिमा महिलाहरूको सहभागितामा स्थानीय सरसफाईको गर्नु पर्ने प्रावधानको प्रवधान व्यवस्था गरिएको तर स्थानीय सफाईमा महिलाहरूको सक्रिय सहभागिताको हुनु र नहुनुको परिणामहरू बारे बुझ्न-बुझाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायको घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
					त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण घरदैलोमा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने नगरेको ।
१८.४	फोहर व्यवस्थापनमा सहभागिता तथा चेतनामुलक कार्यक्रमको व्यवस्था	१.०	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका लागि फोहर मैला व्यवस्थापनको नीति तयार गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरेको । फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको लागि घरधुरीबाट उत्पादित जैविक फोहर छुट्याउने र जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउन पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका महिलाहरूलाई सीप विकास तालिम दिएको । तालिम प्राप्त घरधुरीहरूले उत्पादित जैविक र अजैविक फोहर छुट्याई जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउने गरेको र सो मल विक्रीबाट आय आर्जन समेत गरेको ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको अवस्था ।	पिछडिएको तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा फोहर मैलाबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धी चेतनामुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको, तर फोहर मैला न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको सीप विकास तालिम लगायत घरधुरीहरूले उत्पादित जैविक र अजैविक फोहर छुट्याई जैविक फोहरलाई प्राङ्गारिक मल बनाउने तालिमहरू सञ्चालन नगरेको ।
१८.५	खानेपानी तथा सरसफाईमा समावेशिकरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालनको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको व्यवस्था	०.८	खानेपानी तथा सरसफाईमा समावेशिकरण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालनको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको खानेपानी उपभोक्त समिति प्रतिनिधिहरू तथा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायमा समेतको प्रतिनिधि सम्मिलित अनुगमन टोलीद्वारा नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गरेको । सोकार्यको लागि अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यको प्रतिवेदनको ढाँचा समेत तयार गरी अनुगमन प्रणालीका कार्यान्वयन भएको ।	समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको अवस्था ।	समावेशी खानेपानी तथा सरसफाई व्यवस्था सम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने संयन्त्रको स्थापना भएको तर उक्त अनुगमन टोलीको प्रतिनिधिको रूपमा महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदायका व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने नगरेको तथा अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यको परिणाम पनि सार्वजनिक गर्ने नगरेको ।
१९	लैङ्गिक उत्तरदायी अनुगमन तथा प्रभाव मूल्यांकन				
१९.१	लैङ्गिक उत्तरदायी सूचनाको अभिलेखन	०.८	लैससास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डित विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना, तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राखी योजना तर्जुममा प्रयोग समेत हुने गरेको	प्रदेशमा सञ्चालित लैससास कार्यक्रमको सूचना, तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राख्ने गरेको अवस्था ।	प्रदेशमा सञ्चालित लैससास कार्यक्रमको सूचना, तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राख्ने गरेको तर लैससास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनताको लैङ्गिक खण्डित विवरण आउने गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचना, तथ्याङ्कहरू तथा अभिलेख राख्ने नगरिएको तथा सो अभिलेख योजना तर्जुममा प्रयोग गर्ने चलन नभएको ।

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
१९.२	प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता सम्बन्धी विवरण	१.१	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरू, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरू तथा अन्य सरोकारवालाको चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरी उपलब्ध सूचना भावी दिशा निर्धारण गर्न प्रयोग गरिएको	प्रदेशको वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरिएको अवस्था ।	प्रदेशको वार्षिक प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई उल्लेख अनिवार्य गरिएता पनि प्रगति समीक्षामा लैङ्गिक समानता र समता तर्फको प्रगतिलाई प्राथमिकताको रूपमा उल्लेख गर्ने नगरिएको र उपलब्ध सूचना भावी दिशा निर्धारण गर्न प्रयोग गर्ने नगरिएको ।
१९.३	अघिल्लो वर्षको सिकाइको आधारमा योजना तर्जुमा	१.१	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरू, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरू तथा अन्य सरोकारवालामा लैससास सम्बन्धी अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी सोको आधारमा भएको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना भई कार्यान्वयनमा आएको ।	प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना भएको अवस्था ।	प्रदेशमा संचालित लैससास कार्यक्रमको सिकाई आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने संयन्त्र स्थापना भएता पनि लैससास सम्बन्धी अभिलेखित तथ्यांक विश्लेषण गरी आगामी योजना तर्जुमामा प्रयोग गर्ने परिपाटी नभएको ।
१९.४	सञ्चालित कार्यक्रमको लैङ्गिक प्रभाव मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था	१.२	लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत उद्देश्यहरू तथा सचूकहरू आधारमा योजना तथा कार्यक्रमहरूबाट लक्षित वर्गलाई हुने लाभको मापन गर्ने प्रणाली स्थापना गरी लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी बसेको साथै यसलाई भावी रणनीति र कार्यक्रम छनौटमा प्रयोग गर्ने गरेको	योजना तर्जुमामा लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गर्ने गरेको अवस्था ।	योजना तर्जुमामा लैङ्गिक संवेदनसिलतालाई सम्बोधन गर्ने गरेता पनि लैससास सम्बन्धी खण्डीकृत उद्देश्यहरू तथा सचूकहरू आधारमा लक्षित वर्गलाई हुने लाभको मापन र लैङ्गिक प्रभावका पक्षलाई समेतको मूल्यांकन गर्ने परिपाटी नभएको ।
१९.५	लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्न विनियोजित बजेट सोही काममा खर्च भए नभएको लेखाजोखा	०.८	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा लैङ्गिक विकासको लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने गरेको र उक्त बजेटको सोही शिर्षकमा खर्च हुने गरेको	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शिर्षकमा बजेट विनियोजन भएको अवस्था ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शिर्षकमा बजेट विनियोजन भएता पनि महिला तथा वञ्चितकरणमा परेका समुदाय केन्द्रीत विशेष योजना तथा कार्यक्रमहरू तय हुन नसक्दा बजेटको रकमान्तर गर्ने चलन व्यापक रहेको ।
२०	समन्वय र सम्बन्ध विस्तार				
२०.१	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहकार्य, समन्वय र सहजीकरण	०.९	लैससास नीति, कानून तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरू, पालिकाहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरू बीच लैससासको साझा सवालहरू र एजेण्डाहरूमा छलफल गरी साझा बुझाईको स्थापना गरेको तथा आपसमा सहकार्य, समन्वय र सहजीकरणमा कार्यक्रम संचालन हुने गरेको ।	लैससास नीति, तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरू बीच लैससासको साझा सवालहरू छलफल हुने गरेको अवस्था ।	लैससास नीति, तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरू बीच लैससासको साझा सवालहरू छलफल हुने गरेता पनि लैससासको issues हरुमा साझा बुझाईको कमी रहेको हुँदा आपसी सहकार्य, समन्वय र सहजीकरणमा लैससास कार्यक्रम संचालन हुने नगरेको ।
२०.२	लैससास प्रवर्द्धनको कार्यगत संयन्त्रको स्थापना	०.९	लैससास मुलप्रवाहिकरणको सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने प्रक्रियामा सरोकारवालाहरू बीच सहमति भएको र सो को आधारमा कार्यगत	प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरू बीच योजना तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने प्रक्रियामा सहमति भएको अवस्था ।	प्रदेशका लैससासका सरोकारवालाहरू बीच योजना तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने प्रक्रियामा सहमति भएता पनि सो विषयमा कार्यगत संबन्धको स्थापना भई नसकेको हुँदा लैससास सम्बन्धी योजना तथा

क्र.सं.	क्षेत्र तथा सूचकहरू	स्कोर	अपेक्षित अवस्था	वर्तमान अवस्था (Baseline)	कार्यान्वयनमा फरक (Gap)
			संवन्धको स्थापना भई लैससास सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुने गरेको ।		कार्यक्रमहरू समन्वयात्मक रूपमा कार्यान्वयन हुने नगरेको ।
२०.३	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला निकायहरू बीच सहकार्य	१.१	लैससास मुलप्रवाहिकरणको लागि सरोकारवाला (मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरू, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरू तथा अन्य सरोकारवाला) बीच लैससास सम्बन्धी संयुक्त रूपमा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा हुने गरेको ।	लैससास नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरू, पालिकाहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरू बीच सहकार्य गर्ने सहमति हुने गरेको अवस्था ।	लैससास नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रादेशिक मन्त्रालयहरू, पालिकाहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरू बीच सहकार्य गर्ने सहमति हुने गरेता पनि लैससास सम्बन्धी संयुक्त कार्यक्रमहरू तय भई कार्यान्वयनमा हुने नगरेको ।
२०.४	कार्यालयहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको व्यवस्था र क्षमता विकास	१.६	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने गरेको । यस्ता लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिले सम्पादन गर्नु पर्ने लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी तयार गरी निजलाई उपलब्ध गराएको । तोकिएका लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिहरूलाई आवश्यकता अनुसार क्षमता अभिवृद्धि गर्न विविध कार्यक्रमहरूको व्यवस्था समेत गरेको ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोकी निजलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी उपलब्ध गराएको अवस्था ।	मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोकी निजलाई लैससास सम्बन्धी कार्य जिम्मेवारी दिईता पनि निजलाई आवश्यकता अनुसार क्षमता अभिवृद्धि गर्न विविध कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नगरेको ।
२०.५	लैससास अभ्यासहरूको सिकाई आदान प्रदान	१.०	लैससास अभ्यासहरूको सिकाई मन्त्रालय, अन्तरगतका निकायहरू, पालिकाहरू, सम्बद्ध गैर सरकारी संस्थाहरू तथा अन्य सरोकारवाला) बीच आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना गरी नियमित रूपमा सिकाई आदान प्रदान गर्ने कार्यहरू संचालन भएको । लैससास सम्बन्धी राम्रा अभ्यास तथा सिकिएका पाठहरूको घटना अध्ययन (Case Study) समेत तयार गर्ने गरेको ।	सरोकारवालाहरू बीच लैससास अभ्यासहरूको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना भएको अवस्था ।	सरोकारवालाहरू बीच लैससास अभ्यासहरूको सिकाई आदान प्रदानको लागि संजालको स्थापना भएको, तर उक्त संजालको सदस्यहरू बीच विरलै अन्तरक्रिया हुने भएको हुँदा अपेक्षा अनुरूप लैससास सम्बन्धी राम्रा अभ्यास तथा सिकिएका पाठहरूको आदान प्रदानको हुन नसकेको ।

सन्दर्भ सामाग्री

- ADB, (2010). *Overview of Gender Equality and Social Inclusion in Nepal, 2010*, Asian Development Bank, Mandaluyong, Metro Manila, Philippines.
- Election Commission Nepal, (2013). *Gender and Inclusion Policy, 2013 and Gender and Inclusion Strategy, 2015-2020*, Nepal.
- GoN, (2013). *Gender Equality and Social Inclusion Operational Guidelines 2013*, Government of Nepal Ministry of Urban Planning, Singha Durbar;
- ILO, (1989). C169 - *Indigeneous and Tribal Peoples Convention*, Hand book for ILO Tripartite Constituents, International Office, Geneva.
- MoLD, (2023). Report on Gender Assessment and Gender Budget Audit of the Ministry of Local Development (MLD), 2003, GoN .
- MoPIT, (2013). *Gender Equality and Social Inclusion Operational Guidelines 2017*, Government of Nepal Ministry of Physical Infrastructure and Transport Singha, Durbar; Kathmandu.
- UN General Assembly, (1976). International Convenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), Centre for Women, Peace and Security.
- UN Women, (2016). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) for Youth*, United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.
- UN Women, (2023). *Country Gender Equality Profile, Nepal, 2023*, UN Women Nepal, Bakhundole, Pulchowk, Nepal.
- UN SDGS Indicators, (2018). *Gender Relevant SDG Indicators (80 indicators)*, Gender SDGS Frame work , 2019.
- UNDP, (2023). *2023 Gender Social Norms Index (GSNI)*, Breaking down gender biases: Shifting social norms towards gender equality. New York.

World Vision (2023). *Gender Equality and Social Inclusion (GESI), Annual Briefing Paper 2023*, World Vision Nepal.

अर्थ मन्त्रालय (२०६९). *लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९*, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

अर्थ मन्त्रालय (२०६५). *लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा निर्देशिका, २०६५*, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

नेपाल सरकार, (२०७२). *नेपालको संविधान, २०७२*, नेपाल सरकार ।

प्रदेश योजना आयोग (२०७६ – २०८०). *प्रथम आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ – २०८०/८१)*, प्रदेश सरकार, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं. १, विराटनगर, नेपाल ।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, (२०७३). *लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यसंचालन मार्गदर्शन, २०७३*, नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सिंहदरवार ।

मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय (२०७८). *लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण सूचकहरु, २०७८*, प्रदेश सरकार, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, कर्णाली प्रदेश, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत ।

महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, (२०७७). *राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७*, नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं।

मूलुकी ऐन (२०६८) जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसर र सजायको सम्बन्धमा व्यवस्थान गर्न बनेको ऐन, २०६८, नेपाल सरकार, काठमाडौं ॥

राष्ट्रिय योजना आयोग, (२०७६ –२०८१). *पन्ध्रौं पंच वर्षिय योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ – २०८०/८१)*, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।

लोकसेवा आयोग (२०४९). *निजामति सेवा ऐन, २०४९*, नेपाल सरकार ।

संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, (२०६६). *लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति*, २०६६, नेपाल सरकार, संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय (२०७२). *लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति*, २०७२, नेपाल सरकार, संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

सामाजिक विकास मन्त्रालय, (२०७९). *कोशी प्रदेशको बाल-विवाहविरुद्धको प्रादेशिक रणनीति*, २०७९/८०-२०८३/८४, प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालय, कोशी प्रदेश, विराटनगर, नेपाल ।

सामाजिक विकास मन्त्रालय, (२०७६). *प्रदेश घरेलु हिंसा सम्बन्धी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७६*, प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालय, कोशी प्रदेश, विराटनगर, नेपाल ।

सामाजिक विकास मन्त्रालय, (२०७९). *किशोरी सशक्तिकरण कार्यक्रम (संचालन) निर्देशिका, २०७९*, प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालय, कोशी प्रदेश, विराटनगर, नेपाल ।

सामाजिक विकास मन्त्रालय, (२०७८). *लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति*, २०७८, कर्णाली प्रदेश, सामाजिक विकास मन्त्रालय, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत ।



आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र (CEDA)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
कीर्तिपुर, काठमाडौं सम्पर्क नं. ०१ ४३३०३२४